

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

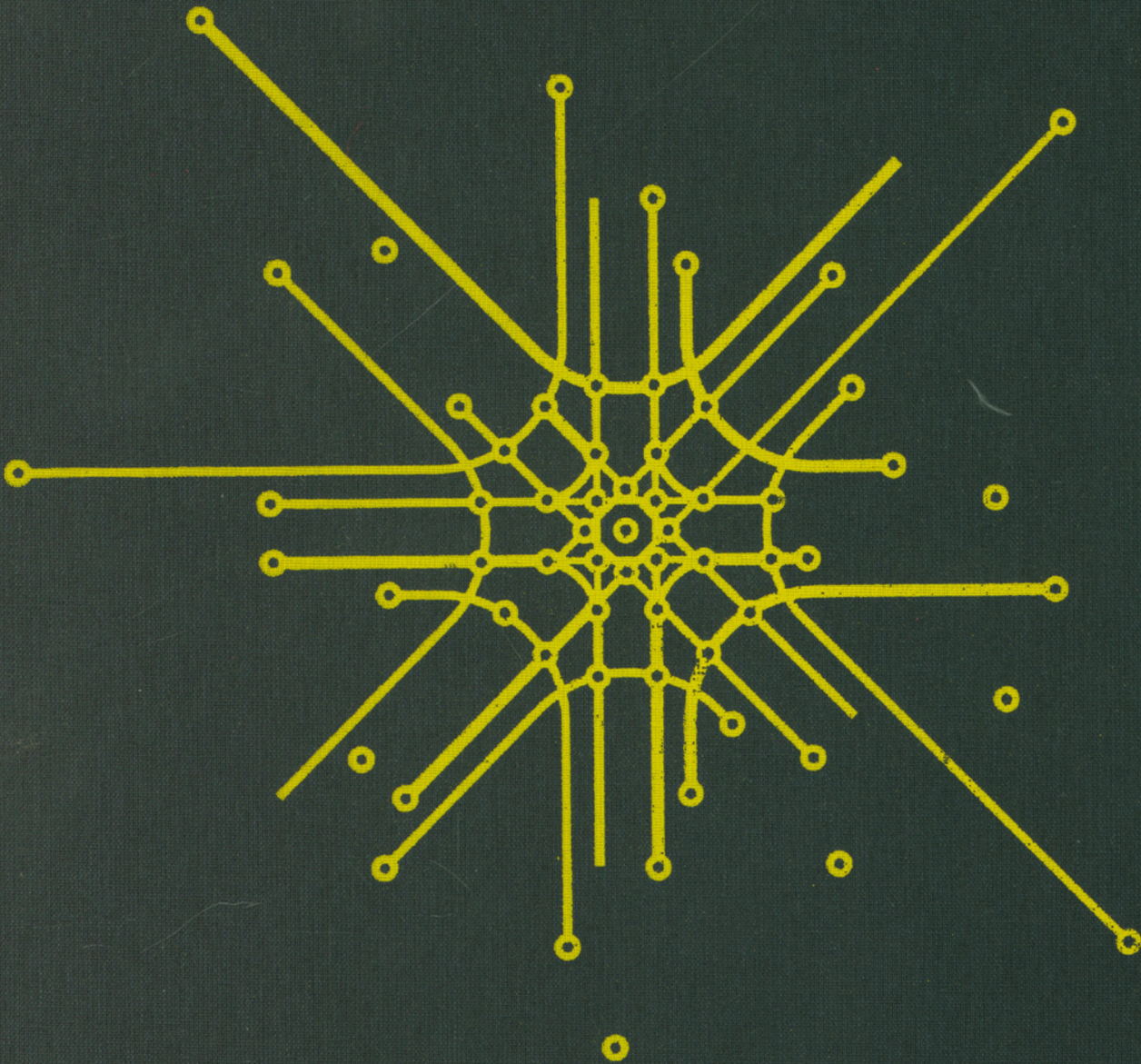
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KONFLIKTER

KOLDINGBOGEN 2014

KOLDINGBOGEN 2014

44. årgang

© 2014 Kolding Stadsarkiv

www.koldingstadsarkiv.dk

Skolegade 2B

6000 Kolding

Udgivet af Kulturudvalget i Kolding Kommune

Redigeret af Lene Wul, Mette Marianne Tanggaard Jessen,

Anders Orris, Martin Philipsen Mølgaard

Trykkeri: Jørn Thomsen Elbo, Kolding

Logo: Mindthedia

Design: Mette Kirstine Lund

Skrifttype: FF DIN

Papir: Munken Print Cream 15, 115 g/m²

ISSN: 0901-8077

Sponsorer

Home, Lynggaard & Hansen

Hotel Koldingfjord

Jørn Thomsen Elbo

Sparekassen Kolding's Fond

KONFLIKTER

KOLDINGBOGEN 2014

BLOK H
42-44-46
BLOK H
← 44

ARK IVI/CAMP

Din Lokalhistorie

DK AR 87 36

INDHOLD

- 9 Forord**
Jesper Elkjær
- 10 Indledning: Konflikter**
Lene Wul
- 14 Kolding i demokratiets barnesko**
Erik Voss
- 34 1864 i Kolding**
Søren Flø Sørensen og Birgitte Dedenroth-Schou
- 52 Vejen til skafottet**
Poul Duedahl
- 76 Da Kolding og Skamlingsbanken blev spydspids i kvindernes valgretskamp**
Helle Juhl
- 94 Neutralitetens fortrop – træk af Kolding og verden under Første Verdenskrig**
Anders Orris
- 108 Jul og skarlagensfeber i 1930'ernes Kolding**
Helene Jensine Holst
- 116 Nazitræf i Kolding – et terrorkorps træder sine barnesko i lange støvler**
Villy Rasch
- 134 'Værnemagerens' søn og modstandsmandens datter**
Martin Philipsen Mølgaard
- 150 Røde Kors i Kolding i 1945**
Martin Philipsen Mølgaard
- 162 Kongeågrænsen – den mentale grænse**
Kaj Skaaning
- 174 Klostergårdens 'Berlinmur'**
Lene Wul
- 186 Hvor var du 3. november 2004?**
Ole Sønnichsen
- 198 Optur, nedtur, kiksekage og litteratur**
Karen Filskov
- 210 Forfatterbiografier**

MOSN 6.81977

MURKAMP

FORORD

2014 var begyndelsen på en ny politisk periode og et nyt kulturudvalg. Udvalget har i år arbejdet med at udpege en række politiske fokusområder, der skal understøtte og udvikle kulturen i Kolding. Under overskrifterne:

- Mødesteder og midlertidighed
- Børnekultur – familiekultur
- Borgeren som medskaber
- KulturKolding et fælles løft

I forlængelse af dette arbejde har de kommunale kulturinstitutioner formuleret en række mål, der skal føre fokusområderne ud i livet. Her har også Kolding Stadsarkiv bidraget med nye tanker og idéer, uden at gamle traditioner som Koldingbogen er blevet forkastet. I år er det således 44. gang, at den udkommer.

Koldingbogen et glimrende eksempel på fokusområdet "Borgeren som medskaber". Rigtig mange af kommunens borgere har bidraget med fortællinger, der giver os ny viden og nye perspektiver på lokalsamfundet. Det bringer os tættere sammen i en forståelse af en fælles fortid og vores fælles identitet.

Bogen er samtidig et rigtig godt udtryk for, hvordan vi med et fælles løft kan sætte spot på den lokale kulturhistorie.

Temaet i år er både relevant og tankevækkende. Vi møder konflikter både i hverdagen og i forbindelse med store begivenheder, der kan præge hele nationen – og nogle gange hele verdenen. Årets skribenter fører os hele vejen rundt – fra det nære og hverdagsagtige til det epokegørende og transnationale. Fælles for alle er dog, at de sætter Kolding Kommune på det historiske landkort.

Til slut vil jeg takke alle forfatterne og arkivets medarbejdere for arbejdet med bogen samt de lokale sponsorer, som igen i år har bidraget til bogens udgivelse.

Jesper Elkjær
Formand for Kulturudvalget

Konflikter

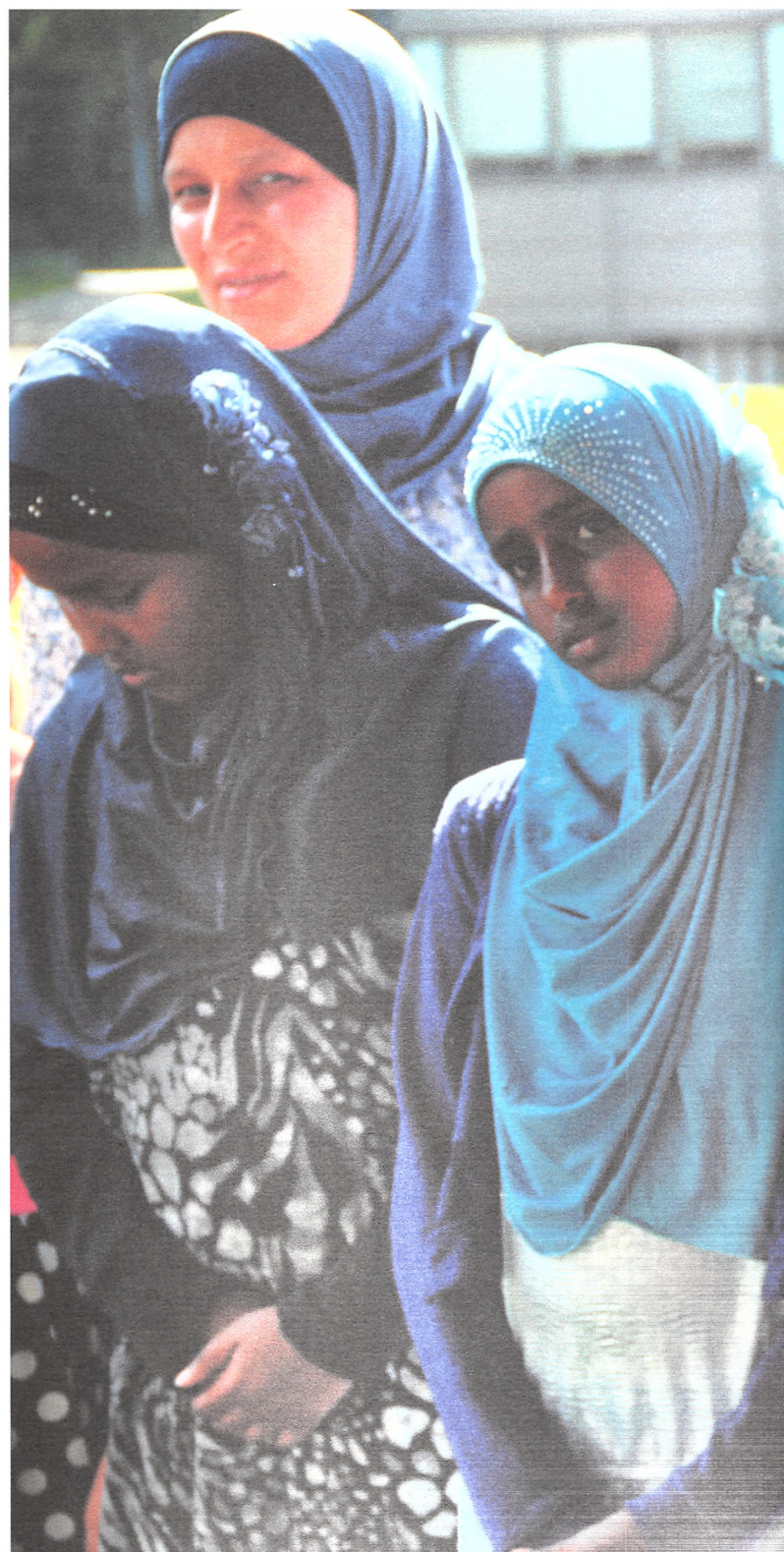
Lokal forankring - globalt perspektiv

Lene Wul

I 2014 har Kolding Stadsarkiv arbejdet målrettet med et overordnet formidlingstema gennem hele året: Konflikter. Det har bundet vore aktiviteter sammen og sat en ramme og en retning for arbejdet.

Temaet var i år næsten givet – det var således uundgåeligt som et historisk arkiv ikke at forholde sig til to helt store krigsbegivenheder: 150-året for 1864-nederlaget og 100-året for udbruddet af Første Verdenskrig. To historiske begivenheder, som har haft en afgørende betydning for skabelsen af nationalstaten Danmark og danskernes selvforståelse, og for den verdensorden som fulgte i kølvandet på krigen i 1914-1918. Der er tale om skelsættende krige i både national og international forstand.

Netop spændet mellem det lokale, det nationale og det internationale har været et omdrejningspunkt i flere af de problemstillinger og aktiviteter, som arkivet i år har været involveret i. Med andre ord - vi har sat lokalhistorien ind i et globalt perspektiv. Lokalhistorien begrænser sig dermed ikke til en snæver fortælling for få personer, men inddrager derimod en langt bredere gruppe af mennesker og tilbyder et perspektiv for store fortællinger fortalt gennem lokale briller.

Det gælder katastrofer som fyrværkerikatastrofen i Seest, der nogle gange skal forstås gennem et barns perspektiv. En børnetegning fra Seest illustrerede således katastrofen i Seest sammen med Tsunami-katastrofen i Asien, der fandt sted i juledagene 2004. Eller når Nis Paulsen fra Tyrstrup må drage i krig for Tyskland, som en følge af et stort dansk nederlag og lade sit unge liv sammen med millioner af andre europæer. Det gælder også, når vi som arkiv begynder at indsamle fortællinger fra Skovparken og Munkevængets beboere, og vi indser, at 'deres' krige er blevet vore krige. Uanset om man har været afghansk general eller dansk soldat, der er blevet udsendt til Balkan eller Mellemøsten, eller et barn, som har oplevet flugten, frygten og usikkerheden på vejen til et ukendt land i det fjerne nord. Krigen er blevet lokal, virkelig og konkret. Sammenhængen mellem både den fjerne og den nære fortid bliver som altid en del af nutidens menneskers grundvilkår.

Som et moderne lokalhistorisk arkiv er det afgørende, at vi bidrager til forståelsen af de nuancerede og mange stemmer, som krige og konflikter har. Paradoksalt nok er der indbygget en dobbelthed i enhver konflikt. På den ene side fremstilles konflikten ofte som et sort-hvidt billede, men på den anden side er konflikten næsten altid kompleks og til tider både diffus og svær at forstå. I spændet mellem det forenkledede og det komplekse er der gennem historien skabt fortællinger, der løbende er blevet forhandlet og kæmpet om. Ethvert menneske har en stemme,

men nogle stemmer kan blive glemt. Historien er således en magtfuld faktor, både når det gælder om at skabe sammenhængskraft, men også når det gælder om at ekskludere.

Dokumentationen af fortidens mangfoldige stemmer og erfaringer er derfor et centralt arbejdsområde for Kolding Stadsarkiv, og indsamlingen er et afgørende redskab til at opfylde dette mål. Derfor har arkivet også i år iværksat og deltaget i flere større indsamlinger, der har omfattet erfaringer fra Seest-katastrofen, oplevelser fra de borgere i kommunen, der oprindeligt er indrejst fra krigsførende lande eller lande præget af væbnede konflikter samt indsamling af de sidste spor og erfaringer fra Første Verdenskrig i Kolding Kommune. Flere af artiklerne fra dette års Koldingbog tager afsæt i disse indsamlinger.

Arkivet har i den forbindelse stillet skarpt på ikke blot de aktive aktører i konflikterne, men i lige så høj grad på, hvordan krige og konflikter har påvirket familier og de efterfølgende generationer. Vi oplever, hvordan konflikter kan sætte dybe spor i et samfund. Det understreger flere af artiklerne – heriblandt fortællingen om Kongeågrænsens betydning i forbindelse med kommunesammenlægningerne i 1970 og 2007.

Det afspejler sig også i det undervisningsprojekt, som Kolding Stadsarkiv sammen med Billedskolen

og Skovparken har arbejdet med hen over sommeren, hvor tre klasser fra Munkevænget og Bramdrup Skole fik mulighed for at arbejde med deres egen fortid. Blandt de cirka 70 deltagende børn identificerede vi 12 historiske konflikter på verdensplan, som disse børn direkte eller indirekte var en del af – og som dermed var en del af deres historiske bagage, som 1864 er det for mange andre danskere. At beskæftige sig med historiske konflikter er således en rejse både bagud i tid og rundt i hele verdenen. Fra det nære til det fjerne. Tilsvarende er årets artikler i Koldingbogen en rejse rundt i både det lokale og det internationale.

Jeg vil gerne takke alle bidragsydere for at sætte fokus på så mange forskelligartede og spændende emner, som årets Koldingbog kan præsentere. Ligeså skal lyde en tak til alle arkivets medarbejdere, som på den ene eller anden måde har bidraget til, at Koldingbogen også i år kom i hus. Endelig en stor tak til den sædvanlige lokale støtte, som vore sponsorer har bidraget med.

Til sidst skal lyde en tak til Kulturudvalget, der fortsat bakker op om Koldingbogens udgivelse og hermed fastholder et vigtigt holdepunkt i kommunens fælles historie.

Rigtig god læselyst!

Kolding i demokratiets barnesko

Erik Voss

Hver gang et diktatur falder, og et demokrati opstår, klapper vi, men helt ligetil er indførelsen af denne styreform nu ikke. I artiklen følger vi det spæde danske demokrati, sådan som det udfoldede sig ved de første folketingsvalg i Kolding.

Toldstedet ved Sønderbro i Kolding 1848. Affotograferet maleri af Martinus Rørbye, som har fanget den provinsielle ro på bedste vis, men det var her, der fandt voldsomme kampe sted i april 1849. Toldstedet blev nedlagt i 1851. Foto: Kolding Stadsarkiv.

Det allerførste demokratiske valg i Kolding fandt sted den 5. oktober 1848, altså før Grundloven var blevet vedtaget. De valgtes opgave var netop at udarbejde og vedtage Grundloven. Der var 145 valgkredse, som hver valgte et medlem til *Den Grundlovgivende Rigsforsamling*. Desuden udpegede kongen – og det vil sige Regeringen – 48 medlemmer, så der var 203 medlemmer i alt.¹ I Kolding blev Carl Ploug valgt af ikke færre end 756 fremmødte – uden modkandidat og uden forudgående agitation.² Ploug, der var fra Kolding, hvor hans far var lærer på Latinskolen, havde i forbindelse med enevældens fald spillet en vigtig rolle som en af de nationalliberales ledere.

Det første folketingsvalg efter Grundlovens bestemmelser fandt sted den 4. december 1849. Valget blev et chok for de nationalliberale, idet Bondevennerne fik flest stemmer. Samtidigt fandt valget sted blot et halvt år efter, at Kolding i forbindelse med 1. Slesvigske Krig var blevet bombarderet og havde oplevet frygtelige gadekampe og besættelse. Disse forhold blev dog overhovedet ikke omtalt af kandidaterne til valget.

Kolding havde cirka 3.000 indbyggere.³ Kolding Avis begyndte først at udkomme efter, at krigen for Koldings vedkommende var afsluttet. Den kan altså ikke bruges som kilde til krigsbegivenhederne. Mange huse var brændt, men allerede i september begyndte sporene efter krigens ødelæggelser at forsvinde.⁴ Indbyggerne gik ikke så voldsomt op i politik men var mere optaget af, at general Malmborg havde udstedt trusler om prygl til dem, der agtede at deltage

i en katemusik til ære for postmester Moltke.⁵ En brand kunne også få borgerne op af sengene: *”Natten mellem 28-29. okt. vækkedes Byens indvaanere ved den uhyggelige Brandalarm. Trommens hvirvel og Cavalleriets Brandsignaler...Wissings Hus i Laasbygade brændte.”*⁶ Der var da heller ingen valgkamp op til folketingsvalget, sådan som der er nu om stunder. Der var en regering forud for valget til *Den Grundlovgivende Rigsforsamling*. Det var A.W. Moltkes første regering. Oktobervalget i 1848 påvirkede umiddelbart ikke regeringen. Alligevel blev den udskiftet et par uger efter, idet kong Frederik VII ikke ville tillade, at den forhandlede fred, hvis risikoen var, at Slesvig blev delt. Den nye regering var imidlertid også ledet af Moltke med titlen premierminister.

Den Grundlovgivende Rigsforsamling havde udarbejdet en valglov, som satte valgretsalderen til 30 år og valgbarhedsalderen til 25 år til Folketinget. Til Landstinget var valgretsalderen 40 år. Hensigten med denne høje valgretsalder var, at dette ting først og fremmest skulle befolkes med solide – eventuelt lettere konservative – samfundsborgere, som de over 40 år formentlig ville stemme på.

Marckmann kontra Warming 1849

Ved folketingsvalget den 4. december blev vedtagelsen af Grundloven bekræftet. Kolding Avis skrev under overskriften *”Valghandlingen i Kolding”* om decembervalget:

”Den offentlige Valghandling for Veile Amts andet Distrikt aabnedes ved en Tale af hans højærværdighed, Hr. Consistorialraad Gad fra Herslev, som Valgdirecteur.

Kolding set fra syd cirka 1847. Affotograferet maleri, hvor urviserne på kirken oprindeligt kunne bevæges

ligesom vingerne på møllen.
Originalen hos Finn Erwald. Foto: Erik Voss.

Lærer Bramming – Almind – ved vi ikke så meget om udover, at han var aktiv ved de første folketingsvalg. Foto: Kolding Stadsarkiv.

Mathias Warming har lagt navn til Warmingsgade i Kolding. Foto: Kolding Stadsarkiv.

Efter at have fremhævet Valghandlingens Betydning og Vigtighed, bekjendtgjorde han for de forsamlede Vælgere, hvis Antal efter de afgivne Stemmer omtrent har været 330, at to Candidater havde meldt sig for Valgdirectionen, nemlig Hr. Pastor Marckmann fra Høien, der anbefaledes af Dhrr. Kammerraad Dalgas, Skolelærer Bramming fra Alminde og Gaardeier Buch fra Rougsted, og Hr. Kjøbmand og Borgerrepræsentant Warming her af Kolding, anbefalet af Hr. Klubvært Jørgensen. Efter at Hr. Skolelærer Bramming i et længere Foredrag havde anbefalet Pastor Marckmann, fremtraadte denne selv og udviklede for Vælgerne sine Anskuelse i de vigtigste politiske Forhold, saavel som de vigtigste Momenter af sin tidligere politiske Virksomhed i og udenfor Rigsdagen. – Herr Kjøbmand Warming, hvis hele offentlige Færd og Virksomhed ligger klar for Districtets Vælgere, da han i en lang Række Aar har levet og virket her i Kolding, omtalte mere i Almindelighed de Grunde, som havde bevæget ham til at stille sig til Valg, hvorimod han paa Grund af Forholdene mindre behøvede at lægge sine Anskuelse for Dagen, da han maatte antage, at de vare Vælgerne bekjendte. Ved den derpaa fulgte afstemning viste det sig, at Meningerne vilde blive temmelig deelte mellem de to Herrer Candidater, hvorfor Valgbestyrelsen vedtog at skride til Afgjørelse ved skriftlig Afstemning. Resultatet af denne blev da, at Hr. Pastor Marckmann proclameredes som Districtets Deputerede med 169 Stemmer mod Hr. Kjøbmand Warming, der erholdt 158 Stemmer. Efterat derpaa Valgdirecteuren i et særdeles hjerteligt Foredrag havde ønsket sin Landsmand og Embedsbroder tillykke til det hædrende Valg (baade Consist. Gad og Past. Marckmann ere som bekjendt

fødte paa Bornholm) og nedbedet Held og Velsignelse over Kongen, Fædrelandet og Kolding By, erklæredes Mødet for hævet. Hr. Pastor Marckmann henvendte til Slutning nogle Ord til sine Vælgere, og udbragte derpaa et Leve! For Konge og Fædreland, der istemmedes af den forsamlede Folkemængde under et 9-foldigt Hurra. Ogsaa for sin hæderlige Medbeiler, Hr. Warming, udbragte Pastor Marckmann et Leve, som modtoges med Acklamation af Publikum. – Hr. Warmings Vælgere vare især de næringsdrivende Borgere, som de, der bedst kjende hans nidkære Virken i Borgersamfundet; Pastor Marckmanns Vælgere bestod fornemmelig af Byens Embedsmænd og Districtets Landmænd og Bønder.”⁷

Nogle vil måske sige, at de to kandidater lurepassede ved ikke at fremlægge deres politiske programmer, men der var jo slet ingen tradition for at opstille og debattere politiske programmer på dette tidspunkt. Hvad afgjorde så, hvem vælgerne stemte på? De har formentlig stemt efter personlige sympatier og nok først og fremmest ud fra deres erhverv og position i samfundet, sådan som det blev antydnet i avisen. Ideologierne var først ved at blive udformet. Af det statistiske materiale fremgår det med al tydelighed, at Warming udelukkende havde sin vælgerbasis i Kolding by: Af de 158 stemmer han fik, faldt de 135 i Kolding. Marckmanns var i stedet jævnt fordelt over hele valgkredsen.⁸

I referatet noterer man desuden en vis irritation over lærer Brammings foredrag. Det har ganske givet været en ulideligt langtrukken forestilling. På landsplan stemte i alt 204.200 personer. Det var 14,5% af

befolkningen.⁹ Man kan også opregne stemmeprocenten som andelen af de stemmeberettigede, og så var den 32,5%.¹⁰ I Kolding var der 2.003 stemmeberettigede, og med 327 afgivne stemmer var stemmeprocenten altså 16,2%.¹¹ De 2.003 stemmeberettigede fordelte sig erhvervsmæssigt således:

- 83 Embedsmænd
- 61 Storbønder (over 10 tdr. Hartkorn)
- 822 Småbønder (under 10 tdr. Hartkorn)
- 29 Forpagtere osv.
- 318 Daglejere / arbejdsmænd
- 37 Ansatte med egen husstand
- 107 Aftægtsfolk
- 30 Søfolk
- 398 Håndværkere
- 80 Handlende
- 12 Pensionister
- 26 Ubestemt

Det falder en i øjnene, at der er så lille et antal handlende, men der har selvfølgelig været mange flere, de har blot ikke været stemmeberettigede.¹²

Det er endvidere værd at lægge mærke til dykket i stemmetallet fra 1848 til 1849: Fra 756 til 327 er jo mere end en halvering. Det var øjensynlig lettere for vælgerne, at der kun var én kandidat, som i 1848, end to. Eller måske var nyhedens interesse stor i 1848.

Resultatet var altså et virkelig tæt løb: 11 stemmers forskel. Der har næppe været den store forskel i de to vælgergruppers orientering. Begge har formentlig

været lige 'konservative' i den forstand, at man vidste, hvad man havde, og derfor skulle der ikke laves om på noget. Marckmanns vælgere har så yderligere lænet sig op ad præstekjolens autoritet. Folketinget havde dengang efter den netop vedtagne valglovs bestemmelse 101 medlemmer, og af disse var Marckmann én ud af 48 embedsmænd.¹³

Valgresultatet:¹⁴

Parti	Mandater	+/-
Højre	8	+8
De Nationalliberale	42	+42
Bondevennernes Selskab	45	+45
Uden for gruppe	6	+6
Total	101	

Hermed var Danmark begyndt på det første kapitel i en lang historie, hvor der sjældent var et klart flertal i Folketinget.

Jørgen Marckmann – præsten fra Højen

Jørgen Marckmann havde været medlem for Bornholm i *Den Grundlovgivende Rigsforsamling*. Han var netop blevet kaldet til præst i Højen ved Vejle, da han blev valgt ind i Folketinget. Når han ikke genopstillede i Vejle 2. valgkreds – som var synonym med Kolding – i 1852, skyldtes det formentlig, at han allerede i 1850 blev forflyttet til Hoptrup ved Haderslev.¹⁵ Hvad Marckmann udrettede i Folketinget, stod der ikke meget om i avisen. Vi får intet at vide om,

hvordan han reagerede på de plakater, der var hængt op i København, da de nyvalgte ankom, og som opfordrede til, at den tidligere krigsminister, Tscherning, skulle hænges. Det var måske borgerskabets 'smagfulde' reaktion på bondevennernes sejr. Tscherning havde jo været i spidsen for Bondevennerne siden 1846.

Første gang, Marckmann tog ordet i Folketinget, var den 9. februar 1850, hvor han mente, at adresser – henvendelser fra borgerne til for eksempel Folketinget – skulle læses op.¹⁶ Der er ikke rigtig noget mønster i Marckmanns stemmeafgivning. Et eksempel: Den 27. februar 1850 stemte man om, hvorvidt udtrykket "*mosaiske Troesbekjendere*" skulle forandres til "*Jøder*". Det blev det, selv om Marckmann stemte nej, 49 stemte for. Så man kan ikke hævde, at han løb efter flertallet. Han var af og til fraværende ved afstemningerne – enten med eller uden orlov. Dette var ikke så usædvanligt. Vi ved ikke, om Marckmann var for eller imod, at toldstedet ved Sønderbro i Kolding blev nedlagt i 1851.¹⁷

Købmand Warming

Marckmanns medbejler til mandatet kender vi lidt mere til. Mathias Warming (1806-1878) var et par år yngre end Marckmann. Siden 1839 havde han været købmand. Han stammede fra Varming ved Ribe og var uddannet lærer fra Skaarup Seminarium nær Svendborg. Han arbejdede da også som lærer i Dalby, inden han åbnede en forretning. Den driftige mand var fra 1851 klasselotterikollektør, og han ejede desuden retten til ørredfiskeriet i åen. Fiske-

avlen i landet fik et godt skub fremad, da Warming åbnede en ørredudklækningsanstalt. Det jævnbrydige valgresultat vidnede om, at vi befandt os i en brydningstid, hvor det gamle endnu ikke var bukket under for det nye. Industrialiseringen var ikke slået an i Kolding. De gamle magthavere var stadig de stærkeste. Ikke engang Warmings indsats under kampene i april 1849 kunne rokke ved dette faktum. En måned efter valget var der polemik om Warmings fortjenester. En skribent eller skribenter, der underskrev sig "*Flere Indvaanere*", spurgte i Kolding Avis nr. 8 efter, hvad Warmings fortjenester var. Skribenten "*En Byen uvedkommende*" svarede dem, at det kunne de spørge kongen om, for han havde jo udnævnt Warming til agent. Hvad, denne titel hentyder til, er lidt svært at afgøre. Enten er det den gammeldags benævnelse for en større købmand, eller også har han kunnet optræde på kongens vegne. Skribenten tilføjede, at "*Flere Indvaanere*" burde træde ud af anonymitetens skalkeskjul.

"*En Byen uvedkommende*" kom med endnu et indlæg, inden redaktøren afsluttede debatten: "*Flere Indvaanere*" havde opgivet at få svar på spørgsmålet om, hvad Warmings fortjenester var: at han var chef for brandkorpset, eller om det var hans taler. Skribenten slog fast, at Warming var en helt den 23. april 1849. Her brændte blandt andet hans egen gård, da byen blev beskydt af "*32 Kanoner paa de søndre Bakker*."¹⁸ Warming blev for øvrigt medlem af Folketinget senere, men inden tabte han også i Bækkekredsen (Ribe Amt) ved valget den 4. august 1852.¹⁹

Kampen i Koldings gader 1849. Postkort af Rasmus Henrik Kruse. Der blev kæmpet på hjørnet af Helligkorsgade og Østergade i forbindelse med 1. Slesvigske Krig. Byen slap på forunderlig vis for at blive nedbrændt. Foto: Kolding Stadsarkiv.

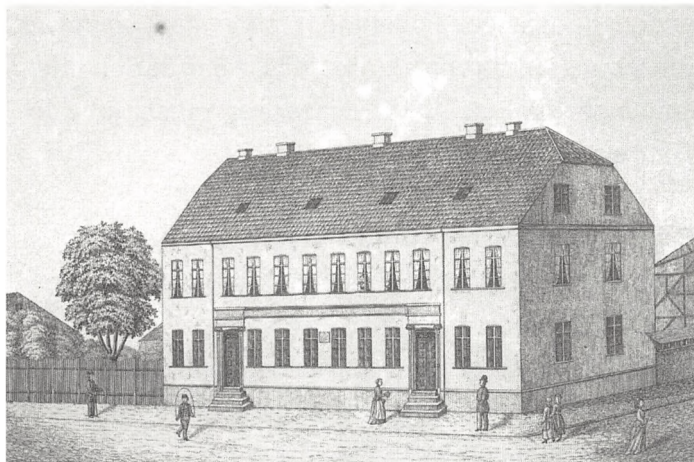
Grænsen mellem kongeriget Danmark og hertugdømmet Slesvig kan stadig anes i haverne på nord-siden af Læssøegade. Grænsepælen ved mindesmærket for oberst Læssøe på Haderslevvej har haft en omtumlet tilværelse. Den havde – i begyndelsen med inskriptionen *"Haderslebener Amt"*, senere med den nuværende - stået i området fra cirka 1820 til 1864. Herefter lå den henslængt i grøften i mange år, indtil den blev bragt til Koldinghus i 1898. Her var den opstillet til 1988 og blev så gemt af vejen til 2005. Foto: Erik Voss.

Det var altså ikke de politiske spørgsmål, der optog polemikerne, men rene personspørgsmål. En uge efter valget i december 1849 havde Kolding Avis skrevet, at valgkampen flere steder havde udartet sig, men at det ikke var tilfældet i Kolding, men lidt ballade blev der altså – bagefter.

Helstaten

Krigen fortsatte på lavt blus langt ind i 1850, og mange tror, at Danmark vandt denne krig, der jo var slesvig-holstenernes nationale frihedskamp. Dette er dog en sandhed med modifikationer, for stormagterne pålagde i 1851 Danmark at genskabe Helstaten. Det vil sige, at der skulle laves en fælles forfatning for kongeriget og hertugdømmerne, og Grundloven måtte ikke indføres i hertugdømmerne. Den stoppede ved Kongeåen. Stormagterne ville vel ikke risikere at 'dethersens' demokrati skulle brede sig alt for langt sydpå.

I 1851 blev toldgrænsen mellem Danmark og Slesvig som bekendt ophævet – og toldstedet i Kolding nedlagt – på den måde kom de to lande tættere på hinanden. På den anden side var det så som så med harmonien, for danskerne påbegyndte en danisering af Slesvig. Det var straffen for oprøret. Daniseringen foregik blandt andet ved de såkaldte sprogreskripter. Virkningen udeblev ikke: *"Det at Mellemslesvigs dansksindede Præster og Lærere fik det af mange saa ildesete Hverv at paatvinge Befolkningen et Sprog, som en stor Del af den intet vilde have at gøre med, svækkede meget den Indflydelse, disse Mænd ellers kunde have øvet, og gav de slesvigholstenske Agitatorer det*

Litografi af Borgerskolen også kaldet Sct. Nicolai Skole på hjørnet af Blæsbjerggade og Skolegade. Fra J.C. Neuhausens Stenrykkeri i Kolding. I denne bygning finder du i dag blandt andet Kolding Stadsarkiv. Foto: Kolding Stadsarkiv.

forønskede Paaskud til at lægge dem for had og hæfte Øgenavnet "de sorte Gendarmer" ved dem".²⁰ Rusland ville heller ikke tolerere denne danisering.

1. Slesvigske Krig havde været temmelig hård for Kolding. Krigshandlingerne havde medført store ødelæggelser i byen, men til alt held fik man en rimelig krigsskadeserstatning. Udover tranlamper til gadebelysning brugte man, under borgmester Quistgaards ledelse, disse penge til at opføre Borgereskolen på hjørnet af Blæsbjerggade og Skolegade. Det er i denne bygning, Kolding Stadsarkiv i dag har til huse.

Binzer I – 1852

Midt i juli 1852 afholdtes der et såkaldt prøvevalg på Viuf Kro. Der var 40-50 indbudte deltagere, som altså skulle vælge eller udpege kandidater til valget. Lærer Bramming fra Almind åbnede og valgtes til at lede forhandlingerne. Gårdejer T. F. Thomsen fra Eltang erklærede, at han var rede til at lade sig opstille, men at han ville trække sig, hvis pastor Binzer stillede op.²¹

Henrik Binzer, der var meget afholdt, mens han var tilknyttet Sankt Nicolai kirke 1849-57²², blev bedt om at redegøre for sin stilling til ordningen af de slesvigske forhold, til kirke- og skolesagen og kommunaloven. Binzer ville nødig lade sig opstille, men han lovede at undersøge, om han kunne gøre det af private grunde (han skulle nok hjem og spørge konen!). Han ville afgive en erklæring efter senest otte dage. Derefter meddelte han *"Forsamlingen sine Anskuelse om de nævnte Gjenstande saaledes, at enhver sand Fædrelandsven maa gjøre dem til sine."*

Dirigenten var bekendt med, at gårdejer Hans Roed fra Bølling også ville lade sig opstille, men Roed, som Kolding Avis hele vejen igennem havde et horn i siden på, ville dog ikke gøre forsamlingen bekendt med sine anskuelse: *"den 4. August skulde han nok klare for sig. Tale for sig paa Rigsdagen kunde han vel ikke synderligt; men det behøvedes jo heller ikke, da der kom nok, der talte; Amtmanden kom jo ogsaa."* Han refererede med det sidste til, at Orla Lehmann, der var den store helt fra opgøret med enevælden, var eneste kandidat i Vejle 1. valgkreds. Roeds defensive taktik slog fejl, og han fik kun 6 af de 34

stemmer ved prøvevalget. Thomsen fik også ordet og talte *"saaledes, at Valget imellem ham og Hr. Roed ingenlunde kunde være tvivlsom."* Der blev imidlertid ikke stemt på disse kandidater, da man regnede med, at Binzer ville stille op. Redaktøren *"kunne ikke andet end af ganske Hjerte ønske dette"*.²³

Avispolemik om kandidaterne

Prøvevalget blev startskuddet til en hel lille polemik i avisen. Det var stadig ikke det politiske indhold, der optog deltagerne, men derimod kandidaternes personlige kvaliteter. Allerede to dage efter prøvevalget blev Binzer frarådet at stille op. I en form for læserbrev underskrevet *"Fra flere Vælgere"* mente indsenderne, at opstilling ville svække præstens iver for kaldet. Det var heller ikke let at kombinere politisk og åndeligt arbejde, skrev de. Spørgsmålet er, om de var så velmenende, som de gav udtryk for, eller om andet lå bag? De opfordrede i hvert fald Thomsen til at stille op.²⁴

Det ville jo unægtelig have været rart, hvis vi kendte personerne bag de forskellige anonyme tilkendegivelser, men det gør vi af gode grunde ikke. Til gengæld ved vi, hvem der udgav og skrev de redaktionelle kommentarer i Kolding Avis. Dette gjorde Bertel Møller indtil sin død i 1861. Den aktuelle kommentar skyldtes ikke, at *"Flere Vælgere"* havde opfordret Thomsen til at stille sig, hvilket han gjorde i juli 1852. Redaktøren mente, at det var fint, at Thomsen kun ville stille op, hvis Binzer ikke gjorde det. Han påtalte i stedet *"Flere Vælgere"*s forsøg på at tale Binzer fra at stille sig. De fleste har jo

andet at passe end Folketinget, skrev han, så det ville Binzer vel også kunne klare. Måske var der en lille smule partipolitik i dette: Binzer var konservativ og Thomsen nationalliberal.

Roed blev kritiseret for ikke at have udtalt sig på mødet i Viuf. Det var jammerligt, mente redaktøren og kom så med en interessant meddelelse: *"Der er anket over, at dette District i sidste Rigsdagssamling i Almindelighed var repræsenteret ved et tomt Sæde"*. Marckmann havde altså ikke passet sit hverv godt.²⁵ Redaktøren anbefalede Binzer i stedet for H. Roed, og han opfordrede vælgerne til ikke at udeblive på valgdagen.

Samme dag fik en person, der underskrev sig "x+y+z" trykt en protest imod, at *"Flere Vælgere"* havde frarådet Binzer at stille sig til valg. Her gendrives *"Flere Vælgere"*s argumenter. Artiklen er bidende ond mod Roeds person, han hørte formentlig ikke til de slankeste, og i 1852 gik man altså også efter manden snarere end efter bolden.²⁶

Dette var sikkert vand på de, der underskrev sig "A+B"s mølle. De skrev nemlig, at det er uforståeligt, at bondestandens medlemmer gerne ser bønder på Rigsdagen, når disse i åndelig henseende står langt under kandidater fra de øvrige stænder. De kan i hvert fald ikke beskyldes for politisk korrekthed. Roed fik en ordentlig sinkadus i indlægget: Selv om Thomsen var meget dygtigere end Roed, var han ikke nær så dygtig som Binzer, mente "A+B". De refererede også til *Femte-Juni-Foreningen*.²⁷ Få dage senere be-

Henrik Ferdinand Binzer. Foto: Kolding Stadsarkiv.

Viuf Kro var centralt placeret i Vejle Amts 2. valgkreds, som var identisk med Kolding. Mange politiske møder blev holdt her, mens valgene fandt sted i selve Kolding. Foto: Kolding Stadsarkiv.

kræftede Binzer som lovet sit tilsagn på mødet den 18. juli på Viuf Kro om opstilling. Han havde været betænkelig og håbede, at hans beslutning ikke ville hindre medbejlere i at stille sig op. Det er som om, Thomsen ikke rigtig havde noteret, at Binzer stillede op. For nu ville han pludselig godt stille sig til valg, hvis pligten bød ham det. Det fik han en lang redaktionel kommentar for, hvor han blev beskyldt for at være uklar i mælet.²⁸

Personen eller personerne, der underskrev sig "Flere vælgere", reagerede, da de refererede til ovennævnte artikel om prøvevalget i Viuf. Roed var ikke særlig god, men hans fremstilling blev rost – den viste interesse for Danmark. De henviste til avisens behandling af prøvevalget og forsøgte med ordspil at gøre sig morsom over den redaktionelle kommentar den 22. juli: *"der maa vist findes stor Jammer og elendighed hos den eller de, som kalde H. Roeds Fremstilling i Viuf Kro, jammerlig."* Roed var nemlig anerkendt gennem mange år. – Redaktøren kommenterede lidt spidst og måske hånligt: Roed sagde i Viuf, at *"idag faaer jeg nok ikke mange Stemmer; her er maaske ikke én Eneste, som vil stemme paa mig; men den 4de Aug skulle de nok møde, som vil stemme paa mig."*²⁹ Hans optimisme fejlede da i hvert fald ikke noget.

Valghandlingen

Dagen før valget, som var blevet udskrevet til dette tidspunkt, for at valgperioden ikke skulle udløbe midt i Folketingssamlingen, bragte avisen en slags leder. Her viste redaktøren sin partipolitiske hold-

ning, når han skrev, at Bondevennerne var så velorganiserede, at de kunne få dem, der ingen mening havde, til at stemme på sig.³⁰ Så blev den ged barberet: Kolding Avis viste endelig, hvad den stod for, og det var ikke Bondevennerne.

Valget kom til at stå mellem Binzer (anbefalet af Kralund og gårdejer Lund fra Viuf) og Roed (anbefalet af Frank i Egtved og Conradsen i Bølling). Næsten alle de 4-500 fremmødte stemte på Binzer.³¹ På landsplan gik De Nationalliberale lidt frem og Bondevennerne lidt tilbage.³²

Parti	Mandater	+/-
Højre	9	+1
De Nationalliberale	47	+5
Bondevennernes Selskab	40	-5
Uden for gruppe	5	-1
Total	101	

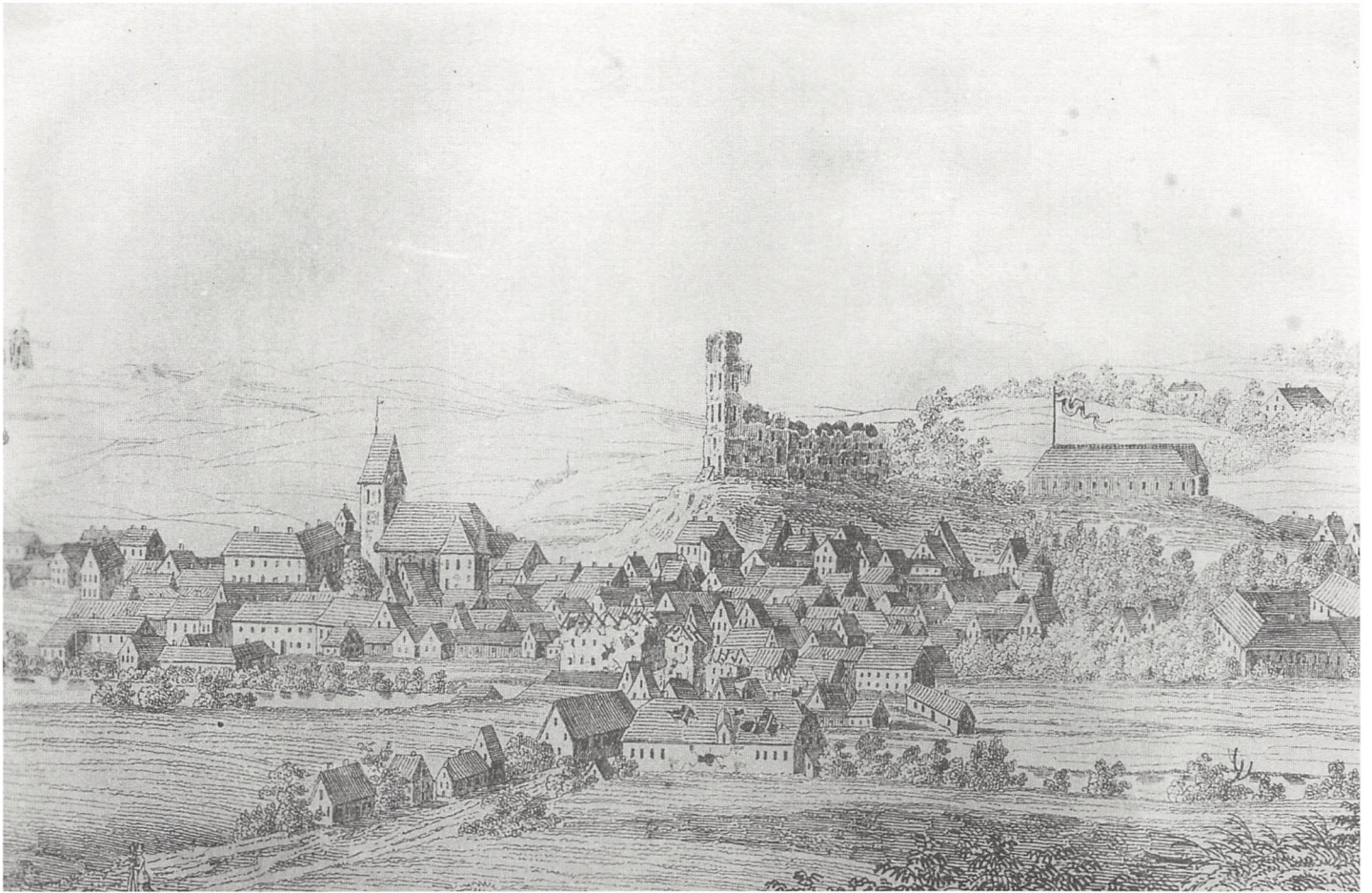
Binzer II - 1853

Da Binzer havde været medlem af Folketinget i mindre end et halvt år, blev det opløst. Den konservative statsminister, Bluhme, som bøjede sig for *"den europæiske nødvendighed"*, det vil sige Ruslands pres for at få en helstat, havde svært ved at samle flertal for en lov om arvefølgen i kongehuset. En plan om at flytte toldgrænsen fra Ejderen til Elben og således integrere Holsten mere i kongeriget var heller ikke så let at få gennemført. Den såkaldte helstatspolitik havde således ingen let gang på jorden. Derfor opløstes Folketinget i januar 1853. Binzer

4-500 valgdeltagere lyder måske ikke af så meget, men kunne for eksempel skytteforeningerne trække flere deltagere? I 1867 blev der oprettet et skyttekorps med militær organisation, populært kaldet

Stejlbjergjægerne, ved Munkensdam. Her er 'Stejlbjergjægerne' samlet i forbindelse med, at pavillonen blev rejst. Foto: Kolding Stadsarkiv.

Kolding efter slaget i 1848. Foto: Kolding Stadsarkiv.

holdt vælgermøde i Borgerforeningen i slutningen af januar. Der var mange deltagere ved mødet, hvor Binzer redegjorde for sin virksomhed.³³ Først tog han fat på finansloven, hvor regeringen øjensynligt ville *"tage af Hertugdømmernes Kasser, dersom Rigsdagen ikke bevilger de forlangte Summer."*³⁴ En sådan handling var næppe Binzers kop te. Regeringen havde også flirtet med planer om at udvide værnepligten til at omfatte Holsten, men det var Binzer meget

imod. Han udtalte sig temmelig vagt om planerne om at flytte toldgrænsen. Det behøvede man ikke tage stilling til, før man var kommet overens med Holstens repræsentation, mente han.

Arvefølge-loven, der ville give kronen til prins Christian fra Glücksborg, havde han ingen problemer med. Han mente ikke, som de nationalliberale, at en ny lov ville ophæve arvefølge-loven, selvom den satte en streg

over "Arvefølgen i Prinsesse Louises quindelige Linie".³⁵ Binzer fik forsamlingens uforbeholdne opbakning og blev da også uden besvær valgt som kandidat til folketingsvalget. En meget talrig forsamling modtog Binzers tale ved selve valget med stort bifald og "ved den stedfundne Kaaring viste det sig ved Modprøven, at ikkun 4 Hænder hævede sig imod hans Valg."³⁶ Den uhellige alliance mellem Bondevennerne og Højre fik valgt 52 og havde således absolut flertal.³⁷

Parti	Mandater	+/-
Alliancen af Højre og Bondevenner	52	+3
De Nationalliberale	40	-7
Uden for gruppe	9	+4
Total	101	

Binzer kom imidlertid heller ikke til at sidde ret længe i Folketinget i sin anden periode. Efter fem uger blev Rigsdagen nemlig atter opløst. Årsagen var, at regeringen ikke kunne få flertal for arvefølge-loven. Bluhme blev i april 1853 afløst af den endnu mere konservative A.S. Ørsted i Statsministeriet, og en måned senere var der så atter Folketingsvalg. Dette ville Binzer ikke stå model til, han gav op og ville ikke ud i endnu en valgkamp. Så alt i alt kom han til at være folketingsmedlem i cirka et halvt år.³⁸

Demokratiets indførelse i Danmark og afviklingen af folketingsvalgene i Kolding gik altså ikke som smurt. Der skulle overtalelse til for at få kandidater. I hvilket forhold disse kandidater stod til deres vælgere, ved

vi ikke meget om. Det kunne sådan set også være lige meget, for folketingsmedlemmer repræsenterede jo ifølge Grundloven kun sig selv. Sådan er det for øvrigt også i dag, hvis man altså følger lovens bogstav.

Noter

1. Skou 1 s. 39
2. Nordengaard s. 18. Ploug kandiderede forgæves ved folketingsvalget i 1852 i Svendborg, men valgtes ved suppleringsvalg i 1854. Medlem af Landstinget fra 1859 til 1890. Fædrelandets redaktør (efter Orla Lehmann) 1841-81. (Elberling)
3. I valgkredsen – der omfattede Kolding, Almind, Eltang, Vilstrup, Harte, Bramdrup, Starup, Nebel, Herslev, Viuf, Egtved og Ødsted – boede der godt 14.000.
4. Kolding Avis 25.9.1849
5. Kolding Avis 18.10.1849
6. Kolding Avis 30.10.1849 – Jens Peter Wissing (1788-1867) var en af byens velyndere og en rigtig original.
7. Kolding Avis 4.12.1849. Jørgen Wilhelm Marckmann (1804-61) var opstillet i København (6. Distrikt) ved valget til *Den Grundlovgivende Rigsforsamling*, men fik kun 61 stemmer. Til gengæld blev han indsuppleret, da Johan Nicolai Madvig (1804-1886), der var valgt på Bornholm, blev minister i november 1848. Marckmanns modkandidat ved den lejlighed var ingen anden end amtmand Orla Lehmann fra Vejle. Bornholmeren Marckmann fik da 94 stemmer mod Lehmanns 45. (Nordengaard s. 7 og 11). Marckmann var forfatter til en bog om Benjamin Franklin i 1839 og

- Danskhedens Skjæbne i Slesvig 1860.* (Elberling)
8. Statistisk Tabelværk s. 158
  9. Danmarkshistoriens hvornår skete det s. 277
  10. Scocozza s. 238
  11. Nordengaard s. 210
  12. Statistisk Tabelværk s. 158 f
  13. Skou 1 præciserer tallet til *"7 professorer, 15 præster, 6 sagførere og 26 andre akademikere, hvortil kom 5 lærere og et par redaktører. Godsejerne var slet ikke repræsenteret."* s. 51
  14. http://da.wikipedia.org/wiki/Folketingsvalget_1849
  15. Dansk Biografisk Lexikon
  16. Rigsdagstidende 1850 bd. 1 sp. 341
  17. Rigsdagstidende 1850 bd. 1 sp. 1130. Marckmann så gerne en komite nedsat frem for, at forslaget om toldgrænsens ophævelse gik direkte til 1. behandling.
  18. Eliassen s. 443
  19. Warming stillede op mod generalkrigskommissær H. C. Riegels (Snoghøj), der fik 88 stemmer mod Warmings 72. Stemmeprocenten var 8,6. Nordengaard s. 238
  20. Neergaard s 534
  21. Thomas Flensburg Thomsen (1807-1900) købte i 1831 Eltanggård. Nationalliberal landstingsmedlem 1855-59. (Elberling)
  22. Eliassen s. 449 – Binzer (1813-1881) var fra Lange-land. Efter Kolding blev han præst i Skanderborg og senere på Køgeegnen. Han skrev en dansk sproglære i 1845. Han stemte mod toldloven, men for arvefølge-loven.
I 1864 med i augustforeningen. (Elberling)
  23. Kolding Avis 19.7.1852
  24. Kolding Avis 20.7.1852
  25. Rigsdagstidende oplyser medlemmernes fravær med eller uden orlov. Marckmann adskiller sig ikke synderligt fra gennemsnittet: Han var for eksempel fraværende med orlov den 18. april og til stede igen 6. maj 1851, hvor han som den eneste stemte nej til en bevilling til marineministeriet. – Han var også fraværende fra medio november til ultimo januar.
  26. Kolding Avis 22.7.1852
  27. Kolding Avis 27.7.1852 – Femte-juni-foreningen blev stiftet før 1852 og var en forening for fremskridt og reform i Grundlovens ånd. I opslag om Hall i Dansk Biografisk lexikon kaldes den for den første samlede organisation for de nationalliberale. Dansk Biografisk Lexikon: se <http://runeberg.org/dbl/>
  28. Kolding Avis 31.7.1852
  29. Kolding Avis 2.8.1852
  30. Kolding Avis 3.8.1852
  31. Kolding Avis 4.8.1852 – Der var 2.116 stemmeberetigede. (Nordengaard s. 210). Med den lidt øgede vælgertilslutning var stemmeprocenten dermed steget. Da valget af Binzer skete ved kåring, kender vi ikke det eksakte stemmetal.
  32. http://da.wikipedia.org/wiki/Folketingsvalget_1852
  33. Borgerforeningen var stiftet i 1847. På Kolding Stadsarkiv opbevares de reviderede love fra 1852. Borgerforeningen var til fremme for almindennelse osv.
  34. Kolding Avis 29.1.1853
  35. Kolding Avis 29.1.1853
  36. Kolding Avis 26.2.1853
  37. http://da.wikipedia.org/wiki/Folketingsvalget_26._februar_1853
  38. Første gang vi hører Binzer sige noget i Folketinget er den 10. november 1852. Binzer gik ind for, at der blev

nedsat et udvalg med tre medlemmer – imod en andens (Hass) forslag om fem, til at behandle lovforslag om officerers giftermål. Lovforslaget var netop overgået til 2. behandling. Det blev vedtaget af 50 mod 14, at udvalget skulle have fem medlemmer. (Rigsdagstidende 4. Session sp. 706f). Binzer holdt en meget lang tale om nedsættelse af en kommission, der skulle undersøge, hvordan man kunne indføre næringsfrihed uden at træde købstadsborgere over tærne. Han mente, at det var for dårligt, at en komité ikke kunne have rigsdagsrepræsentanter fra købmandsstanden, for sådan nogle sad der ingen af i Folketinget. (Rigsdagstidende 4. Session Sp. 726 ff. Se også sp. 737.)

Referencer

- Begtrup, Holger. *Christen Berg*. 1896
Danmarkshistoriens hvornår skete det.
 Politikens håndbøger. 1963
 Dansk Biografisk Lexikon - <http://runeberg.org/dbl/>
 Elberling, Victor. *Rigsdagens Medlemmer gennem Hundrede Aar 1848-1948*. J.H. Schultz Forlag 1949-50
 Eliassen, P. *Det gamle og nyere Kolding, P. Eliassens Koldingbog, anden del*. Vejle Amts Historiske Samfund 1975.
 Neergaard, Niels. *Under Junigrundloven*. 1973.
 Nordengaard, J.P. *Valgene til Rigsdagen i 100 Aar*. 1949
 Scocozza, Benito og Jensen, Grethe. *Politikens étbinds Danmarkshistorie*. Politiken 2004
 Skou, Kaare R. *Land at lede*. Lindhardt & Ringhof 2008
 Skou, Kaare R. *Demokratiets Danmarkshistorie*.
 Aschehoug 1999
Statistisk Tabelværk ny række, andet Bind-1851

Zodiacus. *Parlamentariske Stjernebilleder*. 1875

Kilder

- Kolding Avis, 1849, 2. halvår, 1852, 2. halvår, 1853, 1. halvår.
 Rigsdagstidende 1850 bd. 1.

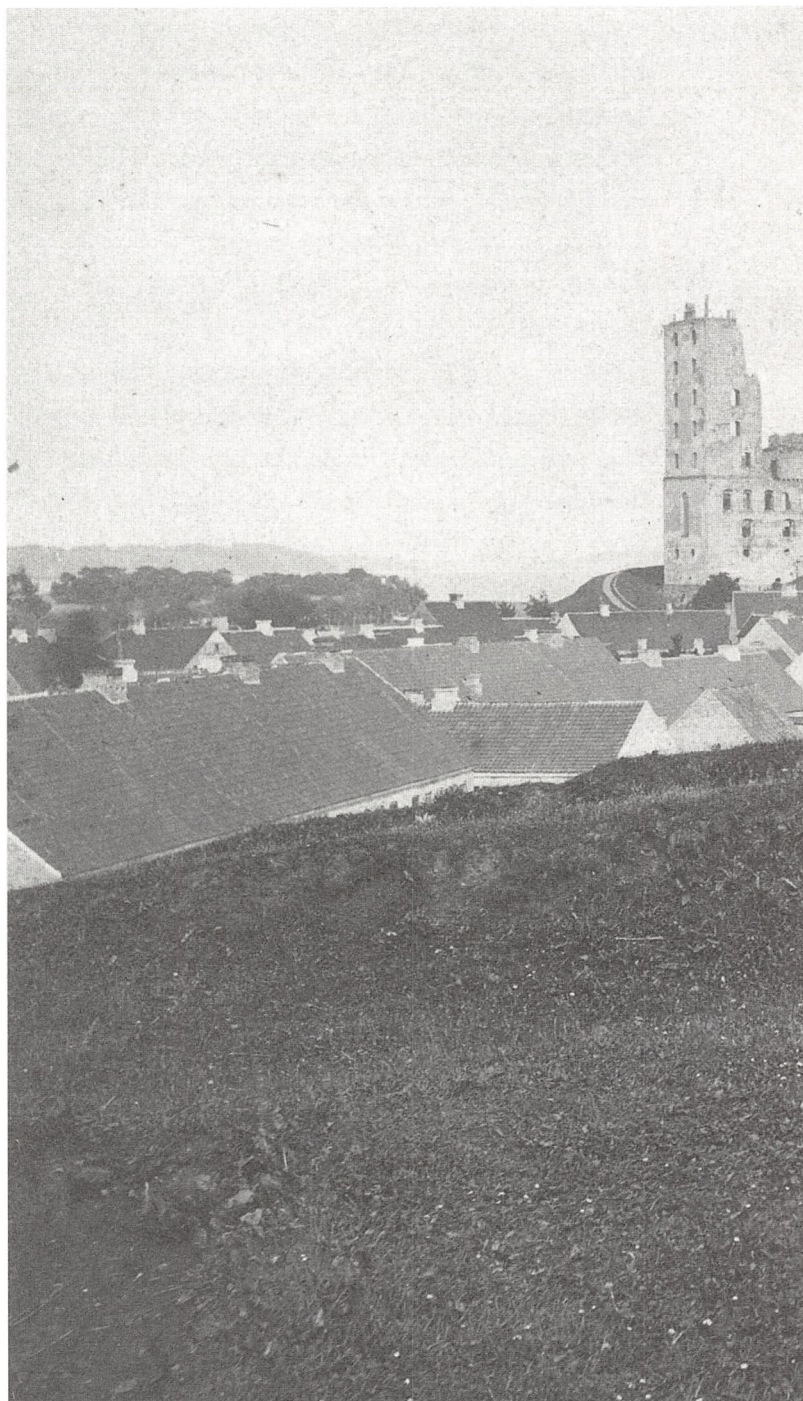
1864 i Kolding

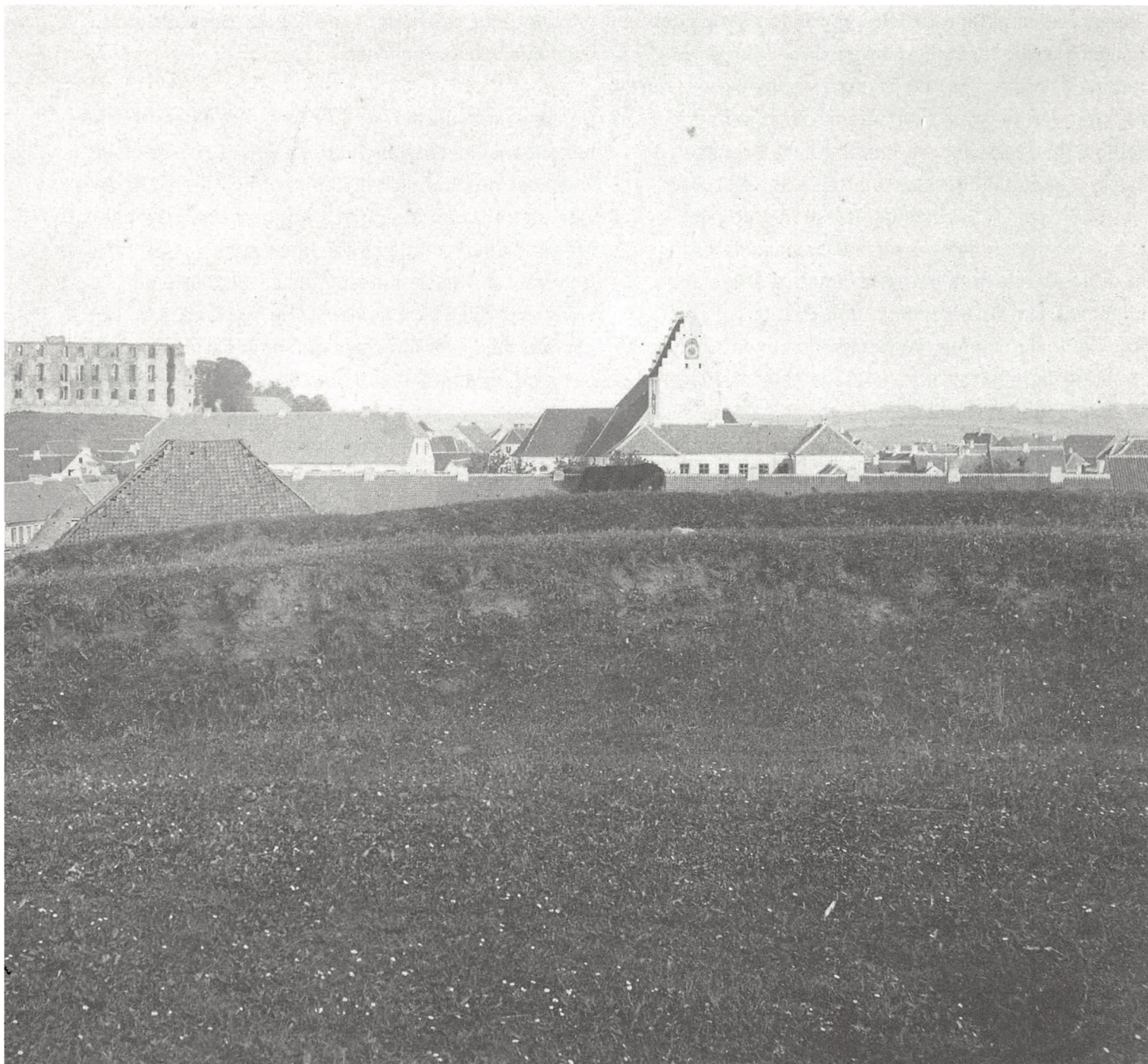
Søren Flø Sørensen og Birgitte Dedenroth-Schou

2014 markerer 150-året for krigen i 1864. En krig, hvor Kolding-området også blev inddraget. Kolding by var i ni måneder besat af soldater fra Preussen og Østrig. Soldaterne blev indkvarteret hos borgerne, der også måtte bespise dem. Trods det store indgreb i borgernes dagligdag medførte besættelsen også mere festlige indslag blandt andet fejring af kejserens fødselsdag og musik foran rådhuset. Efter krigen blev grænsen ved Kolding flyttet mod syd, hvilket gav byen et helt nyt opland.

De ældste daterede fotos fra Kolding stammer fra 1864. Tyskerne havde selv fotografer med, og dette foto af Kolding set fra vest er taget af fotograf Friedrich Brandt, Flensburg.

Foto: Kolding Stadsarkiv.

I begyndelsen af februar 1864 var alle i Kolding dybt bekymrede ved tanken om krigen, som den danske, nationalliberale regering havde fremprovokeret. Kort før nytår var de danske soldater trukket gennem Kolding mod syd. Den 31. januar havde Preussen og Østrig meddelt, at deres besættelse af hertugdømmerne Slesvig-Holsten ville blive indledt, og den 1. februar gik preussiske og østrigske soldater ind i Slesvig. Dannevirke måtte rømmes allerede den 5. februar. Om natten kom et uofficielt telegram til Kolding og den næste dag beskeden om, at Kolding by skulle være parat til at modtage tropper, materiel og syge. Byrådet i Kolding holdt møde samme dag med herredsfoged Georg Christian Saxild, og det besluttedes at forberede Koldinghus Staldgård til modtagelse af tropper.

De danske tropper trak sig ad isglatte veje tilbage fra Dannevirke op mod Flensborg, hvor de deltes i to. Den ene del gik mod Dybbøl, mens den anden del gik mod Kolding, Vejle og Fredericia. Jørgen Johansen, en 18-årig rebslagerlærling, der boede i Låsbygade, beskriver de danske soldaters tilbagekomst den 9. februar således: *"og det var et sørgeligt syn at se, hvor medtaget folk og heste var efter den lange og besværlige march og i det skrækkelige vintervejr. Lange rækker af åbne vogne transporterede syge soldater nordpå. De lå i halm og var tildækket med kapper og tæpper – og oven over det hele det hvide snelagen"*. Andre fortæller om, hvorledes der blev båret dampende varmt øl med sukker i store kedler og smørrebrød til de forfrosne soldater, der ikke skulle blive i byen. En del af soldaterne blev indkvarteret privat

i Kolding, mens andre boede i et par dansesaloner i byen eller på Staldgården.

Den danske regering var ikke indstillet på en fredshandling. Man satte sin lid til, at kejser Napoleon III ville komme Danmark til hjælp, at Sverige og Norge ville støtte Danmark, og at stillingerne ved Dybbøl og Fredericia nok skulle kunne klare sig.

General Cai Hegermann-Lindenchrone, der stod i spidsen for den danske hær i Nørrejylland, var i tæt kontakt med overkommandoen på Als. Hans tropper stod nord for Almind med divisionskvarter i Viuf. Mens hærens hovedstyrke forsvarede Dybbøl og Als, var planen, at hans 4. division skulle beskytte Jylland. Hvis fjenden gik op i Jylland, skulle hans tropper langsomt vige mod nord og trække en større del af fjenden med sig. Den 12. februar var barrikaderingen af Kolding på plads.

Grænsen overskrides 18. februar – en overraskelse i Berlin

Den tyske øverstkommanderende, generalfeltmarskal Friederich Heinrich von Wrangel, havde fået ordre til at besætte hertugdømmet Slesvig inklusiv Als, men ved et møde i Flensborg den 12. februar besluttede den preussiske hærledelse, at preusserne også skulle rykke frem i Jylland. Derfor sendtes der den 15. februar tyske tropper til Christiansfeld med rekognoscering op mod Vonsild, der var det nordligste sogn i hertugdømmet Slesvig.

Preusserne ønskede mest af alt at komme i gang og få krigen afsluttet, men en fremrykning over grænsen

Oberst von Bentheim, der angreb Kolding 18. februar 1864. Foto: Kolding Stadsarkiv.

til Danmark var imod aftalerne med den østrigske allierede. Politisk ville det også være risikabelt, da det kunne fremprovokere international støtte til Danmark. Den tyske ministerpræsident Otto von Bismarck skrev den 16. februar til den preussiske gesandt i Wien, at der var givet Wrangel ordre til *ikke*

at gå ind i Nordjylland, men at det stadig var Bismarcks hensigt at få østrigerne til at gå med til det.

Oberst Johan Waldemar Neergaard, der stod i spidsen for 8. og 9. brigade fra 3. division, den danske forpost ved Kolding, kunne den 17. februar rapportere, at tyskerne nu stod kun seks kilometer syd for grænsen. Han var indstillet på at kæmpe, hvis tyskerne skulle overskride grænsen, men hans overordnede, general Cai Hegermann-Lindenchrone, fastholdt, at man skulle trække sig tilbage over for en overlegen fjende. Derfor besluttedes det, at man kun skulle holde ét kompagni tilbage i selve Kolding. Hvis fjenden trængte frem, skulle kompagniet trække sig tilbage mod Fredericia. Forposterne i Vonsild blev også trukket tilbage.

Dette opdagede de tyske forposter, og den tyske forposts kommandør, oberst von Bentheim, meddelte sin overordnede i Christiansfeld, at han ville tage Kolding, hvis det kunne lade sig gøre. Han blev ikke modsagt. Det tysk-østrigske hovedkvarter i Aabenraa fik ganske vist natten til den 18. februar en skrivelse om, at Wrangel ikke måtte gå ind i Danmark, før forhandlingerne med Østrig var afsluttet, men det blev ikke meddelt videre. Von Bentheim besatte derfor med sine tropper Vonsild den 18. februar klokken 10, og ved 13-tiden samme dag var de preussiske tropper på dansk jord og inde i Kolding.

Lederen af det tilbageblevne infanterikompani i Kolding var kaptajn Darré. Han fik den 18. februar klokken 8.30 besked om, at en fjendtlig styrke var gået over grænsen og nu stod ved Lejrskov. Darré

Preussiske gardehusarer. Foto: Kolding Stadsarkiv.

kunne kun opfatte det sådan, at fjenden ville omgå Kolding, og derfor besluttede han klokken 12.30 at rømme byen, mens der endnu var tid til at slippe ud mod nordøst. Det kompagni, der skulle afløse Darrés kompagni, var netop ankommet til Kolding, så det var to kompagnier, der rømmede Kolding. I virkeligheden var rømningen forhastet, fordi fjenden rent faktisk ikke var i Lejrskov, men i Lunderskov syd for åen.

De første preussiske tropper i Kolding var gardehusarer – det røde gardehusarregiment fra Potsdam.

Da de satte efter de to infanterikompanier, der havde rømmet Kolding, fik de på vejen mod Fredericia øje på nogle danske dragoner, som de satte efter. Dragonernes opgave var at dække tilbagetoget mod Fredericia. Husarerne var på lette heste, medens de danske dragoner havde tunge heste, der havde det svært på de isglatte veje. En af deltagerne fra preussisk side var major von Alvensleben fra gardedivisionens stab. Han deltog i forfølgelsen af de danske dragoner. Sammen med underofficer Stumm brød han igennem en dansk dragontrop bagfra.

En anden episode udspillede sig ved Nr. Bjert. Cirka 160 preussiske husarer forfulgte de danske dragoner, der bestod af to eskadroner fra 3. dragonregiment, hvoraf den ene eskadron, 1. eskadron, var afsiddet i Nr. Bjert. 2. eskadron holdt på landevejen omtrent der, hvor jernbanen nu skærer vejen, og udsendte patruljer for at undersøge preussernes fremrykning. Husarerne indhentede dragonerne, og det kom til kamp, hvorunder den danske styrke mistede to mand, og tre blev tagne til fange. Tabstallene varierer på dansk side ligesom på den preussiske side. De tre tilfangetagne var måske de samme, som undertiden anføres som sårede. De danske dragoner trak sig tilbage forfulgt af husarerne. I skoven nordøst for Nr. Bjert havde forpostkompagnierne fra Kolding søgt skjul, og da de åbnede ild, blev fem husarer såret, og gardehusarerne trak sig tilbage til Hviidsminde. Herefter trak den danske styrke sig uforstyrret tilbage til hovedstillingen ved Gudsø. Preusserne forskansede sig nu i Kolding og forventede måske et dansk angreb – ligesom det var sket i 1849. De preussiske garde-

husarer skulle senere i krigen gøre sig bemærket blandt andet ved forpostfægtninger på landevejen mellem Kolding og Vejle, hvor Niels Kjeldsen faldt den 28. februar.

Cai Hegermann-Lindenchrone blev senere stærkt kritiseret for, at han lod fjenden overskride grænsen uden kamp, da han derved gjorde det vanskeligere for de venligtsindede diplomater at hjælpe Danmark. Han havde dog ikke fået ordre til at forsvare grænsen, og han var ikke blevet orienteret fra København om de politiske konsekvenser ved, at tyskerne overskred grænsen. Mest fokuserede han selv på, at det materiel, han havde, var utilstrækkeligt – at hans soldater manglede ammunition, støvler og kapper. 3. division savnede sit artilleri, og ved en alvorlig kamp risikerede man de styrker, der skulle anvendes til forsvaret af Fredericia. Måske spillede det også en rolle, at byens borgere havde frabedt sig en gentagelse af gadekampene i 1849.

At den danske grænse var overskredet og Kolding besat kom som en overraskelse i Berlin. Under krigen 1848-50 havde overskridelsen af denne grænse medført alvorlige protester fra blandt andet Rusland til Preussen og haft indflydelse på krigens gang. Bismarck kaldte overskridelsen i 1864 en tåbelighed, men da det nu var sket, valgte man at acceptere det. Der var hektisk diplomatisk aktivitet i dagene efter overskridelsen af grænsen blandt andet i form af protester fra England og Frankrig. Først beklagede Bismarck – især over for østrigerne, men kort tid efter begyndte han at forsvare det med, at danskerne

Preussisk infanterist. Foto: Kolding Stadsarkiv.

havde opbragt tyske skibe. For østrigerne blev det efterhånden udlagt som om, det var sket ved et tilfælde, og at man nu måtte forsvare styrkerne mod angreb nordfra. De engelsk/franske protester døde ud – måske fordi danskerne ikke havde gjort mere modstand – og Rusland tog denne gang afslappet på grænseoverskridelsen. I eftertiden har man hæftet sig ved, at der ved den manglende militære modstand ved Kolding politisk blev forspildt en mulighed for at øge uenigheden mellem Preussen og Østrig og en mulighed for at opnå yderligere sympati og støtte hos England, Frankrig og Sverige-Norge.

Kolding indtages

De preussiske husarer og infanteristerne med deres pikkelhuer, der skinnede i solen, ankom til Kolding over middag den 18. februar. Fru Marie Halby, gift med købmand Peter August Halby, der boede i Låsbygade 34, og som har ført dagbog i perioden 17. februar til 9. september 1864, fortæller, at der et kvarter efter, at de sidste danske tropper havde forladt byen gennem Klosterport, stod en fjendtlig patrulje på ti mand ved Sønderport. De kunne imidlertid ikke komme lige ind, da broen var barrikaderet, og de krævede, at borgmester Monrad blev tilkaldt. Der blev gjort så meget plads, at de kunne komme ind én ad gangen, og derefter fulgte en masse flere. De fjendtlige soldater tog borgmesteren med sig op på Rådhuset, hvor der nedenfor blev stillet en vagt på 20 mand. De forlangte hans underskrift på, at der ikke længere var danske soldater i byen. Vagter blev stillet op ved alle gadehjørner og et større antal vagter uden for portene.

Borgmester Martin Anton Monrad.

Foto: Kolding Stadsarkiv.

Den senere kæmner Brandorff iagttog som 10-årig preussernes ankomst fra Brandorffs gård, der lå lige over for Rådhuset. Han skriver i sine erindringer: *"Det første jeg saa var to preussiske [sic!] Officerer, der gennem Borchs Gaard gik op paa Raadstuen. Saa kom en Del af Byens Borgere i ildsom Flugt op ad Østergade og et Øjeblik efter hørte jeg hurtige faste Trin i Gaden, og en lille Deling Prøjsere med blanke Pikkel-*

huer og med Gevær i højre Haand kom i rask Løb op ad Gaden, idet de udstødte nogle høje Hyl. Et Øjeblik efter var Torvet fyldt med fjendtlige Soldater, og nogle Husarer kom ridende med tre danske Dragoner, de havde taget til Fange.”

Så snart de fjendtlige tropper var i byen, begyndte de at kræve ind. Allererst fik borgerne besked om at skaffe middagsmad til de tyske soldater. Indkvarteringskommissionens regnskabsprotokol viser desuden, at det første, de bad om, var cigarer, røgtobak og snaps! Fra den 21. februar handlede det dog om flere tusinde 'mundportioner' og 'hesteportioner' efterfulgt af stadig større krav. Koldings borgmester siden 1858, Martin Anton Monrad, nægtede at udlevere mere, end byrådet havde bevilget, men så tog preusserne blot selv, hvad de ville have i forretningerne og efterhånden alle de heste, de kunne finde. Borgmester Monrad blev den 16. marts sammen med en række andre embedsmænd i Jylland taget til fange og ført til Rendsborg, hvor han opholdt sig under elendige forhold, indtil de den 10. maj atter blev løsladt. Fru Halby skriver, at årsagen til tilfange-tagelsen var, at Wrangel havde forlangt, at de dagligt skulle levere 550 flasker vin, 10.300 cigarer, 30.000 støvler (må være en skrivefejl!) og 200 heste. Ved afrejsen havde de båret deres galladrugt med den trekantede hat i hylster under armen.

Den 5. marts nåede Østrig og Preussen til enighed om planen for felttoget i Danmark, og fremrykningen i Jylland fra Kolding mod nord begyndte. Den 7. marts var der vildt postyr og trængsel i gaderne i

Den engelske tegner Thomas Landells tegning af en preussisk barrikade i Kolding 1864. Original på Schloss Glücksborg. Foto: Kolding Stadsarkiv.

Kolding. Preusserne var i gang med fremrykningen mod Fredericia. Fru Halby fortæller, at der fra klokken fire kom preussiske tropper i tusindvis, hestfolk og bagagevogne i det uendelige. De blev indkvarteret, men kun i kort tid. Soldaterne blev opstillet i alle gader og stod der i to timer. Klokken ti kom de i kvarter igen, men de skulle stille klokken et om natten for at marchere mod Fredericia. Klokken tre blev de atter opstillet og stod så tæt i gaderne, at pikkelhuerne og geværene hvert øjeblik skrabede mod ruderne. Klokken tre marcherede de, men borgerne i Kolding blev allerede tidligt næste morgen vækket med musik. Nu væltede østrigerne ind i byen, 'små sorte grimme mennesker', som fru Halby kaldte dem, med en 30-40 spillemænd til hvert regiment. Østrigerne marcherede dog også hurtigt videre for at indlede et angreb på Vejle. Da østrigerne også havde været i blandt andet Århus og Horsens,

Østrigske soldater i slotsgården på Koldinghus.
Foto: Sønderborg Slot.

vendte de tilbage til Kolding i slutningen af marts, og herefter havde de hovedkvarter i byen helt frem til november 1864.

Østrigerne i Kolding

Øverstkommanderende for de østrigske tropper i Jylland var general Karl Wilhelm Ludwig friherre von Gablenz, der ifølge tidens beretninger var meget vellidt i Kolding. Han fik ligesom tidligere general Wrangel bolig i N.P. Hansens gård på Rendebanen. N.P. Hansen var manufakturhandler og havde efter ødelæggelsen af sin gamle gård under slesvig-holstenernes bombardement den 23. april 1849 opført et helt nyt hus på Rendebanen 10, som var byens flotteste. Gablenz opholdt sig dog ikke hele tiden her. En af generalens adjutanter fortæller i sine erindringer, at Gablenz forsødede tiden i Kolding med hyppige natlige besøg hos konen til en skibskaptajn i byen.

Koldingenserne kunne meget bedre lide de østrigske soldater end preusserne, og selv østrigerne var bange for preusserne. Fru Halby skriver i sin dagbog for den 12. april: "*Østrigerne er rare Folk, de hverken praler eller rakker de Danske ned som Prøjserne gør, men taler net om vore og roser deres Tapperhed.*" Og senere: "*Saa utroligt det end lyder, er det dog saa, at vi virkelig holder af Østrigerne. Stjæle gør en Del af dem, men det er undskyldeligt, naar man ser den Lønning og Forplejning, de faar. Vore egne tog næppe derimod. De er mere forvænte.*" En anden af de samtidige beretninger skriver, at østrigerne levede så fredeligt i Kolding, som var de hjemme i deres egen garnison.

De østrigske soldater nød livet i Kolding under det ni måneder lange ophold – her i Charlottenlund, forgængerens for Marielund. Foto: Kolding Stadsarkiv.

De var en broget og eksotisk flok, der omfattede mange forskellige nationaliteter, der var ikke kun østrigere, men også ungarere, italienere, kroater, bøhmere og polakker blandt dem.

Østrigerne var i Kolding så længe, at de havde svært ved at få tiden til at gå, de ville derfor gerne snakke og hjælpe til, hvor de var indkvarteret. Det gik endda så vidt, at de gav sig til at udgrave to store gravhøje sydvest for Viuf som tidsfordriv. De fandt dog ikke noget. Indkvartering af besættelsesmagts soldater ramte både høj og lav. Fra krigen 1848-50 og fra den danske hærs bevægelser i fredstid var byens indbyggere i nogen grad vant til militær indkvartering. Den tidligere nævnte rebslagersvend Jørgen Johansen fortæller, at i faderens hus kom preusserne først med seks mand fra et garderegiment

fra Berlin. Efter kampene ved Vejle den 8. marts og frem til krigens afslutning havde familien østrigsk indkvartering. Johansen huskede også de østrigske soldater som flinke folk, høflige og tjenstvillige. De fik udleveret naturalforplejning. Familien tilberedte maden til soldaterne og spiste sammen med dem. Frantz Jessen har berettet, hvordan han oplevede det hos købmand Dyring, hvis gård lå på hjørnet af Søndergade og Seestvej (Tøndervej). Han fortæller om østrigere, der sov på det bare loft og ikke gjorde brug af halmen på loftet. Der udviklede sig et familiært forhold mellem gårdens beboere og de østrigske soldater, som hjalp til i butikken, tog på markarbejde og var barnepiger. Italienerne var fortrinlige sangere og holdt sangøvelser i gården. Også i herredsfoged Saxilds bolig var der indkvartering, og de fremmede soldater levede i familiens stuer og brugte familiens køkken. Til sidst havde familien kun to værelser tilbage, alt det andet var fjendens.

Som under Anden Verdenskrig havde besætterne øje for byens nye offentlige og halvoffentlige bygninger. I *Enighedens* klubbygning i Jernbanegade, senere Industriforeningen, var der lazaret. Ligeledes i Graus pavillon i *Kathrinelund*, Vejle Amts Højere Realskole (det tidligere og fremtidige gymnasium, nu Socialforvaltningen), Borgerskolen (i dag Kolding Stadsarkiv) og Friskolen, der lå i Skolegade, omtrent, hvor Midtgården nu er. Udlevering af proviant skete blandt andet på Staldgården, og i J.P. Wissings pakhus var der et stort militærbageri.

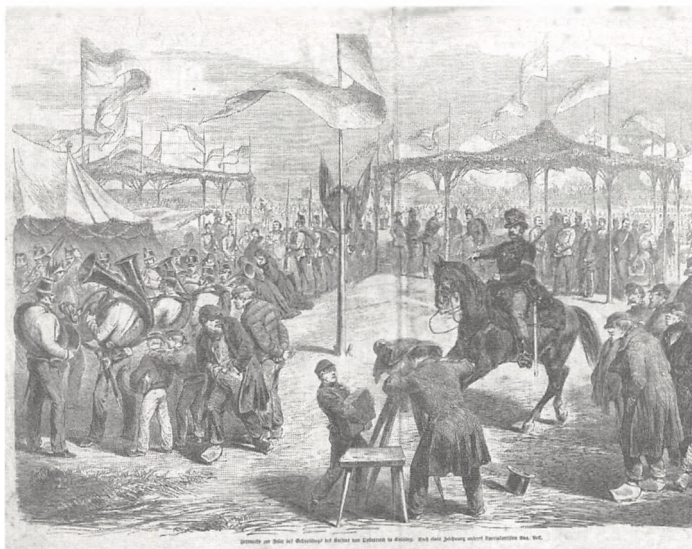
Østrigske soldater foran Kolding Rådhus i 1864.

Foto: Kolding Stadsarkiv.

Trods indkvarterings byrder, beslaglæggelserne, interneringen af byens embedsmænd og krigens andre besværligheder var der dog også lyse minder fra 1864. Jacob Saxild, søn af herredsfoged Saxild, tænkte som voksen tilbage på 1864 som året med de store prægtige østrigske militærorkestre med en flot tambourmajor i spidsen, der marcherede forbi familiens vinduer i huset i Fredericiagade overfor opgangen til Staldgården. Han mindedes også den brogede afveksling af uniformer i alle former. En anden søn, landsarkivar Georg Saxild, mindedes, hvorledes de østrigske musikkorps havde spillet uden for Gablenz' kvarter på Rendebanen, og hvorledes byens damer sneg sig ind i huset for bag nedrullede gardiner at lytte til den flotte musik.

Fest for kejseren

Den 18. august kunne østrigerne udfolde al deres

Fejringen af kejserens fødselsdag.

Foto: Kolding Stadsarkiv.

militære pragt ved fejringen af kejser Franz Josephs fødselsdag. Aftenen forinden havde de østrigske militærmusikere afspillet en stor tappenstreg. Om morgenen indledtes festen med en salut fra et otte-punds kanonbatteri opstillet på de sydlige højder. Dagens hovedfest var en feltgudstjeneste, der fandt sted på et plateau nord for byen ved siden af Gøhlmanns Mølle. Her var også indrettet et kapeltelt, hvis indre ved siden af alteret var udsmykket med blomster. Foran teltet var to åbne haller dækket med egeløv. Hallernes søjler var smykket med de preussiske og østrigske farver. Desuden vejede en mængde sort-gule og sorthvide faner som symbol på våbenbroderskabet mellem Preussen og Østrig. Også på nordhøjen var opstillet et kanonbatteri. Marie Halbys dagbog beskriver, at festivitassen begyndte allerede klokken 5 om morgenen, hvor musikken gik gennem byen, og

der blev skudt med kanoner, så vinduerne klirrede. Der blev kastet sand i gaderne, vistnok for at hestene ikke skulle glide, da stenene var glatte af den megen kørsel. Klokken 8 stillede tropperne af alle våbenarter og marcherede op til Gøhlmanns Mølle. Generalerne havde karmoisinrøde silkebenklæder, hvide frakker besat med ordener over hele brystet, trekantede hatte med grønne fjerbuske, brede hvide silkeskærf, guldkrave og opslag. Klokken ni ankom Gablenz med stab til festpladsen ved Gøhlmanns Mølle. Der blev afholdt messe, hvorunder der blev skudt med kanoner. Klokken 11.30 vendte hele toget samlet tilbage, først musikken, så staben, derefter en mængde preussere og til sidst et regiment infanteri. På torvet stod musikken på den ene side, Gablenz med følge på den anden side, og under fuld musik passerede tropperne forbi. Klokken 16 var der taffel.

Et maleri fra 1864

Herredsfoged Georg Christian Saxild modtog i besættelsesperioden også besøg af maleren Louis Gurlitt. Gurlitt var født i Altona. Som 20-årig var han i 1832 kommet på Kunstakademiet i København og var juleaften 1835 blevet forlovet med Saxilds søster Elise. De blev gift i maj 1837 og drog kort tid efter til München. Elise døde dog allerede i 1839. Gurlitt arbejdede, boede og studerede det meste af sin tid i Tyskland. Under og efter Treårskrigen blev Gurlitt på grund af sine slesvig-holstenske holdninger upopulær i Danmark. Nu i 1864 fandt han mulighed for at aflægge visit hos sin ekssvoger, som han ikke havde glemt fra ungdomstiden i København. Han var kun i

Louis Gurlitts maleri af Kolding i 1864 set fra Seest
Bakke. Museet på Koldinghus.
Foto: Kolding Stadsarkiv.

Christian IX modtager i Kolding deputationen fra Slesvig. Foto: Friis fotografi / Kolding Stadsarkiv.

Kolding i få dage. En af hans skitser bærer dateringen Kolding 20. juni, så det var rimeligvis omkring det tidspunkt, at besøget fandt sted. Han påbegyndte et maleri af Kolding set fra bakkerne i Seest. Maleriet kom siden i herredsfoged Saxilds besiddelse. Hans barnebarn Jørgen Saxild afleverede det i 1964 til Museet på Koldinghus, hvor det kan ses.

Man kan genkende blandt andet Borgerskolen (nu Kolding Stadsarkiv), de små huse på Langelinie, taget på Vejle Amts Højere Realskole, der før og siden var latinskole/gymnasium, Sankt Nicolai Kirke, Friskolen og fattiggården i Skolegade foruden naturligvis Koldinghus og Staldgården. Man kan dog på ingen måde se, at det på dette tidspunkt var en besat by, der vrimlede med fremmed militær.

Mindre velkommen end Gurlitt var formentlig de holstenske og sydslesvigske desertører fra den dan-

ske hær, som fra Fyn og Fredericia var løbet over til Kolding, hvor de nu optrådte i danske soldaterklæder pyntet med slesvig-holstenske farver og forsøgte at blive populære hos besættelsesmagten. Niels Kierkegaard gengiver en historie om, at de en dag stak et slesvig-holstensk flag ud gennem vinduet i det hus, hvor de boede. Det blev for meget for en gammel smed, der med en bådshage flængede det udhængte flag.

Set fra østrigsk side

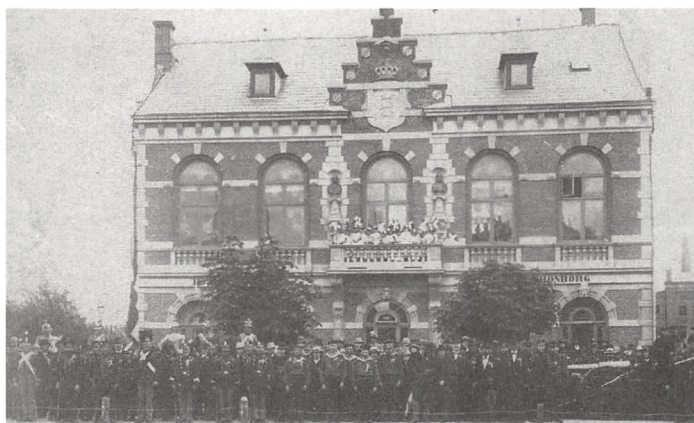
Fra østrigsk side findes blandt andet erindringer fra generalstabsofficeren Wilhelm Ritter Gründorf von Zebegény. Flere gange nævnes opholdet i Kolding. Gründorf opholder sig lidt ved danske kvinders afvisende holdning til de østrigske militærpersoner. Han var selv indkvarteret hos familier med smukke og veluddannede, unge damer, som viste sig som gode patrioter. Der blev foretaget store rekvisitioner for at lægge pres på den danske befolkning og derigennem den danske regering. Gründorf bemærker, at rekvisitionerne var så store, at besættelsesstyrkerne ikke anede, hvordan de skulle konsumere så store mængder mad. Deres heste havde aldrig haft det så godt, som de havde det i Jylland. Alligevel skete det engang i Kolding, at nogle husarer selvbestaltet satte sig i besiddelse af en høstak. Byens borgmester henvendte sig til Gründorf og forklarede, at hvis man (besættelsesmagten) holdt sig til loven, kunne de lave rekvisitioner på hvad som helst, men det gode samarbejde var afhængigt af, at der ikke skete overgreb på privat ejendom fra besættelsesmagtens soldater. Gablenz reagerede ved at genudsende en armé-

Ægtkørsel for besættelsesmagten var meget tyngende for områdets bønder, her fotograferet foran

Koldinghus og Staldgården.

Foto: Museet på Koldinghus / Kolding Stadsarkiv.

Våbenbrødre foran mindebygningen Kronborg i Jernbanegade, cirka 1890. Foto: Kolding Stadsarkiv.

befaling, der forbød individuelle rekvisitioner og straffede det med døden ved skydning. Mens østrikerne var i Kolding, fandt slagene på Dybbøl og Als sted henholdsvis den 18. april og den 29. juni. Fredericia blev bombarderet den 20.-21. marts og rømmet den 28. april.

De otte sogne og kampen for Sønderjylland

Den 30. oktober blev fredsftalen underskrevet, hvor Slesvig, Holsten og Lauenborg blev afgivet til Preussen og Østrig. Til gengæld for de kongerigske enklaver blev otte sogne syd for Kolding overført til kongeriget. Det var Vonsild, Dalby, Sdr. Bjert, Sdr. Stenderup, Vejstrup, Hejls, Taps og Ødis. Dette blev en stor økonomisk fordel for Kolding i den efterfølgende periode, fordi byen hermed fik et opland mod syd, man ikke tidligere havde haft.

Efter Treårskrigen 1848-50 havde byen fået gavn af krigsskadeerstatninger, som havde finansieret

gadebelysning og opførelse af nye huse. Efter 1864 opgjorde byens beboere igen deres krav. Fordringerne var på 332.717 rdl. 65 sk, men det blev væsentligt reduceret. Blandt de skadelidte var konsul Grau, hvis anlæg *Kathrinelund* og bygningerne heri havde lidt overlast først ved brug som preussisk vagt, siden som østrigsk lazaret og sidst som kaserne for to danske dragonskadroner. Grau opgjorde ødelæggelserne til 11.420 rdl., et krav som han ikke fik tilgodeset. Den skuffende godtgørelse til byens borgere gav anledning til klager fra borgerne, og så sent som i 1874 var sagen i Folketinget.

Den 25. november forlod de sidste fjendtlige tropper Kolding, der således havde været besat i ni måneder. I den anledning var byen smykket med danske flag. I december 1864 foretog kong Christian IX en rejse til Jylland for at takke sine undersåtter for udholdenhed under krigen. Han ankom til Kolding den 6. december klokken 19.30. Borgmesteren bød ham velkommen ved en æresport i Låsbygade. Kongen kørte til N.P. Hansens gård, samme sted, hvor først Wrangel og senere Gablenz havde boet, og hvor embedsmænd fra egnen var mødt. Fra trappen takkede kongen for modtagelsen. Senere var der taffel på Svenssons Hotel på hjørnet af Helligkorsgade og Østergade. I Kolding havde store skarer fra Sønderjylland givet møde for at tage afsked med kongen, og næste dag modtog han om formiddagen en deputation af sønderjyderne.

Herefter begyndte den lange kamp for at få Sønderjylland genforenet med Danmark. Kolding fik en

central rolle i at bekræfte sønderjyderne i deres håb om en dag at kunne blive en del af Danmark. Blandt andet byggede foreningen Våbenbrødrene i Kolding i 1889 en monumental bygning i Kolding, *Kronborg*, hvis formål var dels at holde krigens minder i hævd og dels at være et varigt minde, som kunne tale til efterslægten om kampen for Sønderjylland. Bygningen findes endnu, men den er ombygget næsten til ukendelighed. Det er i den bygning, at *Pitstop* holder til i dag.

Referencer

- Askgaard, F., Eriksen, E., Hoff, A. og Kannik, P. *Tøjhusmuseets bog om 1864. Våben og uniformer*. 1964.
- Dansk udenrigspolitik historie Bd. 3: Fra helstat til nationalstat 1814-1914*. 2003.
- Den dansk-tydske krig 1864*. Udgivet af Generalstaben. 2. del. 1891.
- En dames dagbog fra 1864* [Fru Halbys erindringer]. Med indledning og noter af Eliassen, P. Vejle Amts Årbøger. 1923.
- Eliassen, P. *Det gamle og nyere Kolding*. 1975.
- Glenthøj, Rasmus. *1864 – sønner af de slagte*. 2014.
- Grau, Harald O. "Kathrinelund" i Kolding. Vejle Amts Aarbog 1957.
- Gründorf, Wilhelm Ritter von. *The Danish Campaign of 1864*. 2010.
- Gurlitt, Ludwig. *Louis Gurlitt, Ein Künstlerleben des XIX. Jahrhunderts*. 1912.
- Louis Gurlitt 1812-1897. Herausgegeben von Ulrich Schulte-Wülwer und Bärbel Hedinger*. 1997.
- Jessen, Frantz. *En gammel mands erindringer fra krigen*

1864. Vejle Amts Årbøger 1924.
- Johansen, Jørgen. *Krigen i 1864 oplevet fra Låsbygade*. Koldingbogen 2001.
- Kierkegaard, Niels. *Kolding. For hjemmet og skolen 1886/87*.
- Myerinck, Hubert v. *Das königliche Preussische Gardemusaren-regiment und seine Abstammung*. 1869.
- Nielsen, Augusta. *Barndomserindringer fra Kolding 1864*. Vejle Amts Årbøger 1924.
- Nielsen, Johs. *1864. Da Europa gik af lave*. 1986.
- Nielsen, Sune Wadskjær. *Det danske rytteri. De sidste krige til hest 1848-1864*. 2013.
- Sauntved, Jakob Kidde og Eberhardt, Jakob. *1864*, 2006.
- Saxild, Georg Christian. *1811-1. september-1911*. Trykt som manuskript. 1911.
- Stolz, Gerd Stolz. *Mit des Kaisers Armee und Marine 1864 nach Schleswig-Holstein und die Nordsee*. 2009.
- Unter Gablenz und Tegetthof 1864*. 1904.

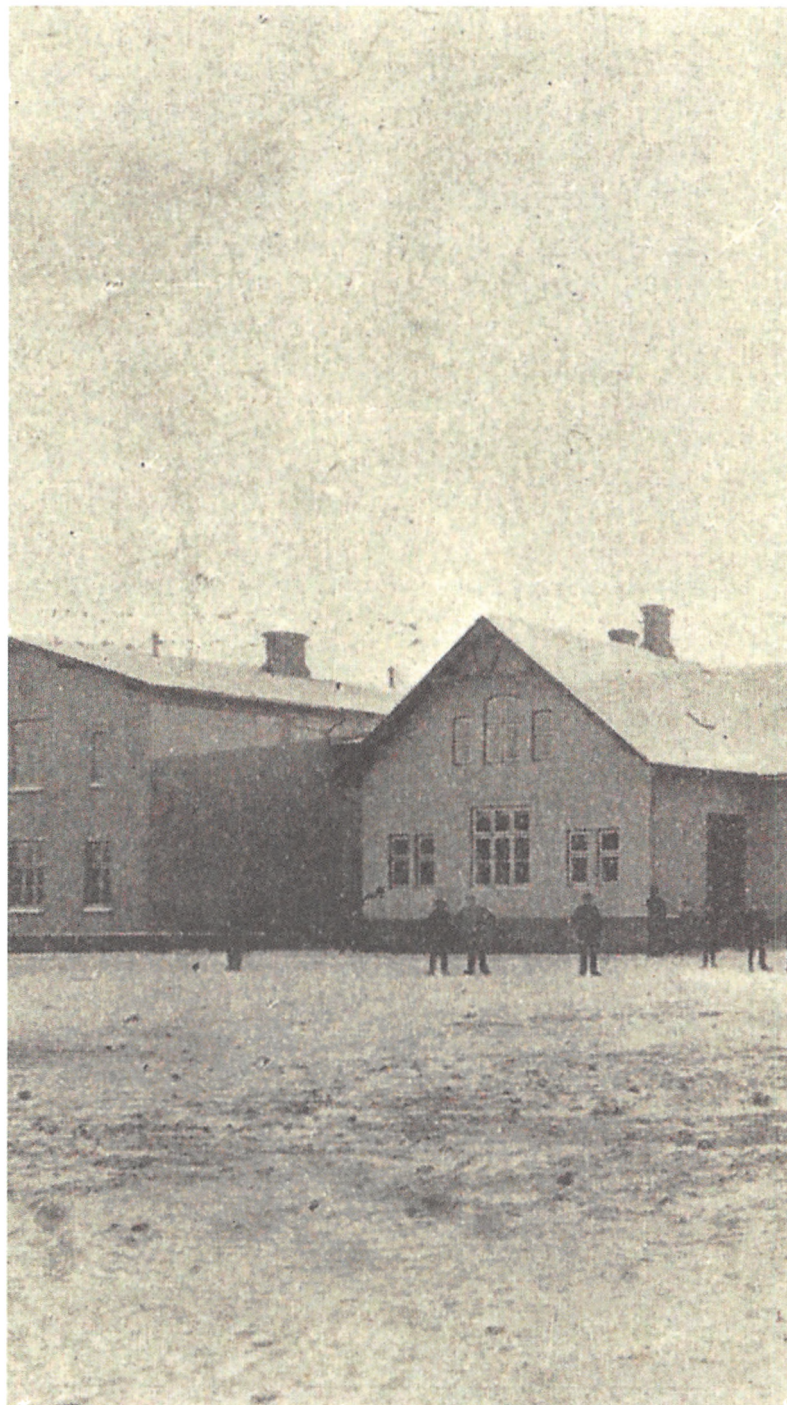
Kilder

- Kolding Stadsarkiv: Brandorff, I.O. privatarkiv, A7215.
- Illustrierte Zeitung, 17. september 1864, *Die Feier des kaiserlichen Geburtstag im österreichischen Hauptquartier in Kolding*.

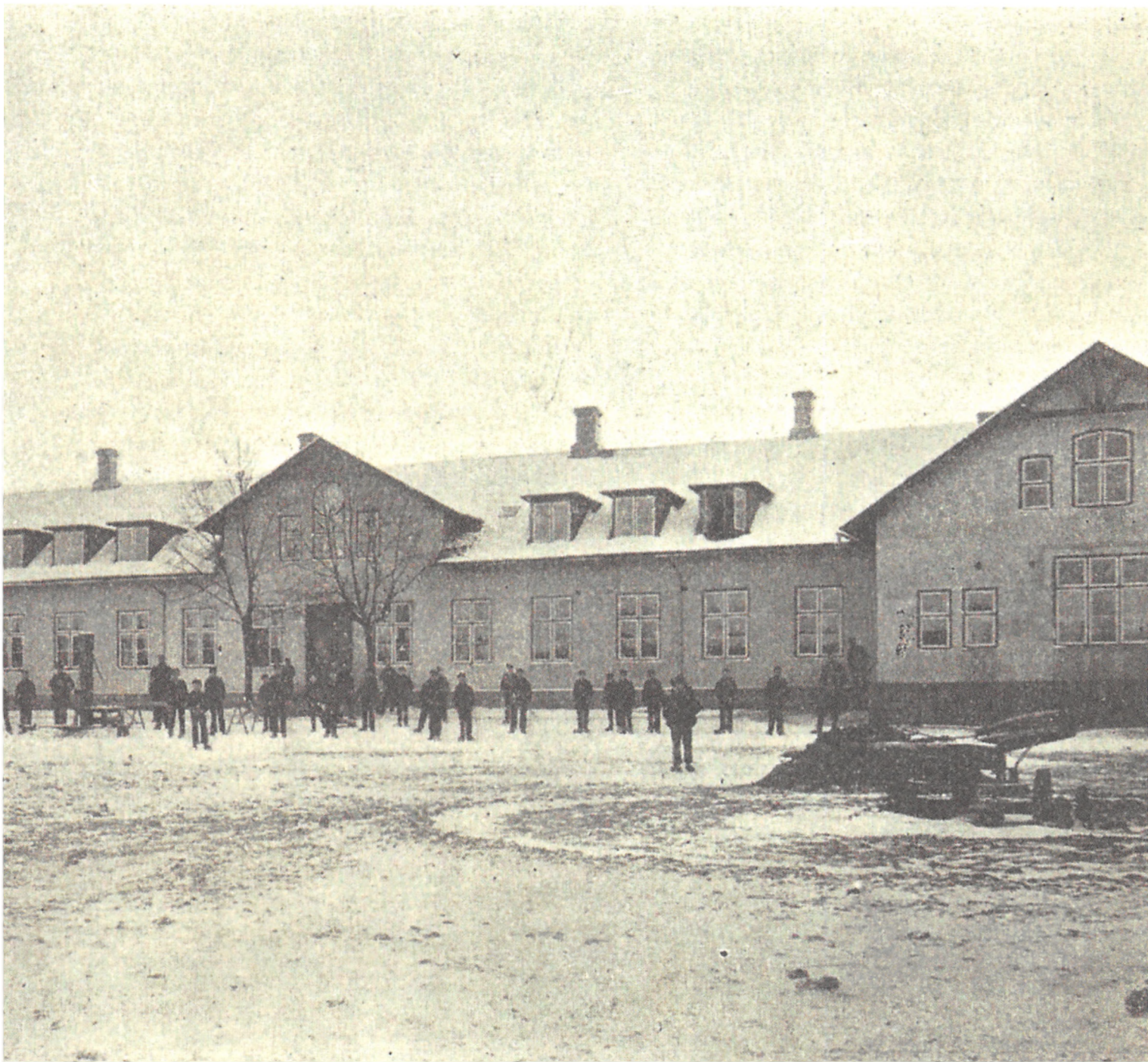
Vejen til skafottet

Poul Duedahl

I november 1892 hævede skarpretter Theodor Seistrup sin bredbladede økse over halsen på den 29-årige Jens Nielsen i fængselsgården på Horsens Straffeanstalt. Øksehugget er berømt, fordi det blev danmarkshistoriens sidste. Selve forbrydergerningen grundlagde Jens Nielsen på Koldingegnen.

Landerupgaard. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

Skarnsknægten

I slutningen af 1800-tallet var opdragelse i høj grad synonymt med fysisk optugtelse. Revselsesretten gav nemlig ethvert menneske ret til at afstraffe underordnede, hvis man vurderede, at de havde givet anledning til en irettesættelse. Det kendte drengen Jens Nielsen på Brokøb Fattiggård ved Jyderup på Sjælland alt til, for han måtte med jævne mellemrum lægge krop til, når fattiggårdsbestyreren svang svøben på grund af overtrædelser af reglementet eller for forebyggelsens skyld.

I sensommeren 1872 fik den niårige Jens nok af pryglert og stak af. Undervejs stjal han småfor nødenheder for at overleve, men allerede efter et par dage blev Jens opsporet og fragtet tilbage til fattiggården og spærret inde på et loftsværelse. Det skulle forhindre ham i at desertere igen, mens sognerådet besluttede sig for, hvad man skulle stille op med ham.

I begyndelsen af september blev Jens overdraget til C.C. Møller, kaldet Gamle Møller, som var forstander på tidens mest berygtede institution for *"forsømte og vildledte drenge"*, nemlig Flakkebjerg Opdragelsesanstalt lidt uden for Slagelse. Herfra blev han to måneder senere sendt videre til Jylland på sit livs første togrejse i selskab med 31 andre uvorne sjællandske drenge. De skulle bo på Opdragelsesanstalten Landerupgaard ved Almind, som var en filial oprettet, fordi ventelisterne for at få ulydige smådrenge bespist blev større og større.¹

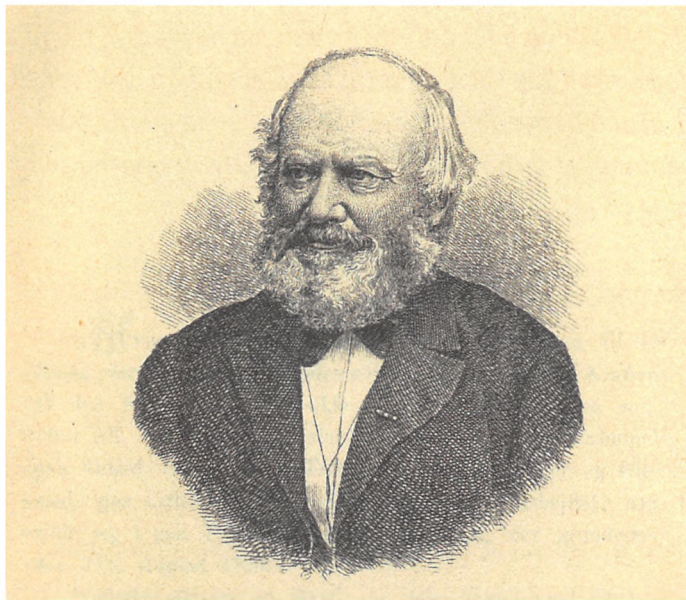
Landerupgaards 250 tønder land jord samlede sig om bygningerne og holdt derved nysgerrige blikke på behørig afstand, og området blev holdt i mønsterværdig orden af opdragelsesanstaltens omkring 100 smådrenge under ledelse af Andreas Møller. Han var søn af Gamle Møller på Flakkebjerg, og han gik derfor under navnet Unge Møller. Til at hjælpe sig med opdragelsen havde han to skolelærere, og så snart drengene var ankommet, blev de belært om, at der på Landerupgaard var tre ting, der ikke gik an: En slæbende gang, drævende tale og dovne kroppe. Rygterne om, hvad der foregik på Landerupgaard, når man overtrådte reglerne, indgød da også en frygt hos børn på egnen. En frygt som ikke blev mindre, når det undertiden blev stillet en dreng i udsigt, at dér ville han havne, hvis han ikke blev mere lydige og artige, end han var. For Jens var Landerupgaard derimod den virkelige verden.²

De subtile straffe

En af metoderne til at få drengene på ret kurs var at beskæftige dem mest muligt og længst muligt, for så fik de ikke tid til deres ugerninger. Det betød, at de blev vækket klokken 4.30 hver morgen om sommeren og en time senere om vinteren. De faste rammer kunne være nyttige nok til at få struktur på drengenes rodede liv, men ifølge de erindringer Jens senere skrev, lurede der i den tilsyneladende orden samtidig et element af det modsatte. Drengene var fordelt på tre store sovestuer, hvoraf den største rummede 34 senge men kun ét vaskekammer med to vaskefade. Her skulle drengene få sig vasket og stille til spisning i løbet af en halv time:

Andreas Møller. Foto: Kolding Stadsarkiv.

C. C. Møller. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

*"Følgen er, at de sidste Drengene, som Frokostklokken overrasker uvasket, i en fart bløder Haaret med en Haandfuld Vand, samt giver det et par Strøg med en Kam, og derefter iler ned i Spisestuen, eller rettere sagt, for ikke at gaae glib af Frokosten tvinges et antal Børn af Omstændighederne til hver Morgen at gøre sig skyldige i en (rigtignok smaalig men derfor ikke mindre fordærvelig) slags Bedrageri, der let kan udarte sig til Ligegyldighed, for ikke at sige Bedrageri i andre Henseender, thi Bedrageri kan det kaldes i ordets fuldeste Betydning, da Drengene ved af Erfaring, at Skolelæreren, som er til stede under Maaltidet og efterser om hver Dreng har vasket sig, i Reglen kun ser paa Haaret. [...] Det omtalte vil Læseren maaske betragte som en Bagatel, der ikke var værd at tale om, men jeg har nedskrevet det for at vise, hvor ligegyldige Drengene bliver behandlet i det smaae, da Læseren derved bliver i stand til selv at bedømme, hvordan de bliver behandlet i det store."*³ Skamfølelse blev altså hurtigt udskiftet med erkendelsen af, at snyderi var nødvendigt, hvis man ville overleve på anstalten. Det kunne enhver forsikre sig om, fordi dem, der ikke snød, netop var dem, der blev straffet. Hver dag var der drenge, som ikke nåede at vaske sig. Det var især de nye, der endnu ikke vidste, hvordan man kunne omgå kontrollen. Straffen bestod i, at de pågældende drenge fik lov at se på, mens de andre drenge spiste, eller de måtte gå i marken med det samme.

Efter morgenmaden begav hver dreng sig så til sit arbejde, noget som selv de mindste drenge på syvotte år ikke var fritaget for. Alle huslige sysler var fordelt sådan, at hver dreng havde sit faste arbejde

Spisestuen på Opdragelsesanstalten Landerupgaard. Måltidet blev overværet af en af anstaltens lærere. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

og altid af et omfang, der ikke levnedede mulighed for fritid. Heller ikke om søndagen når Unge Møller og hans medhjælpere havde for vane at lade drengene foretage en ekstra rengøring. Ros for ekstraarbejdet fik de ikke: *"Aldrig hører vi et godt eller kærligt Ord, som et Barn kan høre det hos sine Forældre; alt er saa ondt og haardt"* skrev Jens i et af de få breve, der findes fra hans tid på Landerupgaard, og som mærkværdigt nok slap gennem anstaltsens censure.⁴ Omvendt blev dovenskab straks bemærket og medførte straffe, som blev eksekveret i de andre drenge nærvær ved måltiderne: *"Man havde nemlig paa Anstalten den fordærvelige Vane ofte at sulte Børnene i halve, ja undertiden i hele Dage. Thi naar for Eksempel Skolelæreren fik i Sinde at beskyldte en Dreng for, at han var doven, blev denne i Reglen nægtet Middagsmad, og traf det nu saa uheldig at samme Dreng var iblandt dem, der ingen Aftensmad maatte faae (thi jeg vil gøre Læseren opmærksom paa, at der var en*

ejendommelig Forseelse som hver Nat blev begaaet af et større eller mindre antal Dreng, og som havde til Følge, at den Skyldige ingen Mad fik den paafølgende Morgen og heller ingen Aftensmad de seks efterfølgende Dage), saa var det sandelig ikke at undres over, at han ved Sengetid kunne føle sig sulten".⁵ Den forseelse, som Jens omtaler, var at tisse i sengen. Selv var han sjældent i blandt de uheldige, men det hændte, og det skyldtes, at drengene næsten udelukkende levede af søbemad.

Tampen brænder

Ud over de subtile straffe var der andre mere hårdhændede. Den senere forsvarsminister Laust Rasmussen, som var jævnaldrende med Jens, voksede op få kilometer fra Landerupgaard, og hans far var anstaltens tækkemand. Hverken far eller søn fik bagsiden at se med egne øjne:

"Fader kunne intet berette herom, da han aldrig på de dage, hvor han var beskæftiget på anstalten, var vidne til brutal behandling af drengene, men de gjorde alle sammen et forhutlet og sky indtryk. Men rygterne svirrede på egnen om drengenes behandling".⁶

Korporlige afstraffelser fandt ganske rigtig også sted, men først hen på aftenen, når alle udefrakommende havde forladt anstalten, og de foregik kun under overværelse af Unge Møller og drengene, hvorved det blev forvalterens ord mod børnenes. De fleste af drengene var så præget af angsten og lysten til at glemme, at de holdt mund resten af deres liv. De forventede simpelthen ikke, at deres kritik ville blive hørt eller karakteriseret som andet end løgn.⁷

Det eneste på Landerupgaard, Jens Nielsen kunne kalde sit eget, var den seng, han fik anvist ved sin ankomst, foruden en tøjkiste, som han og de andre drenge selv medbragte. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

”Drengene på Landerupgaard har blandt andet faaet 50-60 slag Rotting på den blottede Ryg” konstaterede socialdemokraten Peter Sabroe flere år senere, da han som den første tog fat på problemet fra Folketingets talerstol. *”De har været anbragt i mørk Arrest i Maaneder, og man har til Tider maattet hente Øjenlægen fra Kolding, fordi Børnene, der havde været anbragt i mørk Arrest, havde faaet Øjensyge. I et bestemt Tilfælde blev en Dreng, de blev hyppigt anbragt i Arresten med Haandjern paa Ryggen, anbragt med en vaad Skjorte paa. Og saa saare, den blev tør, tog man den af for at give ham en anden vaad Skjorte paa. Dette gentager sig i en Maaned. Vedkommende er nu et fuld-komment Vrag!”*⁸ En anden straf bestod i, at man ude på marken fyldte en sæk halvt med tjørn og tidslær og puttede en dreng ind i den. Herpå blev der surret et reb om sækken, og drengene bar deres kammerat i procession tilbage til Landerupgaard. Her blev

båndet løst igen, og drengen hældt ud. Det var netop de vedholdende rygter, der førte til, at Peter Sabroe og Laust Rasmussen efter århundredskiftet med stor iver kastede sig over drengenes forhold på *”de to saakaldte Opdragelsesanstalter, som rettere burde kaldes Torturkamre”*.⁹

Direktøren

”Ellers har jeg ikke lyst til at omtale Tiden fra mit syvende til mit attende Aar” står der i indledningen til en kendt direktørs erindringer. *”Den var saa ussel og elendig og saa fuld af Modgang og Haardhed, at den kun fortjener at glemmes”*.¹⁰ Direktøren var Ole Olsen, stifteren af Nordisk Film og på det tidspunkt en af landets rigeste mænd og med domicil på den luksuriøst indrettede Stengaarden i Hellerup. Isbjørnen på globussen var da for længst blevet kendt kloden over, og i det hele taget burde han ikke have noget at skjule eller skamme sig over, men det, han havde oplevet, var så slemt, at han ikke delte det med nogen heller ikke med sin nærmeste familie. Med enkelte undtagelser. For en dag lige efter århundredskiftet, da Peter Sabroe tog fat i forholdene på opdragelsesanstalterne, sad generaldirektøren på Folketingets tilhørerrækker. Selvom de to herrer var politisk uenige, så havde de hér en fælles sag.

For i november 1873 – præcis et år efter Jens Nielsen – var Ole Olsen en af de sjællandske drenge, der blev overflyttet fra Flakkebjerg til Landerupgaard, og hans første møde med det nye sted var et chok: *”De kan ikke gøre Dem nogen Tanke om, hvor grusomt det var”* fortalte han Sabroe, *”Den første Dag blev jeg*

Andreas Møller (1846-1923) – kaldet Unge Møller – omgivet af sin hustru, to lærere og en landbrugsmedarbejder, som hjalp ham med opdragelsen af de omtrent 100 børn. Nok havde han viljen til at opdrage børnene, men han manglede evnen og var en bedre landmand end pædagog.

Foto: Kolding Stadsarkiv.

sendt ned i Brændeskuret med mad. Jeg anede ikke, hvem det var til. Men derinde i Brændeskuret lå på en Bænk, bundet paa Ryggen, en Dreng og klagede af Smerte. Det var Jens Nielsen".¹¹

Dér havde Jens ligget i næsten en måned med hænderne bundet på ryggen. Der var ingen lys og ingen luft, og han var pryglet til blods. Direktøren var harm og vred, da han fortalte historien. De eneste andre mennesker, han betroede sin fortid til, var helt tilfældige mennesker, som, han troede, ikke vidste, hvem han var. Det gjorde de nu alligevel, for

han var jo et kendt ansigt. Således traf han på en café i 1916 en frue fra Horsens, og det fik ham igen til at tænke på Jens Nielsen og besøget i tørvehuset: *"Der var så mørkt, at jeg intet kunne se, men jeg kunne høre nogen klage sig et sted, og jeg gik efter lyden. Da jeg fandt ham, der skulle have dette her krus vand og en brødskorpe, var det Jens Nielsen. Og stakkel: han havde fået så mange klø, at han ikke kunne røre sig. Jeg stod og græd ved siden af, men hjælpe ham, kunne jeg ikke".¹²*

I de følgende år fulgtes de to drenge ad, gik i samme klasse, tærskede de samme marker og malkede de samme køer. Forskellen på Ole og Jens var egentlig bare, at Ole forsøgte at gå i ét med tapetet, mens Jens blev trodsig af tæskene og nægtede at lade sig herske af Unge Møller. Som noget helt normalt og dagligdags overværede Ole og Jens de mange afstraffelser, for Jens var langt fra den eneste dreng, som forstanderens vrede gik ud over. Som regel skete det på den måde, at de blev kaldt sammen for eksempel nede i stalden.

"Saa kom vi derned" erindrede Ole Olsen. "Den Dreng, der havde forbrudt sig – jeg aner ikke, hvad han havde gjort – blev klædt nøgen på Overkroppen. Saa blev han bundet op ad en Pægl, og da han stod her, traadte Forstanderen frem med en Tamp, og saa tampede han løs paa Drengen, til Blodet løb ham ned ad Benene. Det var forhærdende at se paa, men vi skulle se det. Bagefter tog Forstanderen en Spand Vand og kastede over Drengen, for at det værste Blod kunne blive skyllet af, og saa blev Drengen smidt i Arresten".¹³

Generaldirektør Ole Olsen kom som dreng til Landrupgaard på grund af en mistanke om medvirken til tyveri. Som voksen forsøgte han at skjule sin fortid, men han hjalp hemmeligt til med at reformere anstaltens opdragelsesmetoder.

Foto: Det Danske Filmmuseum.

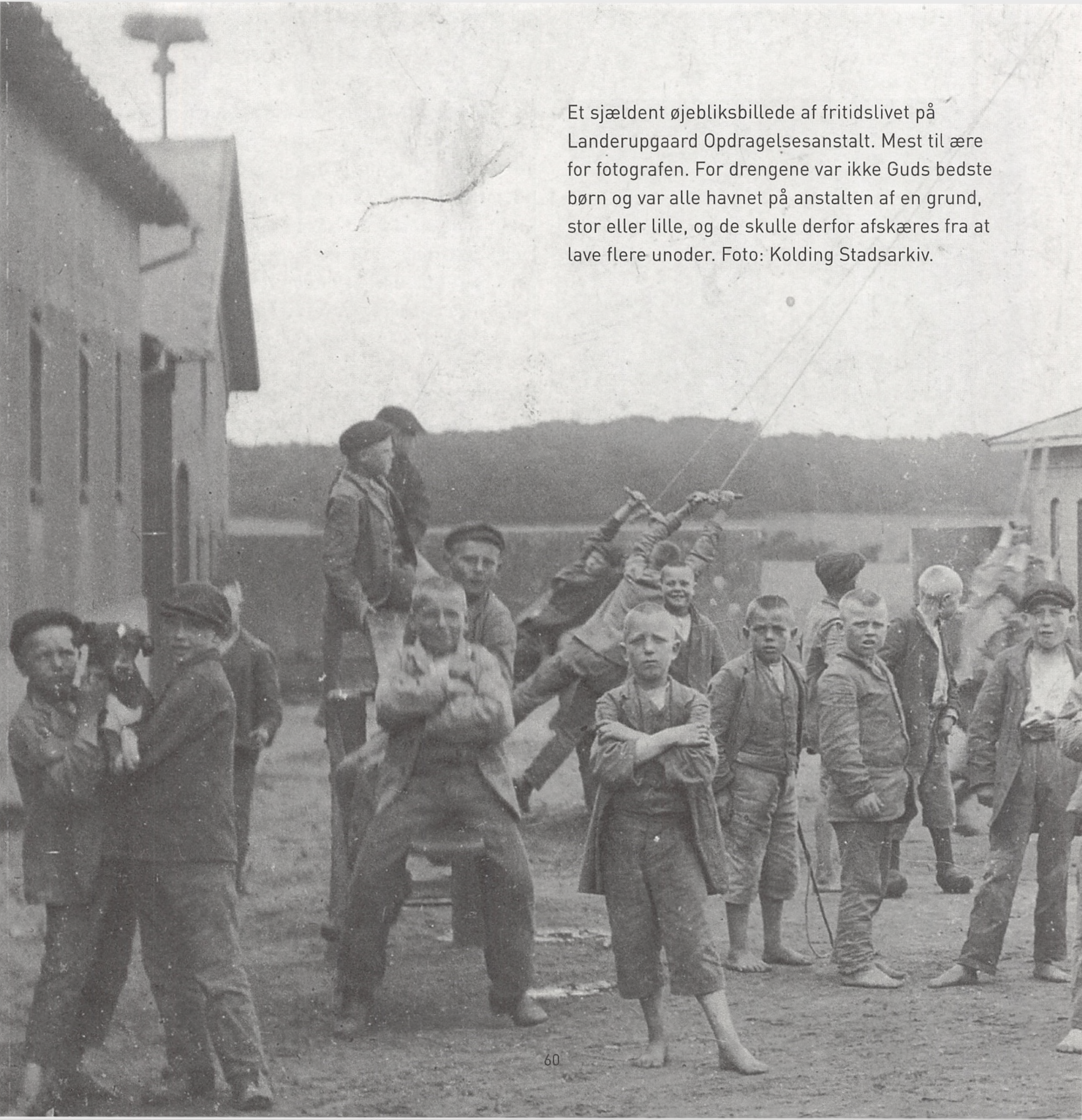
De hårde straffe havde til formål at udrydde den lidenskab, som drengene med forseelsen havde givet efter for. Havde en dreng stjålet, så måtte tyveriet forbindes med så megen frygt og smerte, at vedkommende afholdt sig fra at stjæle igen. Tanken var logisk nok, men straffene var så hårde, at man ifølge Jens blot *"vækkede eller fremkaldte en anden endnu værre Lidenskab, nemlig Hadet – den frygteligste Lidenskab som kan rummes i et Menneskehjerte"*.¹⁴

Den værste af de værste

Efter nogle år på anstalten frygtede Jens ikke længere slagene, sådan som det var opdragernes intention, han bed blot tænderne sammen og lod dem falde uden at fortrække en mine. Til gengæld voksede forbitrelsen. Hadet og mistroen til andre mennesker førte til, at Jens efter eget udsagn udviklede sig til *"den værste blandt de værste"* på Landrupgaard.¹⁵

Han valgte kammerater blandt sine ligesindede, og når Unge Møller i stedet for slagene forsøgte at sulte drengene til orden, tog de sagen i egen hånd. Det man ikke godvilligt ville give dem, sørgede de selv for at få fingre i, og Jens var som regel initiativtager og idémand. Han stjal og sloges, det bedste han kunne, og hans værge, Gamle Møller, karakteriserede ham som en *"lun, underfundig Karl, i hvem man aldrig kunne være sikker paa at komme tilbunds"*, som én der *"aandede i Løgn og Falskhed"* og som en *"højest upaalidelig Person med mange onde Instinkter"*.¹⁶ På grund af sin opførsel havde han da heller ikke turdet vise Jens den tillid at komme ud hos en

Et sjældent øjebliksbillede af fritidslivet på Landerupgaard Opdragelsesanstalt. Mest til ære for fotografen. For drengene var ikke Guds bedste børn og var alle havnet på anstalten af en grund, stor eller lille, og de skulle derfor afskæres fra at lave flere unoder. Foto: Kolding Stadsarkiv.

Almind Kirke hvor Jens Nielsen blev konfirmeret af pastor Ludvig Carl Morits Wagner i april 1877. Her ses kirkens indre i 1885. Foto: Kolding Stadsarkiv.

*"Kjære Moder, du har saa tit mens jeg var paa Lande-
rupgaard glædet mig med en lille Julegave"* mindedes
Jens efter opholdet. Mere var der ikke at sige, for
julegaven og et halvårligt brev var den eneste form
for kommunikation, han havde med verden uden for
anstalten. Efter konfirmationen fik konfirmanderne
dog en tur til Kolding for at blive fotograferet.
Foto: Landsarkivet for Nørrejylland.

familie i omegnen forud for konfirmationen. Kun ved overlærerens hjælp blev det tilladt Jens at gå til konfirmationsforberedelse. På prøve. Det vil sige, at begik han den mindste forseelse, så ville han ikke blive konfirmeret.

Konfirmationen var det samme som at bestå en eksamen til voksenlivet, for den betød, at man var klar til at drage fra opdragelsesanstalten, og et år fra eller til i fangenskab var noget Jens godt kunne forstå. Skrækscenariet var at blive en af de elever, der skulle være på Landerupgaard, til de var 17-18 år gamle, og som endte med aldrig at blive konfirmeret. Sådan ville han ikke ende.¹⁷ Jens klarede sig bedre, end han selv havde ventet og blev konfirmeret i Almind Kirke i påsken 1877. Begivenheden foregik på den måde, at sognepræsten først konfirmerede alle sognets almindelige børn, som derpå forlod kirken, hvorefter man holdt en særskilt konfirmation for børnene fra Landerupgaard.¹⁸

Flugten

Endemålet med opdragelsesanstalterne var at forene drengene med samfundet igen. Udslusningen skete ved, at anstalten lod de konfirmerede drenge komme ud at tjene. Som en brochure for anstalterne sagde, så blev tjenesteplasserne fundet "*hos velvil-lige og dygtige Mænd i Omegnen*".¹⁹ Det var dog ikke altid tilfældet, for de fleste tjenestefolk sørgede nemlig for at blive fæstet bort allerede et par måneder i forvejen, for ellers risikerede de, at alle de gode pladser var optaget. Derfor var det ofte bønder, der i forvejen havde svært ved at få folk, som tog til

takke med opdragelsesanstaltens børn. Imidlertid fik alle drengene en plads, da de kunne fås til en billigere løn.

På grund af god opførsel den forløbne vinter var Unge Møller begyndt at få bedre tanker om Jens, og der blev lavet en aftale med en gårdmand på egnen. Det gik også godt de første uger, men hvor mange jævnaldrende børn først efter konfirmationen stiftede bekendtskab med det hårde arbejdsliv, var det for drengene på Landerupgaard, ifølge Jens, "*en gammel Historie som de fleste for længst er bleven ked af og som de helst ville ønske Fanden i Vold*".²⁰ Selv blev han hurtigt luddoven, forsømte pasningen af kreaturerne og stjal fra de andre tjenestefolk, og da han en dag mærkede, at husbonden gjorde klar til at levere ham tilbage til Landerupgaard, stak han af.

Han drog ad landevejen til Kolding, hvor han opsøgte et værtshus for at få noget at spise og et sted at bo. Næste morgen løb han fra regningen og fortsatte vandringen. Hensigten var at komme så langt væk fra Landerupgaard som overhovedet mulig, og henimod aften nåede han den lille nyanlagte stationsby Lunderskov. En by han karakteriserede som grim, men fuld af virkelystne mennesker. Han overnattede på Lunderskov Kro, men det viste sig umuligt at løbe fra regningen, og så måtte han af med sine spare-skillinger.

Uden penge kunne han ikke komme ret langt, men så faldt han i snak med ekspedienten i købmandsbu-tikken ved kroen. Ekspedienten fortalte, at købmand

Lunderskov Afholds Hotel (tidligere kro) og købmandshandel omkring århundredeskiftet. Jens Niensens lette vej ind og ud af købmandsbutikken skyldtes ifølge politiet, at købmanden var i færd med at ombygge huset og derfor kun havde bundet døren til med en snor. Foto: Kolding Stadsarkiv.

Carl Theodor Oxholm var ude at rejse. Det gjorde butikken til et oplagt sted at begå indbrud:²¹
"Omtrent klokken ti gik Butikssvenden til sengs, og en times Tid senere, gik jeg, da jeg formodede, at han sov, om bag ved Huset, til en Bagdør, for at se, om jeg kunne komme ind i Huset fra den Side. Døren saa rigtignok ud til at være lukket forsvarligt indvendig fra, men da jeg forsøgte at skyde den indad med begge mine Hænder, mærkede jeg, at den gav efter uden at gøre den mindste Støj. [...] Jeg strøg nu en Svovlstik for at se, hvordan der saa ud i Rummet omkring mig, og jeg saa straks, at det kun var et Vareoplag, jeg var kommet ind i. Men tillige opdagede jeg en Dør i venstre Side af Rummet, hvilken jeg formodede førte ind i Butikken. Jeg gik straks hen for at se om den var tillaast,

men da dette ikke var tilfældet, aabnede jeg den og gik ind, hvorpaa jeg stod i Butikken. Her skinnede Maanen ind og lyste saa meget, at jeg ikke behøvede at stryge nogle Svovlstikker. Jeg gik nu hen til Pengeskuffen for nøjere at undersøge om den var laast eller ej, og jeg fandt nu, at der var to Pengeskuffer i stedet for en og jeg fandt tillige, at den ene af dem var aflaast, hvilket naturligvis var den med de fleste og største Penge i. Den anden derimod var ikke aflaast, hvorfor jeg trak den ud, og for ikke at vække Butikssvenden, som laa og sov i et Værelse op til Butikken, gik jeg udenfor med den, for ved hjælp af Maaneskinnet at se, hvad der var i den, og jeg saa nu, at den var næsten halvfuld af Kobbermønter og tyske Sølvpenge blandet imellem hinanden. Jeg tog nu og tømte alle Pengene, baade de røde og de hvide, i mine Lommer, og saa satte jeg Kassen udenfor, hvor jeg stod, og gik min Vej."²²

Omtrent en times tid efter indbruddet ankom toget til Lunderskov Station. Jens løste billet til Ribe for at komme så langt væk som muligt, men efter kort tid i byen begyndte han at kede sig, og han besluttede sig for at få det bedste ud af friheden. Han gik tilbage til stationen og tog toget tilbage til Kolding, hvor han gik ned til havnen og sneg sig ubemærket ombord på et dampskib til København. Her brugte han sine penge på alkohol og letlevende fruentimmere og fordrev ellers dagene i Zoologisk Have og med at stjæle. En nat blev han taget på fersk gerning, mens han var ved at bryde ind i en jernhandlerbutik i Hyskenstræde i det indre København. Dommen for tyveri og indbrudsforsøg lød på 25 slag ris!²³ Han blev afleveret på Flakkebjerg, men få dage senere

Lunderskov Jernbanestation. Foto: Kolding Stadsarkiv.

flygtede han igen og efterlod et spor af tyverier og indbrud på sin vej, inden han i Odense blev fanget under forsøget på at stjæle et lommeur ombord på et skib i Odense Kanal. Denne gang lød straffen på to gange 20 slag ris, hvilket vil sige, at slagene blev fordelt over to dage.²⁴

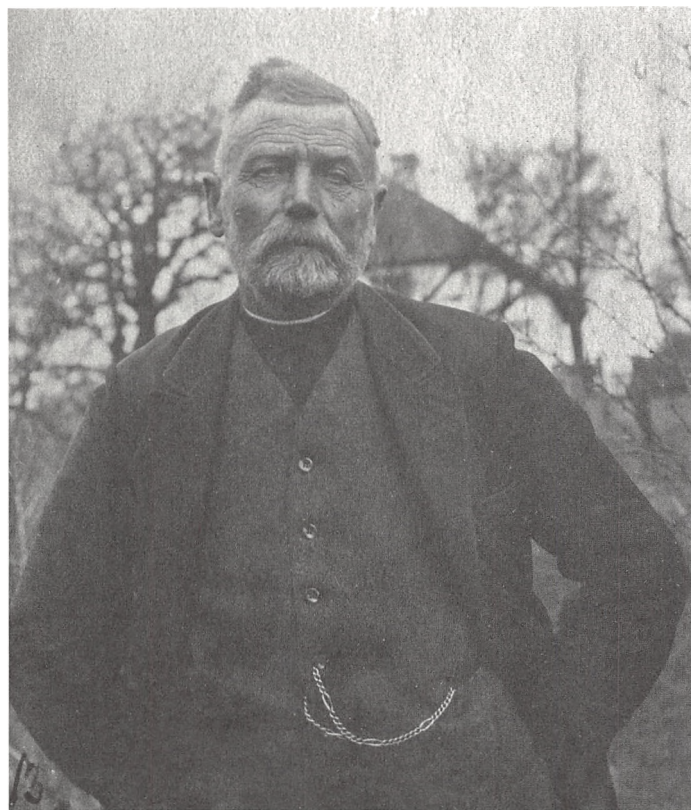
Ladefogeden

I begyndelsen af november 1877 ankom Jens under politieskorte til Landerupgaard, og for at han og de øvrige drenge ikke skulle stikke af igen, havde Unge Møller lige ansat en ny 'ladefoged' som skulle holde opsyn og opspore og anholde alle undvegne drenge,

uden at politiet blev indblandet. Ladefogeden var en ung mand ved navn Martin Vilhelm Hansen, som lige var aftrådt som grænsegendarm i Kolding. Han viste sig hurtigt at være effektiv. Det ved vi, for hver gang han fangede en dreng, fik han ekstrabetaling og leverede en kvittering til Unge Møller. Kvitteringen blev siden returneret med angivelse af, hvad der var sket med misdæderen, så han kunne vise den til husbonden, eller hvem det kunne være relevant for. Kvitteringerne giver et godt indblik i straffemetoderne. Det var slag til blodet flød. Alligevel besluttede Jens og et par ældre elever sig for at tage en hest ud af stalden ved nattetide og ride afsted på den, men da

Den 14-årige Jens Nielsen på det første forbryderbillede taget af ham. Tøjet havde han stjålet i Korsør og Nyborg i forsøget på at skifte identitet og dermed slippe for at blive sendt tilbage til Landerupgaard. Foto: Landsarkivet for Fyn.

Martin Vilhelm Hansen var som ung mand ansat som ladefoged på Landerupgaard, men han forlod hurtigt tjenesten igen. Flere år senere henvendte han sig til socialdemokraten Laust Rasmussen og gjorde opmærksom på den mishandling, som drengene på anstalten var udsat for. Foto: Privateje.

Jens mærkede, at ladefogedens opmærksomhed var rettet mod ham, fik han kolde fødder og undskyldte sig med, at han havde fået meddelelse om, at hans mor var død. Det var pure opspind.²⁵

Det lykkedes en af de medsammensvorne at tage flugten på egen hånd, men også han blev, som det fremgår af kvitteringen, indhentet af ladefogeden: *"For Anholdelse af Elev Lars Peder Hansen, som var undvegen fra Landerupgaards Opdragelsesanstalt den 1. Januar 1878, har jeg erholdt i Godtgørelse 3 Kroner. Anholdelsen skete ved Fredericia Havn. Hvorfor kvitteres. M.V. Hansen. Hans straf blev herved 70 Slag Riis paa det bare Legeme, Blodet fulgte i stride Strømme, af Forvalter Møller til Landerupgaard."*²⁶ Det blev langt fra det sidste flugtforsøg med efterfølgende straf, for drengene løb fra anstalten og tjenestestederne i en konstant strøm, og også Jens var fuldstændig opsat på, at han skulle og måtte fra gården.

Svovlstikkerne

Magtesløshed er kimen til meget ondt, også for Jens, som en dag sneg sig ind i anstaltskøkkenet og stjal en æske svovlstikker. Nu skulle anstalten jævnes med jorden, så han og de andre drenge kunne blive sendt hjem.²⁷ I den periode var Jens malke-dreng – en tjans for de ældre, konfirmerede og mest forhærdede drenge. Det betød, at de skulle op to timer før anstaltens øvrige beboere. Den ældste af disse drenge var den 17-årige Otto Svend Sørensen. Han var den eneste, der måtte håndtere ild, og hans opgave var at lyse for malkedrengene, til de havde fundet deres plads. Derefter gik han, og det blev

Smedjen på Landerupgaard, hvor drengen Ferdinand Daniel Rølling stjal svovlstikkerne til Jens Nielsens anden ildspåsættelse. Foto: Kolding Stadsarkiv.

igen mørkt. Mørket udnyttede Jens. Han satte forsigtigt sin mælkespand i grebningen og listede ind i foderloen, kravlede op på loftet og satte ild i høet.²⁸ Han skyndte sig tilbage til sin plads og lod som om, intet var hændt. Kort efter blev der slået brandalarm, og alle fik travlt med at redde sig selv og kreaturerne ud af stalden. Nogle timer senere var to nyopførte bygninger – kostalden og svinehuset – brændt ned til grunden.²⁹

Gamle Møller var overbevist om, at branden var antændt af en dreng med *"onde Tilbøjeligheder"*, men bestyrelsen for opdragelsesanstalten modtog et brev fra en M.H. – efter alt at dømme den nu nyligt fratrådte ladefoged – der henledte opmærksomheden på, hvad, han mente, var den egentlige årsag til ildspåsættelsen: *"Eleverne behandles mere som*

Dyr med idelige Slag for de mindste Forseelser, hvilket vist ogsaa vil kunne bevidnes af Naboer og Tjenende paa Gaarden, og jeg har derfor anset det for min Pligt at henlede Bestyrelsens Opmærksomhed paa Forholdet for at det derværende Politi kan blive bekendt med Sagen".³⁰ Det blev politiet ikke, for brevet blev i stedet overdraget til Gamle Møller og arkiveret. Hele vinteren over var der dog kritik, særlig lokalt, af forholdene på Landerupgaard, og der var dem, der forventede, at anstalten snart ville brænde helt ned til grunden.

Anden gang er ulykkens

Det svirrede med rygter om, hvem gerningsmanden var, men ingen mistænkte Jens, som havde udmærket sig ved at være "*virksom og dristig under Redningen*".³¹ Til gengæld gik der ikke længe, før den 17-årige Otto Svend Sørensen, som jo havde været lygtetænder, gik til bekendelse. Han havde sat ild til gården, sagde han, og i Gamle Møllers ører lød det sandsynligt, da Otto Svend i forvejen var kendt som "*en forbryderisk, løgnagtig og i alle Henseender skidt Person*".³²

Da herredsfogeden kørte afsted til arresten med Otto Svend, skrev Gamle Møller glad og veltilfreds, at nu var "*Ondskaben rykket op med Rode*".³³

Allerede på Helligtrekongersaften, den 5. januar 1879, udbrød der igen brand på Landerupgaard. Denne gang var det en materialbygning, der stod i lys lue. Hele natten brændte bygningen, men heller ikke denne gang fik drengene opfyldt ønsket om at se hele anstalten i aske.

Herredsfogeden fandt frem til, at flere af de "*daarlige Elementer*" blandt drengene tilsyneladende var impliceret i brandstiftelsen, men det var svært at få rede på, hvad der var op og ned. Blandt andet skulle Jens Nielsen forud for branden have udtalt, at han ikke havde noget imod, at hele anstalten brændte. Lidt mere gods var der i mistanken mod den 17-årige Christian Nielsen. Kokkepigen havde nemlig set ham stå på lur ved materialbygningen lige efter malkningen, og da han kort forinden havde fået en alvorlig fysisk revselse af Unge Møller, havde han et hævnmotiv. Størst mistanke rettede sig dog mod den kun 12-årige Ferdinand Daniel Rølling, der gentagne gange havde udtalt sit ønske om at brænde anstalten af og havde meddelt en anden dreng, at det var lykkedes ham at skaffe en æske svovlstikker ved at krybe ind ad et ituslået vindue i anstaltens smedje. Mens forhørene gik deres gang, fik Jens fingre i noget stenolie og ventede bare på, at mørket sænkede sig, så han kunne sætte ild på selve hovedbygningen. Så langt nåede han dog aldrig, for den lille Ferdinand brød sammen, og pludselig gav det hele mening. Sagen var den, at Jens og Christian havde lokket de stjålne svovlstikker fra Ferdinand, hvorefter Jens havde sat ild til.³⁴ Nu stod i alt fire drenge tiltalt for brandstiftelserne på Landerupgaard.

Hovedet på blokken

Jens besluttede sig for at frelse de uskyldige, og han indrømmede, at han stod bag begge brande. Samtidig erklærede han, at han ikke fortrød sine gerninger og var fast besluttet på at fortsætte sit ødelæggelsesværk, indtil Landerupgaard lå i aske.

Eleverne på Landerupgaard cirka 1900. Foto: Landsarkivet for Nørrejylland.

Otto Svend Sørensen var en stærk ung mand med tatoveringer på armene. Tre gange stak han af fra Landerupgaard. Første gang nåede han helt til Rostock, inden han blev fanget og fik *"en Revselse af Hr. Møller"*. Foto: Landsarkivet for Nørrejylland.

Ferdinand Daniel Rølling, der skaffede svovlstikkerne til nedbrændingen af Landerupgaard, og i hvem der – ifølge Gamle Møller – var *"en del Ondt i Retning af Løgn og Underfundighed samt liderligt Væsen og usømmelig Adfærd"*. Han udvandrede siden til Amerika. Foto: Landsarkivet for Nørrejylland.

Christian Nielsen var Jens' bedste ven. Han blev karakteriseret som "*en temmelig haard Karakter*", som de andre drenge frygtede. Han udtalte ofte, at han ville brænde gården af, men Jens kom ham i forkøbet. Foto: Landsarkivet for Nørrejylland.

Forbryderbillede af Jens Nielsen taget af Københavns Politi i 1883. Foto: Rigsarkivet.

Indrømmelsen var en stor overraskelse for Otto Svend, som nægtede at trække sin indrømmelse tilbage, for han ville hellere i forbedringshuset end tilbage til Landerupgaard. Begge dele slap han for, for da han blev løsladt, ville folk omkring Landerupgaard ikke have ham tilbage på anstalten, og han blev i stedet sendt til Canada på en enkeltbillet. Jens fik derimod to års forbedringshusarbejde for brandstiftelse, mens Christian fik et år for meddelagtighed og Ferdinand 25 slag ris.³⁵ Efter afsoningen i Vridsløselille Straffeanstalt røg også Jens til Canada, men opholdet blev langt fra lykkeligt. Han kæmpede sig tilbage til Europa, og i London kom han i tanker om ildebrandene på Landerupgaard, og hvordan man under redningsarbejdet kunne få lejlighed til at stjæle. Det førte blandt andet til en brandkatastrofe af enorme dimensioner på havnearealerne i Øst-london.

Efter fængselsophold i flere lande nåede Jens omsider tilbage til Danmark, men da var det for sent. Han kendte ikke længere til andre leveveje end forbrydervejen, og den sluttede brat, da han i 1883 blev idømt fængsel på livstid for tyveri og brandstiftelse og indsat i Horsens Straffeanstalt. Han var da Danmarks mest omtalte og berygtede forbryder. Tanken om at sidde mange år bag tremmer var uudholdelig, og Jens ønskede bare at dø, men han ville ikke selv fratage sig livet. Det, mente han, var en opgave for det samfund, som havde skabt et menneske som ham. Han angreb den ene fængselsbetjent efter den anden, fordi de repræsenterede samfundets autoriteter, og til sidst besluttede Højesteret at

imødekomme hans ønske. Den 8. november 1892 blev Jens' hoved skilt fra kroppen med ét øksehug i fængselsgården på Horsens Straffeanstalt.

Noter

1. Stambog 1836-1907, Flakkebjerg Ungdomshjem, HA-402/1-3, Rigsarkivet (RA) og Landerupgård, elevprotokol 1867-85, SOC93-15, Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg (LAV) foruden Jens Nielsen: *Jens Nielsens Levnetsløb*, 1884, Horsens Museum (HM), s. 9.
2. Alfred Hey: *Christen Christensen Møller. 'Gamle Møller' fra Flakkebjerg*, København 1891 og Laust Rasmussens erindringer i Carl Th. Jørgensen: *Forsvarsministeren hvis mål var egen overflødiggørelse*, Horsens 1961, s. 40.
3. Jens Nielsen: *Beskrivelse af mit korte men ulykkelige liv*, 2.1.1886, HM, s. 19-20.
4. Brev fra Jens Nielsen til Ane Kirstine Nielsen [u.å.], citeret efter J.F. Møller: *Den henrettede Jens Nielsens Breve samt nogle Oplysninger om hans Liv*, København 1892, s. 3.
5. Jens Nielsen: *Beskrivelse af mit korte men ulykkelige liv*, 2.1.1886, HM, s. 25.
6. Laust Rasmussens erindringer i Carl Th. Jørgensen: *Forsvarsministeren hvis mål var egen overflødiggørelse*, Horsens 1961, s. 38.
7. Jens Nielsen: *Beskrivelse af mit korte men ulykkelige liv*, 2.1.1886, HM, s. 23-24.
8. *Rigsdagstidende* 1909-10, 9.11.1909, spalte 390.
9. Laust Rasmussens erindringer i Carl Th. Jørgensen: *Forsvarsministeren hvis mål var egen overflødiggørelse*, Horsens 1961, s. 38.

10. Ole Olsen: *Filmens eventyr og mit eget*, København: Jespersens & Pios forlag 1940, s. 6.
11. Sven Sabroe: *Peter Sabroe*, København, Gyldendal, 1944, s. 85.
12. Poul Malmkjær: *Gøgler og Generaldirektør. Ole Olsen, grundlæggeren af Nordisk Film*, København, Gyldendal 1997, s. 34.
13. Sven Sabroe: *Peter Sabroe*, København, Gyldendal, 1944, s. 85-86.
14. Jens Nielsen: *Beskrivelse af mit korte men ulykkelige liv*, 2.1.1886, HM, s. 24.
15. Jens Nielsen: *Jens Nielsens Levnetsløb*, 1884, HM, s. 10.
16. Udtalelse vedr. Jens Nielsen skrevet af forstander C.C. Møller på Flakkebjerg 5.2.1879, Domsakter vedr. straffefange Jens Nielsen 1877-1892, Horsens Byfoged (DJNHB), B66-127, LAV samt C.C. Møller: *21. Beretning om Opdragelsesanstalterne paa Flakkebjerg og Landerupgaard for 1876 og 1877* København, J.H. Schultz 1878, s. 25.
17. Jens Nielsen: *Jens Nielsens Levnetsløb*, 1884, HM, s. 11 og S.M. Hafstrøm: *Jens Nielsen. Et ødelagt liv*, København, V. Pontoppidans Forlag 1892, s. 25.
18. Konfirmerede drenge 8.4.1877, Kontraminsterialbog for Almind Sogn, LAV.
19. Brochure vedr. Flakkebjerg, 22.12.1868, Jyderup-Holmstrup Kommune. Kronologisk ordnede korrespondancesager 1860-65, BC-341c/10-3-08, RA.
20. Jens Nielsen: *Beskrivelse af mit korte men ulykkelige liv*, 2.1.1886, HM, s. 21.
21. Forhør af høker Carl Theodor Oxholm 18.8.1877, sag nr. 63/1877, Politiprotokol for Anst-Slavs herreder 1867-81, B-075/3003, LAV samt Jens Nielsen: *Jens Nielsens Levnetsløb*, 1884, HM, s. 16-17.
22. Jens Nielsen: *Jens Nielsens Levnetsløb*, 1884, HM, s. 17-19.
23. Udskrift af Københavns Kriminal- og Politirets 1. afdelings protokol, 1.9.1877, sag nr. 2637/1877, DJNHB, B66-127, LAV samt Jens Nielsen: *Jens Nielsens Levnetsløb*, 1884, HM, s. 19.
24. Rapport fra Odense Politi 20.9.1877, DJNHB, B66-127, LAV samt Domsakt fra Odense Købstads Ekstraret, 23.-26.10.1877, Ekstraretsprotokol 1871-1880, Odense Byfoged, DB030/495, Landsarkivet for Fyn.
25. Tak til Myrna og Ole Olsen, Odense, for biografiske oplysninger om Martin Vilhelm Hansen; C.C. Møller: *22. Beretning om Opdragelsesanstalterne paa Flakkebjerg og Landerupgaard for 1878 og 1879*, København, J.H. Schultz 1880, s. 62.
26. Kvitteringerne opbevares hos Ole og Myrna Olsen, Odense, som er efterkommer af ladefoged Martin Vilhelm Hansen. Kopier hos forfatteren.
27. Jens Nielsen: *Jens Nielsens Levnetsløb*, 1884, HM, s. 42-43.
28. Elbo, Brusik og Holmans Herreder. Politiprotokol 1877-1882, 16.11.1878-5.3.1879, B73-5354, LAV; Elbo, Holmans og Brusik Herreders Ekstraret, justitssag nr. 2/1879 mod Jens Nielsen m.fl., 19.3.-2.4.1879, DJNHB, B66-127, LAV samt Jens Nielsen: *Jens Nielsens Levnetsløb*, 1884, HM, s. 43.
29. Udskrift af Elbo, Brusik og Holmans Herreders Politiprotokol 16.11.1878-8.1.1879, DJNHB, B66-127, LAV samt Jens Nielsen: *Jens Nielsens Levnetsløb*, 1884, HM, s. 44.
30. C.C. Møller: *22. Beretning om Opdragelsesanstalterne paa Flakkebjerg og Landerupgaard for 1878 og 1879*,

- København, J.H. Schultz 1880, s. 74.
31. Elbo, Holmans og Brusks Herreders Ekstraret, justits-sag nr. 2/1879 mod Jens Nielsen m.fl., 19.3.-2.4.1879 og Aktionsindlæg fra prokurator Valeur, Fredericia, 15.3.1879, DJNHB, B66-127, LAV.
  32. Udtalelse om Otto Svend Sørensen udformet af forstander C.C. Møller til herredsfoged H. Becher, 18.12.1878, DJNHB, B66-127, LAV.
  33. C.C. Møller: 22. *Beretning om Opdragelsesanstalterne paa Flakkebjerg og Landerupgaard for 1878 og 1879*, København, J.H. Schultz 1880, s. 59.
  34. Udtalelse vedr. C. Nielsen og F.D. Rølling skrevet af C.C. Møller 5.2.1879 og Rapport af politibetjent Jepsen i Børkop 8.1.1879, DJNHB, B66-127 samt Elbo, Brusks og Holmans Herreder. Politiprotokol 1877-1882, 6.1.-5.3.1879, B73-5354, LAV. Desuden Jens Nielsen: *Jens Nielsens Levnetsløb*, 1884, HM, s. 46. og S.M. Hafstrøm: *Jens Nielsen. Et ødelagt liv*, København, V. Pontoppidans Forlag 1892, s. 39.
  35. Elbo, Holmans og Brusks Herreders Ekstraret, justits-sag nr. 2/1879 mod Jens Nielsen m.fl., 19.3.-2.4.1879, DJNHB, B66-127 samt Elbo, Brusks og Holmans Herreder. Politiprotokol 1877-1882, 6.1.-5.3.1879, B73-5354, LAV. Desuden C.C. Møller: 22. *Beretning om Opdragelsesanstalterne paa Flakkebjerg og Landerupgaard for 1878 og 1879*, København, J.H. Schultz 1880, s. 52 og 63 samt *Jens Nielsens Levnetsløb*, 1884, HM, s. 47.

Referencer

- Hafstrøm, S.M. *Jens Nielsen. Et ødelagt liv*. V. Pontoppidans Forlag 1892.
- Hey, Alfred. *Christen Christensen Møller. 'Gamle Møller' fra Flakkebjerg*. 1891.
- Jørgensen, Carl Th. i *Forsvarsministeren, hvis mål var egen overflødigførelse*. Laust Rasmussens erindringer. 1961.
- Malmkjær, Poul. *Gøgler og Generaldirektør*. Ole Olsen, grundlæggeren af Nordisk Film. Gyldendal 1997.
- Møller, C.C. 21. *Beretning om Opdragelsesanstalterne paa Flakkebjerg og Landerupgaard for 1876 og 1877*. J.H. Schultz 1878.
- Møller, C.C. 22. *Beretning om Opdragelsesanstalterne paa Flakkebjerg og Landerupgaard for 1878 og 1879*. J.H. Schultz 1880.
- Møller, J.F. *Den henrettede Jens Nielsens Breve samt nogle Oplysninger om hans Liv*. 1892.
- Nielsen, Jens. *Beskrivelse af mit korte men ulykkelige liv, 2.1.1886*. Horsens Museum.
- Nielsen, Jens. *Jens Nielsens Levnetsløb*. Horsens Museum 1884.
- Olsen, Ole. *Filmens eventyr og mit eget*. Jespersens & Pios forlag 1940.
- Sabroe, Sven. *Peter Sabroe*. Gyldendal 1944.

Kilder

- Aktionsindlæg fra prokurator Valeur, Fredericia, 15.3.1879, DJNHB, B66-127, Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg.
- Brochure vedr. Flakkebjerg, 22.12.1868, Jyderup-Holmstrup Kommune. Kronologisk ordnede korrespondance-sager 1860-65, BC-341c/10-3-08, Rigsarkivet.

- Domsakt fra Odense Købstads Ekstraret, 23.-26.10.1877, Ekstraretsprotokol 1871-1880, Odense Byfoged, DB030/495, Landsarkivet for Fyn.
- Elbo, Brusk og Holmans Herreders Politiprotokol 16.11.1878-8.1.1879, DJNHB, B66-127, Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg.
- Elbo, Brusk og Holmans Herreder. Politiprotokol 1877-1882, 6.1.-5.3.1879, B73-5354, Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg.
- Elbo, Brusk og Holmans Herreder. Politiprotokol 1877-1882, 16.11.1878-5.3.1879, B73-5354, Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg.
- Elbo, Holmans og Brusk Herreders Ekstraret, justits-sag nr. 2/1879 mod Jens Nielsen m.fl., 19.3.-2.4.1879, DJNHB, B66-127, Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg.
- Forhør af høker Carl Theodor Oxholm 18.8.1877, sag nr. 63/1877, Politiprotokol for Anst-Slavs herreder 1867-81, B-075/3003, Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg.
- Konfirmerede drenge 8.4.1877, Kontraministerialbog for Almind Sogn, Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg.
- Københavns Kriminal- og Politirets 1. afdelings protokol, 1.9.1877, sag nr. 2637/1877, DJNHB, B66-127, Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg.
- Landerupgård, elevprotokol 1867-85, SOC93-15, Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg.
- Rapport fra Odense Politi 20.9.1877, DJNHB, B66-127, Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg.
- Rigsdagstidende 1909-10, 9.11.1909.
- Stambog 1836-1907, Flakkebjerg Ungdomshjem, HA-402/1-3, Rigsarkivet.
- Udtalelse vedr. Jens Nielsen, skrevet af forstander C.C. Møller på Flakkebjerg 5.2.1879, Domsakter vedr. straffefange Jens Nielsen 1877-1892, Horsens Byfo-
- ged (DJNHB), B66-127, Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg.
- Udtalelse om Otto Svend Sørensen, udformet af forstander C.C. Møller til herredsfoged H. Becher, 18.12.1878, DJNHB, B66-127, Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg.
- Udtalelse vedr. C. Nielsen og F.D. Rølling, skrevet af C.C. Møller 5.2.1879 og Rapport af politibetjent Jepsen i Børkop 8.1.1879, DJNHB, B66-127, Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg.

Da Kolding og Skamlingsbanken blev spydspids i kvindernes valgretskamp

Helle Juhl

For hundrede år siden kæmpede danske kvinder for at få valgret på lige fod med mændene. Gennem nogle bevægede junidage i 1912 blev konflikten om kønnenes ulige borgerrettigheder sat på spidsen under Dansk Kvindesamfunds landsmøde i Kolding. For at sætte symbolsk trumf på brugte kvinderne Skamlingsbanken – stedet hvor mændene i 1840'erne havde krævet folkestyre – til at forlange demokratisk ligestilling.

Lutter kvindehatte på Skamlingsbanken 4. juni 1912. Et nærmest revolutionerende syn på den tid. Anledningen var Dansk Kvindesamfunds landsmøde i Kolding, hvor kravet om valgret for alvor blev sat på spidsen. Billedet blev gengivet i et efterfølgende nummer af Dansk Kvindesamfunds medlemsblad. Foto: Kvindehistorisk Samling, Statsbiblioteket.

Et koloreret postkort fra kvindemødet på Skamlingsbanken vidner om, at det var en stor begivenhed. Dansk Kvindesamfunds landsmøde strakte sig over tre dage fra den 3. til 5. juni 1912 og bragte kvinder fra hele landet til Kolding, men mødet på Skamlingsbanken var offentligt og samlede også mange kvinder, som ikke var aktive i kvindebevægelsen. Foto: Kolding Stadsarkiv.

Fredag den 4. juni 1912 fandt der en mindre kønsrevolution sted på Skamlingsbanken. For første gang blev mødestedet anvendt til et kvindesagsmøde, og for første gang besteg kvinder Lorenz Frølichs og Larsen Stevns berømmede talerstol. Både stedet og dagen var bevidst valgt, for trekvart århundrede tidligere havde Skamlingsbanken været en vigtig platform for kravet om folkestyre. Symbolikken var ikke til at tage fejl af: Dagen før Grundlovsdag krævede kvinderne på Skamlingsbanken at blive omfattet af Grundlovens frie forfatning. De ville have fuld stemme- og valgret.

At Skamlingsbanken dermed endnu engang kom til at indgå i dansk forfatningshistorie, hang sammen med, at Dansk Kvindesamfund i 1912 valgte at henlægge sit årlige landsmøde til Kolding. Her var der på få år etableret en engageret og initiativrig kreds af kvindesamfundet, som med glæde påtog sig værtskabet for det hidtil største kvindemøde, og Skamlingsbanken var et perfekt historisk hot spot at kræve uretten fra 1849, hvor de ikke kom med i Junigrundloven, omgjort.

Kvindemødet på Skamlingsbanken, som var offentligt og blev overværet af hundredvis af deltagere, herunder mange ikke-medlemmer af Dansk Kvindesamfund, blev ikke mindst kendt på baggrund af én bestemt tale, som blev holdt af Gyrithe Lemche, mangeårig redaktør for Dansk Kvindesamfunds blad, *Kvinden og Samfundet*. Hun var alt andet end tilfreds med de foregående års forgæves bestræbelser på at få kvindevalgretten gennem Rigsdagen. Problemet var nemlig, at spørgsmålet om kvinders valgret blev koblet sammen med en større revision af Grundloven, hvis hensigt var at styrke Folketinget over for Landstinget, indføre forholdstalsvalg, sænke valgretsaldere og foruden kvinderne også indlemme ubesiddende tjenestefolk i vælgerkorpset. Det bekom ikke Højre, og selv om både Venstre og De Radikale på skift som regeringsledere havde forsøgt at lirke kvindevalgretten gennem Rigsdagen – senest i efteråret 1911, hvor Venstre foreslog at give kvinder og tyende valgret til Folketinget ved særlov – strandede forsøgene hver gang i det højredomineerede Landsting.

Gyrthe Lemche, Dansk Kvindesamfunds chefideolog i perioden fra 1911 til 1919, fotograferet nogle år

senere hjemme i privaten i Lyngby. Foto: Gyldendals Mediearkiv.

Nu var Gyrithe Lemches tålmodighed brugt op. Kvinderne skulle ikke afvente, at mændene nåede til enighed om en ny grundlov for at få valgret. De skulle selv være grundlovgivere, sådan som mændene havde været ved *Den Grundlovgivende Rigsforsamling* i 1848-1849. Ligesom mændene dengang ikke lod sig nøje med kongens udspil til en ny forfatning og krævede en folkerepræsentation indkaldt, skulle kvinderne lade sig nøje med mændenes reformudspil. Eller som Gyrithe Lemche lidenskabeligt appellerede til forsamlingen:

"Lad det være vort Svar paa det Nederlag, vi led i sidste Rigsdagssamling, at vi [...] kræver Delagtighed i de Forfatningslove, vi skal medvirke under." Og videre: "Vi er gaaet op paa et højt Sted i Dag, og fra et højt Sted er der Udsyn, Udsyn baade over det, som ligger foran, og det som ligger bag. Maatte vi, naar vi nu om lidt stiger ned igen, fra dette Sted medbringe den Bevidsthed, at i Dag har vi flyttet Kvindesagens Grænsepæle ud, - at paa samme Dag, hvor vi plantede Dansk Kvindesamfunds Banner paa Skamlingsbanken, plantede vi vore Støtter i det Krav: Ingen større Forfatningsrevision i Danmark uden Kvindernes Medvirken!"

Skærpet kurs

Så skarpt havde ingen tidligere formuleret sig i Dansk Kvindesamfund, der overvejende fandt sine medlemmer i borgerlige kredse. Udsagnet rummede på én gang en undsigelse af landsforeningens hidtidige forsigtige forhandlingskurs – i modsætning til andre mere radikale kvindefraktioner i tiden – og et ultimatum til landets politiske top. Konflikten mellem kønnene om den afgørende og sidste bar-

riere for kvinders fulde medborgerskab havde nået grænsen. Nu måtte 'grænsepælene', der i virkelighedstro udgave kunne ses med det blotte øje ved 1864-grænsen for foden af Skamlingsbanken, rykkes længere ud. Både talens indhold og stedet, hvor den blev holdt, vidner om, at Skamlingsbanken trods dens nedtonede position efter de slesvigske krige, endnu stod stærkt i folks bevidsthed som synonym for frihed og lighed. At afholde kvindemødet netop dér, og tilmed dagen *før* Grundlovsdag, var udtryk for en ny og skærpet kurs fra kvindesamfundets side.

Tidligere havde de 'blå' kvinder mest opereret ved at samle underskrifter og aflevere resolutioner til rigsdagspolitikerne, men nu gik de mere i offensiven. Derved fulgte de i sporet af de 'røde' kvinder i tidens anden store kvindeorganisation, Landsforbundet for Kvindevalgret, som især tiltrak kvinder fra Det Radikale Venstre og Socialdemokratiet. Landsforbundet havde allerede afholdt flere store stemmeretsmøder og fremstod skarpere ved kun at have ét program-punkt, kvinders valgret. I modsætning til kvindesamfundet, der også virkede for kvinders ligestilling inden for uddannelse, arbejdsmarked og i familien, eller mere bredt udtrykt: At få kvinder til at tage del i samfundslivet.

"ikke dem, der gaar med stive Flipper"

Netop dette sigte kendetegnede i særlig grad Dansk Kvindesamfunds Koldingkreds. Så sent som i 1908 havde kredsen ivrigt agiteret for at få valgt kvinder ind i bestyrelsen for Koldings hjælpekasse, der svarede til vore dages socialudvalg. Det lykkedes

på smukkeste vis ved, at fire ud af otte bestyrelsespladser tilfaldt kvinder. Blandt de fire kvindelige bestyrelsesmedlemmer var to medlemmer af kvindesamfundet: fru Madvig, en af byens lægefruer, og fru Knud Hansen, gift med redaktøren af Social-Demokraten i Kolding.

Koldingkvinderne havde ellers været sene til at gå ind i kvindesagen. Byer som Aarhus, Aalborg, Odense og Svendborg oprettede lokalafdelinger af Dansk Kvindesamfund flere år før århundredskiftet, mens Koldings kvinder først vågnede op i 1905. Det skete i forbindelse med et besøg af den daværende formand for Dansk Kvindesamfund, Jutta Bojsen-Møller, som i et foredrag meget direkte opfordrede til at slutte op om foreningen og dens sag: *"Jeg er kommet her ned for at bejle til dem, for at bejle til, at vi kan faa en Kreds herovre i denne Fremskridtsby"*, og videre til beroligelse af de mere skeptiske tilhørere: *"Det er ikke meningen, at vi vil ligne Mændene. Vi vil ikke ryge, bande eller drikke som dem. Det er ikke den slags Kvinder, der er medlemmer af Dansk Kvindesamfund. Det er ikke dem, der gaar med stive Flipper. Vi vil tværtimod bevare Kvindeligheden, og vi vil passe vort Hus."*

Da Jutta Bojsen-Møller syv år senere vendte tilbage til Kolding for at deltage i landsmødet, nu som æresformand, kunne hun konstatere, at frieriet havde båret frugt. Koldingkredsen havde opnået bred tilslutning fra byens kvinder, hvilket først og fremmest kan tilskrives den siden 1908 meget vidtfavnende og afholdte kredsformand, Helen Clay Pedersen. Hun var kendt af alle i byen fra den grønstsags- og

Første kvinde til at bestige talerstolen på Skamlingsbanken var Jutta Bojsen-Møller, mangeårig formand og æresformand for Dansk Kvindesamfund. I 1905 havde hun inspireret Koldingkvinderne til at danne en lokalkreds under kvindesamfundet. Foto: Kolding Stadsarkiv.

Hvad Jutta Bojsen-Møller betød for Dansk Kvindesamfund på landsplan, gjorde Helen Clay Pedersen på lokalt plan. Hun stod i spidsen for kredsen fra 1908 til 1945 og var blandt andet initiativtager til, at Kolding som det første sted i landet fik rejst en Kvindernes Bygning. Foto: Holst og Madsen / Kolding Stadsarkiv.

blomsterforretning i Jernbanegade, som hun drev sammen med sin mand, gartner Anders Simonsen Pedersen, gartneriet Aalykke i Kolding Ådal. Helen Clay Pedersen var noget så usædvanligt som sagføreratter fra England. Parret havde truffet hinanden, da han var i London for at videreudanne sig i sit fag. De giftede sig i 1892 og blev hinandens loyale støtter både i den fælles virksomhed og i et omfattende foreningsarbejde, han som medlem af Kolding Menighedsråd, Kolding Højskolehjem, Venstreforeningen, Sønderjysk Forening og i gartnerens brancheforening og hun i Venstreforeningen og fra 1908 til 1945 som formand for Dansk Kvindesamfund i Kolding.

I kvindernes tegn

Helen Clay Pedersen, der i 1912 var 50 år gammel, havde organisationstalent og var drivkraften bag en udstilling på Højskolehjemmet i Kolding, hvor en række eksempler på kvinders kunnen inden for kunst, kunsthåndværk og andre fag blev udstillet som optakt til landsmødet. Hun var også i god dialog med byens presse, som varmede pænt op til mødet med diverse notitser og foromtaler. Det gjaldt især Kolding Folkeblad, der på lederplads dagen før landsmødets start skrev:

"I de kommende Dage vil Kolding By staa i Kvindernes Tegn. Dansk Kvindesamfund holder sit Aarsmøde her. Og fra alle Landets Egne vil der komme Repræsentanter. Der har i Aarenes Løb været holdt mange Kongresser her i vor By – snart af Snedkere, snart af Politibetjente og snart af Journalister. Men altid har det været et bestemt Fag eller et bestemt Parti. Denne Gang er

det mere end det. Det er en Repræsentation for en hel Samfundsafdeling, med mange Fag og mange Partier. Det er de danske Kvinder."

Efter et kort resumé af Dansk Kvindesamfunds historie og dets rolle i kvindernes ligestilling på flere samfundsområder, satte lederskribenten, der formentlig var bladets daværende redaktør, L. Thastum, det store spørgsmål om valgretten i partipolitisk spil: *"Der er ingen Tvivl om, at Kvinden inden alt for mange Aar ogsaa vil faa den politiske Valgret (sådan kaldte man valgret til Rigsdagen, red.) Og et saadant Skridt vil hverken revolutionere Samfundet paa den ene eller anden Maade. Men det vil skabe Retfærdighed! Og det er det, Tiden kræver."*

Lederen afspejler fint, hvad kvinderne ideologisk var oppe imod. Lommerne af modstand til kvinders valgret fandtes især hos Højrefolk, som frygtede, at kvinders og tyendes valgret ville undergrave familien som samfundsbærende pille og måske ligefrem medføre en socialistisk samfundsomvæltning. Omvendt havde Socialdemokratiet en frygt for, at borgerskabets kvinder skulle stemme konservativt ligesom deres mænd, og partiet fulgte således Socialistisk Internationales (de europæiske socialistpartiers samarbejde) parole om, at afskaffelsen af økonomiske valgretskriterier kom før kvinders valgret. Klassekamp før kønskamp.

" ... naar man skal slæbe sin Kone med"

Over en bred kam svarede lederskribentens opbakning til kvindevalgretten dog til tidens kønspolitiske

trend. Både befolkningen og de fleste i Folketinget kunne godt se det urimelige i, at kvinder ikke måtte stemme til rigsdagsvalgene. Ikke mindst i lyset af, at mange kvinder efterhånden bestred de samme fag som mænd – i skoler, på sygehuse, inden for handel, kontor og service, flere håndværksfag samt i offentlige embeder.

Enkelte mænd demonstrerede dog en ubøjelig og til tider ufrivillig komisk tilgang til spørgsmålet. I debatterne forud for, at kvinders kommunale valgret blev vedtaget i 1908, havde det konservative landstingsmedlem Ahlefeldt-Laurvig udtalt, at hellere end at se en kvinde træde ind i et afstemningslokale, ville han se hende *"i en sheiks harem!"* Det slap han ikke ubemærket fra, og udtalelsen blev da også et eklatant selvmål, for kort efter vedtog begge ting at give kvinder valgret til sogneråd og byråd. Også på lokalt plan var der politiske røster imod kvinder og valgret. I 1910 udtalte den konservative proprietær og folketingsmand Lauritz H. Bramsen fra Lauritzminde i Sdr. Stenderup på et valg møde, at skønt kvinderne kunne være lige så fornuftige som mændene, ville han ikke være med til at påtvinge dem politisk valgret - og tilføjede: *"- Der bliver dog ikke saa lidt mere Ulejlighed, naar man for at gøre sin Stemme gældende altid skal slæbe sin Kone med."*

Den gamle myndighedskultur, hvor husbond tog vare på sig og sine og havde myndighed over den hele husstand, sad tilsyneladende på rygraden af den gode Bramsen; hvorfor dog tage konen med til valg, når det var ham, der besluttede, hvad der skulle

stemmes på? Denne holdning var han næppe ene om blandt sine standsfæller, men ikke desto mindre finder man ikke spor af den i Skamlingsbankeselskabets behandling af anmodningen om at holde et storstilet kvindemøde på Skamlingsbanken. Selv om flere af bestyrelsesmedlemmerne tilhørte samme kreds som Bramsen, kan man ikke i bestyrelsesreferaterne aflæse modvilje mod at tillade kvindemødet. I forhandlingsprotokollen fra den 28. februar 1912, hvor sagen var på dagsordenen, har sekretæren kort og godt noteret, at *"Dansk Kvinde-samfund faar Tilladelse til at afholde Møde paa Høiskamling d. 4. Juni, paa de sædvanlige Betingelser."*

Omtalte betingelser var blevet fastlagt i 1905. Da havde Skamlingsbankeselskabet besluttet, at der igen måtte finde politiske møder sted på Skamlingsbanken. I et halvt århundrede havde den kun været et populært udfugtsmål og mindested, symboliseret ved den arrede støtte og mindesmærkerne. Nu blev det igen muligt at samles om andet end Sankt Hans-fester og missionsmøder, og dermed var vejen banet for, at Jutta Bojsen-Møller, der efterhånden var ble-

Tre år efter kvindemødet i Kolding og på Skamlingsbanken fik kvinderne valgt i forbindelse med vedtagelsen af en ny grundlov, 5. juni 1915. I den forbindelse gik 12.000 kvinder i triumftog gennem København til Amalienborg Slotsplads. Blandt deltagerne var også Lukassøstre og diakonisser, flankeret af unge kvinder i hvidt, der hjalp til med at afvikle det store optog.

Foto: Kvindehistorisk Samling, Statsbiblioteket.

vet en slags nestor for kvindevalgretskampen, som allerførste kvinde kunne holde tale på Højskamling.

En 'Revolutionstale'

Det var dog ikke hendes tale, eller for den sags skyld næstformanden Astrid Stampe Feddersens historiske foredrag om danske dronninger, der løb med opmærksomheden. Det gjorde derimod den tredje og sidste tale ved den karismatiske og retorisk begavede Gyrithe Lemche. Med sit skarpe og polemiske indhold skilte hendes tale sig klart ud fra de to andre og vakte som sagt genlyd over hele landet, da den blev kendt via dagspressen og tidens blomstrende kvindepresse.

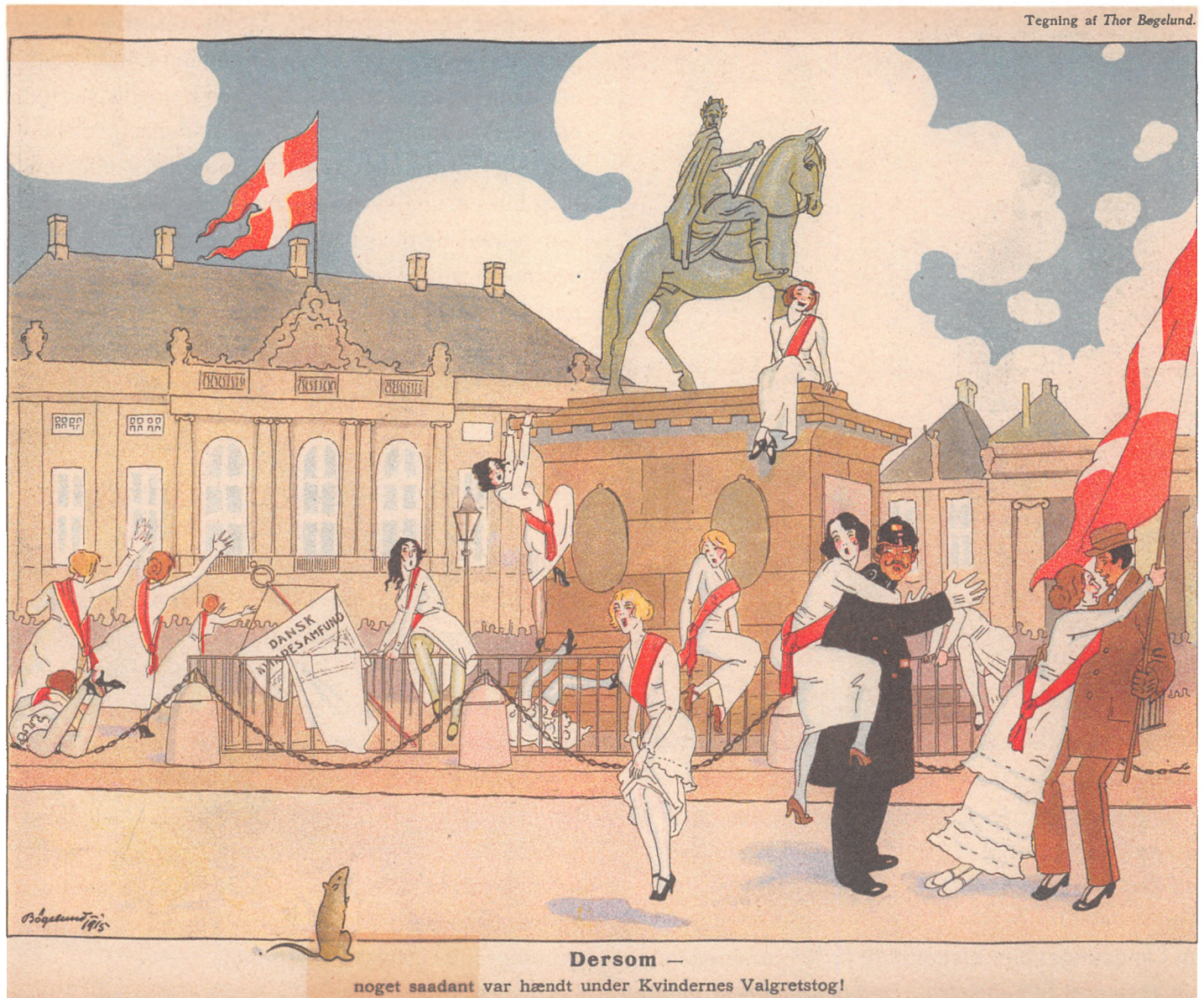
I lokalpressen var det først og fremmest Kolding Social-Demokrat, der havde øre for talens kontroversielle indhold. Avisen - i praksis formentlig redaktør Knud Hansen - noterede således i udgaven fra den 6. juni 1912: *"Det er længe siden, at der har været holdt et saa stærkt politisk Foredrag paa Skamlingsbanken, og hvis Hr. Raben, Vonsild, eller andre af Kredens forbenede Højremænd havde været til Stede og hørt den Tale, saa vilde de sikkert have besvimet af Forfærdelse over, at en slig Revolutionstale blev holdt på Højskamling."*

Omtalte Raben var den daværende formand for Skamlingsbankeselskabet, gårdejer Simon Raben, Vonsild. Hans fravær ved kvindemødet tyder på, at det måske ikke havde været helt så let en beslutning for bestyrelsen at give lov til kvindemødet, som det fremgik af protokollen. Et var at give lov,

noget andet at yde personlig støtte ved at møde op. Hvor om alting var, så frydede det i hvert fald Socialdemokratiets lokale bladrøst, at han kunne tilføje hovedmodstanderen Højre en politisk touché ved at fremhæve Gyrithe Lemches revolutionære udsagn, og for yderligere at sætte trumf på betegnede avisen hendes tale som *"Mødets Salt"*. Den var både *"fast bygget og holdt med stor agitatorisk Kraft"* og henrev af og til *"Forsamlingen til kraftigt Bifald."* Kolding Folkeblad og Kolding Avis begav sig ikke ud i analyser af mødet og nøjedes med at bringe fyldige referater af alle tre taler. Folkebladets stort set identiske med originalmanuskripterne - som man sikkert har haft - mens Kolding Avis bragte forkortede udgaver. Den konservative avis medgav dog, at fru Lemches *"stærkt agitatoriske foredrag [...] lønnedes med stærkt Bifald"* - hvilket man afhængig af sindelag kunne tage som ros eller varsel om, hvad der ville ske, hvis kvinderne kom til politisk magt.

Endelig: 1915-grundloven

Det gjorde de dog ikke foreløbig. Der gik yderligere tre år med spilfægterier om formuleringen af en ny forfatning, før den endelig faldt på plads i april 1915. Vel at mærke uden at kvinderne havde taget del heri. For selv om Gyrithe Lemches tale efter landsmødet blev omsat i en resolution til regeringen, hvor Dansk Kvindesamfund krævede at blive grundlovgivere, endte kvinderne med at få valgretten *givet* af Rigsdagens mandlige politikere med Grundloven af 1915. Ud over kvindevalgretten indebar den nye grundlov, at tjenestefolk fik valgret, valgretsalderen blev sænket fra 30 til 25 år, og den såkaldt privilegerede valgret

Kvindernes valgretstog blev efterfølgende skildret i Svikmøllen med denne satiretegning af unge valgretskvinder, der flygter fra en mus med skørterne

om ørerne. Svikmøllen lod ikke en lejlighed til at vise dameben gå fra sig. Svikmøllen, 1915.

Medlemmer af Dansk Kvindesamfund lægger blomster ved Kvindernes Eg på Slotsbanken mange år senere – formentlig i 1955, da kvinder havde haft valgret i 40 år. Foto: Kolding Stadsarkiv.

til Landstinget blev afskaffet til fordel for lige almindelig valgret til begge ting. Den privilegerede valgret havde vægtet stemmerne fra de største skatteydere – godsejere og storborgerskab – dobbelt, hvilket i årtier havde medvirket til at sikre Højre flertal i Landstinget. Nu var det slut, magten var flyttet ned i folketingssalen. Det betød efterfølgende, at Højre

opløstes og genopstod som Det Konservative Folkeparti, der således om et par år kan fejre hundrede års fødselsdag. Stod det til Gyrithe Lemche, var der også blevet dannet et egentligt Kvindeparti, for hun kom sig aldrig rigtigt over, at kvinderne ikke fik lov til at blive grundlovgivere, og hun forudsagde, at kvinderne ville blive trumfet af mændene, hvis de skulle slå sig politisk igennem via de etablerede partier. Det fik hun for så vidt ret i, for det er først i de seneste år, at kvinder er kommet nogenlunde på omgangshøjde med mændene i landspolitik.

Kvindernes Eg

Ikke desto mindre var der med 1915-grundloven indledt en ny tid for kvinderne som fuldgældige medborgere, og det blev fejret med en storstilet triumfmarch den 5. juni 1915 gennem Københavns gader til Amalienborg Slotsplads. Omkring 12.000 kvinder fra mange forskellige kvindeforeninger deltog, heraf uden tvivl også nogle fra Kolding, selv om datidens lokalaviser ikke melder noget om det. Til gengæld var de på pletten, da Dansk Kvindesamfund i Kolding, under Helen Clay Pedersens ledelse, søndag den 13. juni fejrede den nye grundlov med et kæmpemøde i slotsgården på Koldinghus, plantning af 'Kvindernes Eg' på slotsbanken og efterfølgende grundlovsfest i Højskolehjemmet.

Festen indledtes klokken 16 med en procession, hvor 15 unge hvidklædte kvinder med røde skærf – ligesom i København - gik forrest efterfulgt af medlemmerne af Dansk Kvindesamfund. Ægteparret Clay Pedersens plejedatter Magdalene havde

Kvindernes Bygning i Slotsgade 1 blev taget i brug i 1922. Billedet er fra havesiden. Efter 1945 blev bygningen solgt. Foto: Kolding Stadsarkiv.

æren af at være fanebærer. I slotsgården var rejst en tribune, som de cirka 700 fremmødte, kvinder som mænd, samledes om. I de historiske omgivelser og velsignet med strålende vejr hørte den store forsamling på flere taler. Alle talere gjorde en del ud af at klinke de skår, som kampen om kvindevalgret måtte have forårsaget. Fru pastorinde Mouridsen fra Lejrskov betonedes således, at kvindevalgretten ikke

var udtryk for, at kvinderne ville *"separeres fra Manden, tværtimod siger vi til ham: "Nu vil vi med dig!"*" Seminarieførstander Skat Rørdam vendte blikket indad og sagde: *"Mange har hidtil ment, at Kvinderne burde nøjes med deres indirekte Indgriben, da de ikke har politisk Instinkt. Men vi Mænd har saamænd ikke i de 66 Aar, vi har klaret Sagerne, gjort det saa godt, at vi ikke kunde [have] ønsket det bedre."* Som et andet gennemgående træk kom alle talere også ind på den ulyksalige tilstand uden for landets grænser i form af Verdenskrigen. Der lå en vigtig politisk opgave for kvinderne i at medvirke til en mere fredelig verden fremover, lød det således fra flere. Sidst, men ikke mindst, understregede alle de kvindelige talere, at den nyvundne valgret ikke ændrede ved, at kvinderne fortsat tog sig af hus og hjem. Eller som den fra hovedstaden tilrejsende Thora Knudsen, der havde siddet i Borgerrepræsentationen for Højre, råbte ud over forsamlingen: *"Gode Hjem opretholder først og fremmest Slægten. I Tide bør Kvinderne uddanne sig i Husets Arbejder; kan de disse ret, saa bliver der ogsaa nok Tid til det offentlige Arbejde. Vi burde have en tvungen Uddannelse i Husgerning i den ganske unge Alder."* Mændene kunne ånde lettet op: Hjemmet ville med eller uden kvindevalgret være uforandret. Herefter vandrede alle ud på slotsbanken for at overvære plantningen af Kvindernes Eg og for inderkredsens vedkommende videre til fællesspisning i Højskolehjemmets festsal.

Mange arbejderkvinder

Fru Knudsens huslige budskab var i overensstemmelse med den vending, som kvindesagen rent

faktisk tog i årene efter 1915. Mange af kvindesagsforkæmperne rettede nu opmærksomheden mod den huslige bevægelse. I by og på land organiserede kvinderne sig i huslige organisationer, og man talte ligefrem om begrebet 'huslig værnepligt'.

Det gjaldt også i Kolding. I de følgende år voksede medlemsskaren støt i Dansk Kvindesamfunds Koldingkreds, ikke mindst som følge af de huslige kurser, kredsen tilbød. I årene 1905-1935 deltog 8.000 kvinder i kurser om husholdning, håndarbejde, kjolesyning og moderkundskab, og i modsætning til mange andre steder var der i Kolding mange deltagere fra arbejderhjem. Det hang sammen med, at kvindesamfundets kurser var billigere end et ophold på husholdningsskole, og desuden gjorde man meget ud af, hvordan der med små midler og genbrug kunne lappes på en anstrengt økonomi.

Først og fremmest var det Helen Clay Pedersens fortjeneste, at kvindesamfundet blomstrede. Hun var en utrættelig katalysator, og under hendes ledelse oprettedes en diskussionsklub, som skulle dygtiggøre kvinderne til det politiske arbejde, samt en ungdomsklub, der tilskyndede unge piger til at tage en uddannelse og holdt seksualoplysende foredrag på et tidspunkt, hvor det var tabu. Under den spanske syge i 1918-1920 organiserede kvindesamfundet også, at et korps på 30-40 kvinder tog ud og hjalp sygdomsramte hjem. Som en slags forløber for senere tids husmorfløsere og hjemmehjælpere. Med de mange aktiviteter og den store medlems-tilslutning var det naturligt for kvindesamfundet at stræbe efter et permanent sted at være, og det

lykkedes med etableringen af Kvindernes Bygning, Slotsgade 1, som blev opført i 1921-1922. Her fik Koldings kvinder et hus i tre etager med undervisningsrum, foredrags- og festsal, tre lejligheder og en have bagved. Det var det første af sin art i Danmark og således en fortjent fjer i hatten på Helen Clay Pedersen og hendes kvindesamfundsmedlemmer. End ikke i København havde kvindeforeningerne formået at rejse deres eget hus, selv om der havde eksisteret en fond til formålet helt tilbage fra 1895. Først i 1936 fik hovedstadskvinderne deres eget hus i Niels Hemmingsensgade.

Koldingkvinder på tinge

Med hensyn til at deltage i landspolitik gik det anderledes trægt for Koldings kvinder. Ligesom for landets øvrige, især dem fra provinsen. Først efter 1960 krøb Christiansborgs kvinderepræsentation op på ti procent - i dag er den på 40% - og Koldingkvinderne på tinge i de forløbne hundrede år kan tælles på to hænder (Forstået som kvinder *bosiddende* i den nuværende Kolding Kommune, mens de har siddet i Folketinget).

Den første var Gunhild Due, valgt ind for SF i 1964-1971. Siden fulgte Lissa Mathiasen, S (1978-2007), Helen Jørgensen, S (1990-1994), Elsebeth Gerner Nielsen, R (1994-2007), Pernille Frahm, SF (1990-1994, 1998-1999 og 2007-2011), Margot Torp, S (1998-2001 og 2004-2005), Julie Rademacher, S (2007-2011), Karina Lorentzen Dehnhardt, SF (2007-) og Malene Borst Hansen, R (2011-). Af disse har en enkelt været minister, nemlig Elsebeth Gerner

I de første årtier af Dansk Kvindesamfunds virke i Kolding fik man forbløffende mange aktiviteter op at stå såsom sykurser, kurser i sundhedslære og forbindelse (herover) samt husholdningskurser. Før kvinderne fik deres eget hus, foregik sidstnævnte på

husholdningsskolen Borrehus (næste side). Det var et særkende for Dansk Kvindesamfund i Kolding, at kurserne blev søgt af mange piger fra arbejderhjem. Foto: Georg Burcharth / Kolding Stadsarkiv.

Nielsen, der var kulturminister i 1998-2001, og som i dag er rektor for Designskolen Kolding. Andre kvinder har været valgt i Koldingkredsen, men boet andre steder, og her er nogle af de mest kendte Eva Kjer Hansen og Britta Schall Holberg, begge fra Venstre. Alle er de trådt ad stier, som for hundrede år siden blev banet af kvindevalgretskampens pionerer; på landsplan såvel som i Kolding og på Skamlingsbanken.

Referencer

- Elberling, Victor. *Rigsdagens Medlemmer gennem 100 Aar 1848-1948*, J. H. Schultz Forlag 1949
- Engberg, Gunnar. *Dansk Kvindesamfunds Koldingkreds 1905-1970* (artikel), Koldingbogen 1978, Kolding Stadsarkiv 1978
- Faldborg, Hanne. *Kvinder & Magt. Samfundskronike 1915-2000*, Forlaget Septem 2000
- Juhl, Helle. *På lige fod – en krønike om kvinder, satire og kampen for valgret*, Gyldendal 2014
- Olsen, Olaf et al. *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bind 11 og 12*, Gyldendal og Politikens Forlag 2004
- Petersen, Ellen Strange et al. *Kvinderne og valgretten*, J.H. Schultz Forlag 1965

Petersen, Jakob. *Skamlingsbanken 1843-1943*,
H. Hagerups Forlag 1943

Unge Koldingkvinder lærer at sy hos Dansk Kvinde-
samfund. Foto: Kolding Stadsarkiv.

Kilder

Lemche, Gyrithe. *Kvinden og Samfundet*, nr. 16, 1912

Kolding Avis, årgang 1912 og 1915

Kolding Folkeblad, årgang 1912 og 1915

Kolding Social-Demokrat, årgang 1912 og 1915

Skamlingsbankeselskabets protokol, 1912

Neutralitetens fortrop – træk af Kolding og verden under Første Verdenskrig

Anders Orris

2014 markerer 100-året for udbruddet af Første Verdenskrig. Danmark spillede ikke en aktiv rolle i krigen, men den havde dog stor indflydelse på livet for danskerne. Danmark mobiliserede, og krigen skabte lukrative handelsmuligheder. Efterspørgslen på ressourcer var stor, og danskerne kunne eksportere til de krigsførende nationer. Kolding blev centrum for denne udførsel af forsyninger. Den sydlige del af den nuværende Kolding Kommune deltog dog aktivt i tysk tjeneste, da man dengang var en del af det tyske rige. Nis Paulsen var en af de unge mænd, der måtte lade livet på tysk side for et land, som han ikke ønskede at høre til. Dog kom Sønderjylland hjem efter krigen.

Spændte Kolding-borgere venter i augustdagene på, at flere soldater skal ankomme til byen med tog. Foto: Kolding Stadsarkiv.

100-året for Første Verdenskrigs udbrud er naturligvis blevet markeret. Som mange andre 100-årsdage kendetegnes den ved, at årene op til præges af, at de levende fra dengang stille, men hastigt falder bort. Den sidste veteran med erfaring fra skyttegravene, Første Verdenskrigs stærkeste kendetegn, englænderen Harry Patch, døde som 111-årig i 2009. Herefter faldt de sidste messedrenge og budbringere bort, således at alle, der gjorde tjeneste i krigen, nu er borte. Antallet af mennesker, der er født i det 19. århundrede, kan i skrivende stund tælles på én hånd. Inden længe er krigen civile vidner også borte.

Flere historikere, heriblandt nærværende artikels forfatter, anser Første Verdenskrig som en slags grundlæggende katastrofe, som man kan betragte mange af det 20. århundredes tumultariske begivenheder som udløbere af. Naturligvis Anden Verdenskrig, men formentlig også selve nationalsocialismen og Holocaust henter baggrund i omdefineringen af Europas landskab, i den sønderskudte fremskridtstro samt i det industrialiserede masse mord, der vel gestaltede sig første gang ved slaget ved Marne-floden tidligt i krigen, hvor en halv million soldater fra den europæiske civilisations kernelande måtte bæres fra fronten på bårer eller i kister.

Det at overkomme og erindre Første Verdenskrig satte sig dybe spor i eftertiden. Det kan eksempelvis ses i forestillingen om den såkaldt tabte generation, født omkring år 1900, der krydsede skillelinjen mellem barn og voksen i krigen skygge, og hvis verden aldrig blev den samme igen. Slet ikke da det gik op

Et typisk billede fra skyttegravskrigen.
Foto: Christiansfeld Lokalhistorisk Arkiv.

for dem, at krigen - navnlig ved den mandskabs-tunge vestfront - tilsyneladende havde drejet sig om at flytte fronter nogle få kilometer frem eller tilbage. Tankevækkende nok blev netop området omkring Marne-floden centrum for voldsomme slag med fire års mellemrum. Som nævnt dels i krigen tidlige fase i september 1914, dels i dens afsluttende fase i juli 1918. På denne konto ofredes millioner af unge mænd, inden deres liv rigtig var begyndt.

I 100-året er de litterære klassikere om krigen også blevet aktualiseret som et tilbageblik til dengang. Fra den tabte generation findes for eksempel den tyske forfatter Erich Maria Remarques (1898-1970) berømte og i 1930 filmatiserede roman *Intet nyt fra Vestfronten*, der fortsat er krigen store pacifistiske beretning. På grund af netop denne vinkling blev det foreslået, at Folkeforbundet - forløberen for

vor tids FN - skulle afvikle forevisninger af filmen i stor skala for dermed at forhindre en ny krig. Fra den mindre pacifistiske afdeling kan nævnes den tyske forfatter Ernst Jünger (1895-1998) bog *I stålstormen*, der - til trods for at den solgte i enorme oplag i årene efter krigen - først i 2012 blev oversat til dansk, måske fordi den fortalte en fortrængt, men dog relevant historie om krigen. Jünger var i flere årtier en kontroversiel skikkelse, ikke mindst på grund af sin forbindelse til nationalistiske og revan-chistiske kredse i 1920'ernes og 1930'ernes Tyskland, men *I stålstormen* er den dag i dag en lysende interessant beretning om krigen som et rum for udfoldelse af menneskelig urkraft. Jünger opfattelse af krigen findes afspejlet i titlen: Krigen er som en storm, et naturfænomen, som nok kan være heftigt, men som også driver over igen.

Der kom til at eksistere mange fortællinger om Første Verdenskrig. Mentalitetshistorisk blev linjen fra Remarques roman formentlig den dominerende, ikke mindst set i lyset af Anden Verdenskrig og betragtningen af perioden 1914-45 som en samlet europæisk katastrofe og borgerkrig. Karakteristisk nok valgte Ernst Jünger i 1950'erne resignationen. Han måtte tænke sig om, efter en ny katastrofe af ufatteligt omfang var skyllet ind over Europa. Danmark befandt sig på alle måder i udkanten af Første Verdenskrig. Fra begyndelsen var landet neutralt. I mangt en danskers bevidsthed var krigen formentlig også langt væk. Det er ikke tilfældigt, at man ved krigen begyndelse talte om en krig, "*der skulle skabe en ende på alle krige*", og at dette bon-

mot - lige som for eksempel 1914-slagordet "*hjemme til jul*" - senere skulle få en temmelig trist efterklang.

To forhold spillede ved krigen begyndelse en hovedrolle for Danmark - bundet i to klassiske kendetegn for landet. Dels den nære beliggenhed til Tyskland der skabte frygt for, at Danmark kunne blive trukket med ind i krigen som en aflægger af tyske krigsudfoldelser, hvad enten det gjaldt geografisk-strategiske eller forsyningsmæssige hensyn. Dels en videre konsekvens af samme forsyningsmæssige hensyn, det vil sige Danmarks status som en lille åben økonomi, der var afhængig af gode muligheder for både import og eksport. Krigsrestriktioner og handelshindringer var et neutralt Danmarks største udfordringer.

"Den 31. juli [1914] var man klar over, at nu var krigen uundgaaelig, og et underligt bedøvende indtryk gjorde det paa befolkningen, da der ved nitiden om aftenen kom meddelelse fra grænsen [om], at tyskerne havde spærret alle vejene dernede ved hjælp af jernbaneskin-ner, der i flere aar havde ligget i grøfterne. Ingen havde tænkt paa, hvad de skulle bruges til. Ingen havde tænkt paa, at de laa der. Nu saa man, hvorledes alt ogsaa paa saadant et lille punkt var ordnet forud." Således skrev Oluf Bech i 1924 i sine erindringer fra tiden omkring og under Første Verdenskrig. Bech (1865-1958), der var direktør i Nationalbankens Kolding-filial fra 1901 til 1923 og byens borgmester fra 1916 til 1923, var en sirlig iagttager af hændelserne i Kolding. Bech blev ved lyden af krigstrommer straks bekymret for to ting: Dels om Kolding-borgerne, der var påpasselige med deres pengesager, ville ile til bankerne og bede

Oluf Bech. Borgmester 1916-1923.
Foto: Kolding Stadsarkiv.

om at få deres indeståender udbetalt, hvilket kunne presse bankerne ud over deres formåen. Dels om de derefter ville ile videre til Nationalbankens filial og kræve pengene indløst mod guld, hvilket kunne presse nationalbankfilialen ud over dens formåen. Begge dele var gammelkendte konsekvenser af uro og krig. Bech lod derfor nationalbankfilialen åbne en time tidligere den 1. august 1914 og hermed en time

før de øvrige banker. Her erklærede han, at indløseligheden mod guld kun gjaldt hos hovedsædet i København. Således dæmpedes gemytterne, folk måtte gå hjem med uforrettet sag, og både almindelige banker og Nationalbanken fik et pusterum fra krigstrommerne. Som nævnt var Bech en dreven bankdirektør, og med tilfredshed noterede han i sine erindringer, at han i dagene omkring krigsudbruddet benyttede sig af det rigelige udbud af tyske mark til en lav kurs til at sikre Nationalbanken en betydelig gevinst, da kursen nogle dage efter krigsudbruddet stabiliserede sig igen.

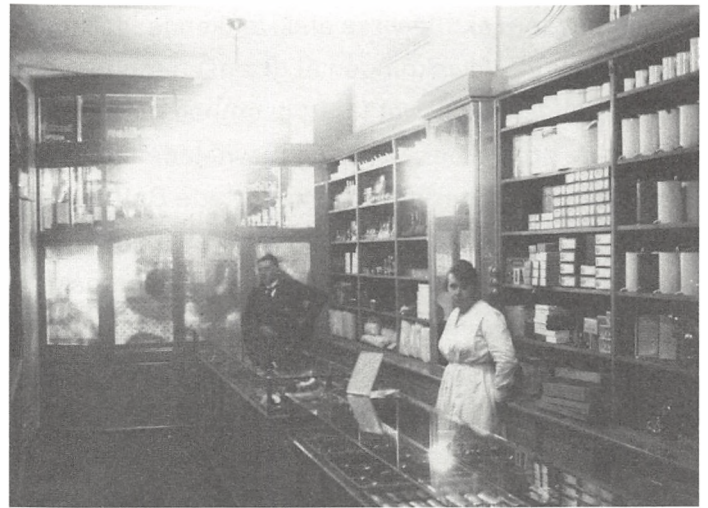
En anden koldingenser, ekspeditionssekretær, cand.jur. Leif Ørkild, der var født i 1904, skrev i Kolding Folkeblad i 1973 en artikel med sine barndomserindringer fra tiden omkring Første Verdenskrig i Kolding. Ørkild skrev: *"Hver dag i de første mange måneder blev jeg sendt ned for at se på opslagene i avisernes vinduer om min fader var blevet indkaldt til sikringsstyrken. Hurtigt anskaffede vi os alle et af de mange krigskort, der kom i aviserne og indtegnede frontlinierne med farvet kridt. Tydeligt husker jeg Marne-slaget med den store bule på kortet, der blev rettet ud."* Ørkilds erindringer gengav to væsentlige glimt fra tiden omkring Første Verdenskrig. Drengene der løb til de ophængte aviser for at studere de seneste efterretninger. Et fænomen, som formentlig kendes fra hele Europa - i hvert fald også fra Tyskland. I journalisten Sebastian Haffners (1907-99) posthumt udgivne erindringer, *En tyskers historie - erindringer 1914-33*, blev løbeturen til de ophængte aviser også gengivet som en stærk barndomserin-

Nationalbankens Kolding-filial fotograferet i 1920'erne. Foto: Kolding Stadsarkiv.

dring fra tiden under Første Verdenskrig. Ørkild gengav i sine erindringer også et mere udpræget dansk kendetegn: Indkaldelsen af sikringsstyrken. Fra krigens begyndelse var det magtpåliggende for den danske regering, at Danmark skulle forholde sig neutralt i krigen. Et af redskaberne hertil var en betydelig militær mobilisering, som skulle søge at afværge en invasion.

Kolding blev et midtpunkt for denne mobilisering. Oluf Bech noterede sig i sine erindringer, at byen i augustdagene 1914 vrirmede med unge mænd, der søgte efter det rigtige tog for at komme videre. I løbet af august 1914 blev offentlige bygninger i byen - telegrafstationer, jernbaner, havnen og vejknudepunkter - bemanded med vagtposter fra sikringsstyrken, og den militære tilstedeværelse øgede anspændtheden. I halvtredsåret for krigens

Bøttern bag disken i sin forretning. Foto: Kolding Stadsarkiv.

udbrud - i 1964 - fortalte en koldingenser, købmand I. Bøttern, der var født i 1882, om sin tid i sikringsstyrken til Kolding Folkeblad. Bøttern påpegede i sine erindringer, at der netop var tale om en mobilisering af rigets våbenføre mænd, det vil sige, at mænd, der tidligere havde aftjent værnepligt, blev mobiliseret og indstillet på den truende krigsfare, men at der derudover rådede relativt frie forhold. Denne mobilisering var relativ uproblematisk sammenlignet med en mere omfattende indkaldelse af unge mænd omkring værnepligtsalderen, i og med soldaterne - med Bøtterns egne ord - *"blot skulle 'pudses af' og indordne sig under de nye forhold"*. Sideløbende fik soldater, der lige som Bøttern drev egen virksomhed, mulighed for at passe deres forretninger. Reelt set var sikringsstyrken en slags milits-løsning, hvor den store andel af mobiliserede mænd, der ofte var stationeret nær eller i deres hjemby, måtte formodes at garantere en forbitret

modstand, som skulle virke afskrækkende i forhold til en invasion. Udviskningen af grænsen mellem militærtjeneste og privat foretagsomhed gav dog også visse problemer, som dog tilsyneladende blev klaret mindeligt. I erindringerne fortalte Bøttern, at han en dag var indkaldt til en skydeøvelse i Odense. Tiden var knap, og der måtte sprintes fra kontoret til stationen, så den samlede bagage nåede ikke med toget - blot geværet. Derfor stillede Bøttern til øvelse iført uniform og hvid flip. Dette kostede en irettesættelse, men der kunne etableres enighed med den overordnede om, at den obligatoriske straf med en stropetur ville tage for megen tid. Øvelsen blev rundet af med en solid frokost, som blev skyllet behørigt ned med 11 snaps. Bøttern konstaterede tørt, at humøret ikke fejlede noget på hjemturen.

Mobiliseringen må dog have gjort et vist indtryk på befolkningen og overbevist dem om krigens alvor. I Oluf Bechs erindringer fortælles det, i det mere kuriose hjørne, at sønnen af sognefogeden i Hejls ilede ned til slusen og råbte til tysken på den anden side, at "nu mobiliserer vi!". Danmark undslap imidlertid invasionen, selv om Bech sammen med chefen for grænsegendarmeriet måtte lægge hasteplaner for flytning af bankens beholdning til Viborg, og Kolding blev neutralitetens fortrap. Stille og roligt forblev krigen på afstand, og med tiden aftog den trykkede stemning. Det blev hverdag, men krigen gav alligevel anledning til mangt og meget. Neutraliteten gav lukrative handelsmuligheder, og de blev udnyttet af driftige folk. Oluf Bech skrev i sine erindringer: *"I min erindring fra de første måneder af krigen staar*

En del af sikringsstyrkens Kolding-kontingent pose-
rer - tilsyneladende i kammeratligt lag - for fotogra-
fen. Foto: Kolding Stadsarkiv.

*de store hestetransporter, der i de dage i august, sep-
tember og oktober og ogsaa senere foregik fra Jylland
ned gennem grænsebyen til Sønderjylland og videre
sydpaa. Hvor mangen aften og nat har jeg ikke hørt dis-
se transporter drage gennem de stille gader. Hestenes
klapren mod stenbroen fik saadan en underlig klang
i denne stilhed, og tankerne drog med transporterne
og hestene ned til de egne, hvor der blev kæmpet paa
liv og død, og en underlig bedrøvelse greb sindet. Man
kunde ikke sove, men stod op og iagttog, hvorledes det
ene hold heste efter det andet drog gennem byen."*

De krigsførende magters tørst efter forsyninger og
ressourcer skabte en solid efterspørgsel, hvor
Kolding var midtpunkt for udførslen fra Danmark.
Bech skrev, at han nok kunne have ønsket sig en
eksportafgift på hver hest, som var parentetisk for
den enkelte, men som samlet set kunne have til-

godeset statskassen i betydeligt omfang. En anden måde, hvorpå Bech varetog statskassens interesser, var i den omfattende afregning i tyske mark, hvor nationalbankfilialen spillede en aktiv rolle i den spekulative handel, som Bech beskrev således: *”skønt der var uro og krig og bekymringer alle vegne, var der dog noget tilfredsstillende ved at mærke, at man igennem disse store transaktioner virkelig gjorde nogen nytte.”* Interaktionen mellem entreprenante privatpersoner og myndigheder var dog ikke altid gnidningsløs. Bech fremførte i sine erindringer, at statsbanerne fastholdt afregning efter en fast, gunstig markkurs til gavn for en lokal kreatureksportør. I sin egenskab af bankdirektør gav Bech statsbanerne besked - via Nationalbankens hovedsæde i København - om dette tab, hvilket førte til en ændret afregning. Dette gav anledning til en kurre på tråden med kreatureksportøren, som Bech må have kendt privat, der eftertrykkeligt fik forklaret Bech, at statsbanernes afregningsmåde ikke vedkom ham. Penge lugter ikke, siger man.

Koldings mere jævne folk har næppe været optaget af dette. De har sandsynligvis glædet sig over opsvinget, som sikrede fremgang, beskæftigelse og penge i omløb, men én ting var udførslerne fra Danmark, noget andet var den forsyningsmæssige situation. Man kunne også risikere, at de næringsdrivende blev så begejstrede for de gode eksportmuligheder og den generøse afregning, at lysten til at handle indenlands fortog sig. Leif Ørkild skrev i sine barndomserindringer: *”Der kom hurtigt rationeringsmærker, [...] maksimalpriser og priserne steg. Der*

blev mangel på mange fødevarer. Franskbrød blev en mangelvare, og i smørret blev der blandet kartoffelmos. I stedet for kartofler fik vi kålrabi, der i øvrigt smagte udmærket.” Ørkild tilføjede senere afvæbnende, at *”ordet gullaschbaron var kendt overalt i disse år, men i Kolding kun af navn. Vi kendte ingen, der med rette kunne tillægges dette navn, der nærmest var et skældsord. Vi vidste naturligvis, at der blev tjent store penge på kreatureksport, navne som Berliner-Nielsen og Jens Holm falder mig ind, og på åle-eksport.”*

Helt glat gik det ikke med den forsyningsmæssige situation, og fra statsligt hold blev der foretaget ganske vidtgående indgreb for at sikre befolkningen de mest basale fornødenheder. Allerede i augustdagene 1914 bemyndigedes indenrigsminister Ove Rode til at foretage de nødvendige indgreb, og i den forbindelse blev der blandt andet nedsat den såkaldte overordentlige kommission, der fik betydelige beføjelser blandt andet til priskontrol og ekspropriation.

Annette Østergaard Schultz udgav i 2007 en bog om kriseforvaltningen under krigen, *I én og samme båd*, og hun omtalte her en karakteristisk sag fra Koldingegnen. Fra marts 1917 var der ved et statsligt cirkulære indført lokale korntilsynsmænd, der skulle effektuere statens mål om at overtage, oplagre og fordele beholdninger af rug og hvede. Korntilsynsmændene fik en del opgaver og beføjelser - blandt andet at holde tilsyn med enkeltejendommers beholdninger af korn til brød, af foder- og sædekorn og til at fremskaffe den nødvendige mængde korn til at afværge kornmangel.

På Kolding-egnen havde korntilsynsmand Hans J. Jensen og proprietær Thomsen i hvert fald ikke let ved at blive enige. Proprietæren havde som så mange andre fået besked på at aflevere sin oplagrede hvede, der var høstet i 1916, til gavn for "*det almene bedste*", som Østergaard Schultz citerede korntilsynsmanden for at have sagt. Proprietær Thomsen tog imidlertid sagen oppefra og ned. Han lod hveden ligge nogle måneder og håbede på, at sagen så blev glemt. En påmindelse fra korntilsynsmanden indløb imidlertid, og så tog proprietæren kontakt til sin bekendte, amtsrådsmedlem H. Wissing, og klagede sin nød. Hveden var beregnet som såsæd, og staten kunne næppe gøre krav på forudsætningen for næste års høst. Via amtet blev der henvist til et kornmøde i Esbjerg, hvor fællesudvalget for amtets prisreguleringskommissioner, der blandt andet havde beføjelser til at indføre maksimalpriser, udtrykkeligt havde fastslået, at 1916-høsten *ikke* måtte anvendes til såsæd. Den nye hvede, høsten var i gang, havde desuden langt bedre spireevne. Ifølge Østergaard Schultz mistænkte korntilsynsmanden, at proprietær Thomsen skulle være svært interesseret i at aflevere 1917-høsten i stedet for, så han derved kunne få den nye maksimalpris. Selv om amtet bragte sagen for Indenrigsministeriet, der ikke mente at kunne give Thomsen dispensation, gav han dog ikke så let op. Thomsen mødte personligt op på Kornkontoret i København, hvor han klagede sin nød og påpegede, at hvis han ikke måtte bruge den gamle såsæd, fik han slet ikke besået sine marker. Thomsens anførende må have gjort indtryk, for nu kørte karrusellen endnu en omgang, og sagen endte igen hos amtet og

korntilsynsmanden. Endnu en måneds pause fulgte. Thomsen skiftede formentlig mellem at gnide sig i hænderne og bide negle, men han satte velsagtens sin lid til at have smidt så meget grus i maskineriet, at bureaukratiet ville give op, men nej: Et nyt afslag fulgte. Sådan varetog den danske bondestand og de danske myndigheder forskellige interesser.

Et helt særligt aspekt ved Første Verdenskrig var de sønderjyder, der blev indkaldt til tysk krigstjeneste. Med den dagældende grænseføring var den nuværende Kolding Kommune delt ved Kongeåen, det vil sige, at den sydlige del af kommunen var under tysk herredømme. Det lokalhistoriske arkiv i Christiansfeld har samlet en række levnedbeskrivelser af de, der var indkaldt til tysk krigstjeneste. Flere af disse er skrevet af de efterladte til faldne soldater. En af de indkaldte var Nis Paulsen, født i 1884 og fra Tyrstrup, hvis familie ihærdigt kæmpede for danskheden. Levnedbeskrivelsen er forfattet af Nis Paulsens broder Thomas i 1960. Familien Paulsen var optanter, det vil sige familien havde beholdt deres danske statsborgerskab, selv om de nu levede under fremmed herredømme. Med dansk statsborgerskab var familien garanteret et vågent øje fra myndighederne, ikke mindst når det gjaldt politisk virksomhed og agitation for danskheden. Preussiske statsborgere nød derimod en række politiske rettigheder og mindre opmærksomhed, så derfor betalte familien sig - ifølge levnedbeskrivelsen - på et tidspunkt til at skifte statsborgerskab til preussisk, for dermed at forbedre mulighederne for at føre kampen for danskheden. I april 1915 blev Nis Paulsen indkaldt til krigstjeneste

Der høstes på en gård - så vidt vides ikke proprietær
Thomsens - ved Nørre Bramdrup cirka 1915.
Foto: Øyvind Hede / Kolding Stadsarkiv.

'Soldat Martin' - vi kender ikke hans efternavn - fra Christiansfeld sendte dette billede som postkort til sin hustru i 1915. Den tyske tekst på tavlen lyder

oversat: Verden er vid og skøn. Hvem ved om vi ses igen? Foto: Christiansfeld Lokalhistorisk Arkiv.

og sendt, via uddannelsen i Nortoft ved Neumünster, til det 141. infanteriregiment ved østfronten. Ved den langstrakte og derfor temmelig flydende østfront deltog Paulsen i regulære angrebsbølger, det vil sige, at kolonner af soldater efterfulgte hinanden mod fjenden, som så fyrede løs på kanonføden forrest. Man satsede - forenklet sagt - på, at man havde flere mænd, end modparten havde kugler.

I foråret 1916 blev Paulsen bevilget orlov, *"Gud havde bevaret ham"*, som broderen skrev i levnedsskildringen, og efter endt orlov blev han sendt til vestfronten, hvor den tyske hær forberedte en betydelig offensiv ved Somme-floden i Nordfrankrig. Denne kolossale militæroperation, der rasede fra juli til november 1916, kostede mere end 1 million døde og sårede, heriblandt var Nis Paulsen, der fik en granatsplint i hovedet og blev overført til et lazaret i Erfurt. Dette var så at sige held i uheld, for et ophold på et lazaret gjorde ofte de krigsmærkede soldater godt og blev også i Nis Paulsens tilfælde oftest afsluttet med en længere orlov. Krigen kaldte dog på ham igen, og man får et indtryk af de logistiske vanskeligheder fra broderens beretning, hvor Paulsen først blev sendt tilbage til sit oprindelige regiment ved østfronten derefter at blive omdirigeret til vestfronten med en ny transport. Undervejs til vestfronten pådrog Nis Paulsen sig dog en gevaldig forkølelse, så da han nåede frem til bestemmelsesstedet, meldte han sig syg og blev indlagt på sygestuen lige bag fronten. Denne gang blev opholdet i sygesengen dog anderledes tragisk. Under kampe den 19. december 1916 - altså faktisk efter afslutningen på de store militæropera-

tioner - traf en fransk granat sygestuen med mange døde og sårede til følge. Nis Paulsen var blandt de hårdt sårede, og den 22. december 1916 døde han i sygesengen, 32 år gammel. Han blev begravet i den franske by Etalon, og familien fik nogen tid efter hans død tilsendt et billede af graven og nogle få personlige ejendele. *"Vi vil altid bevare mindet om ham i ærbødighed og taknemmelighed"* sluttede broderen sin levnedsskildring. Det blev dermed ikke Nis Paulsen forundt at opleve den fuldbragte kamp nogle år efter, da Sønderjylland stemte sig hjem. Her spillede Oluf Bech imidlertid en hovedrolle som betroet embedsmand. *"Jeg husker fra den tid, hvor vi, naar vi havde forladt Vamdrup, i det tyske tog sad og lyttede efter den lyd, hjulene frembragte paa skinnerne. Den var anderledes paa de danske end paa de tyske. Jeg tror, at det var skinnernes længde, der gjorde det, og pludselig mærkede vi lyden forandres, og [så] havde vi overskredet grænsen, hvilket ogsaa markeredes ved, at telegrafpælene nu var paa den anden side af jernbanelinien. Det varede dog ikke længe, før vi bestemt vidste, hvor grænsen var, og det var altid med vemodige og bedrøvede følelser, vi overskred den. Landet var af udseende jo akkurat det samme, og befolkningen var dansk, og mange af dem var beslægtede med vore venner og bekendte i Kolding egnen."* Sådan beskrev Oluf Bech sit forhold til det tabte land, og det var måske derfor, at han allerede fra et tidligt stadium stillede sig til rådighed for arbejdet med genforeningen. Ved møder med den internationale kommission CIS, der fra Flensborg iværksatte og overvågede afstemningen og planlagde skiftet til dansk administration, var Bech den sagkyndige

Nis Paulsens forlovede Anna Kirstine Bonde. Hun giftede sig aldrig sidenhen.

Foto: Christiansfeld Lokalhistorisk Arkiv.

i spørgsmål om overgangen fra tyske rigsmark til danske kroner. "Det var paalagt og betroet mig, at bringe den danske krone ned i det genvundne land" skrev han i sine erindringer, og det var både i overført og konkret betydning sandt. Den 20. maj 1920, "i smukt majvejr", satte en kolonne biler med Bech i spidsen sig i bevægelse fra Kolding mod Haderslev lastet med danske kroner. Bankdirektørerne fra det

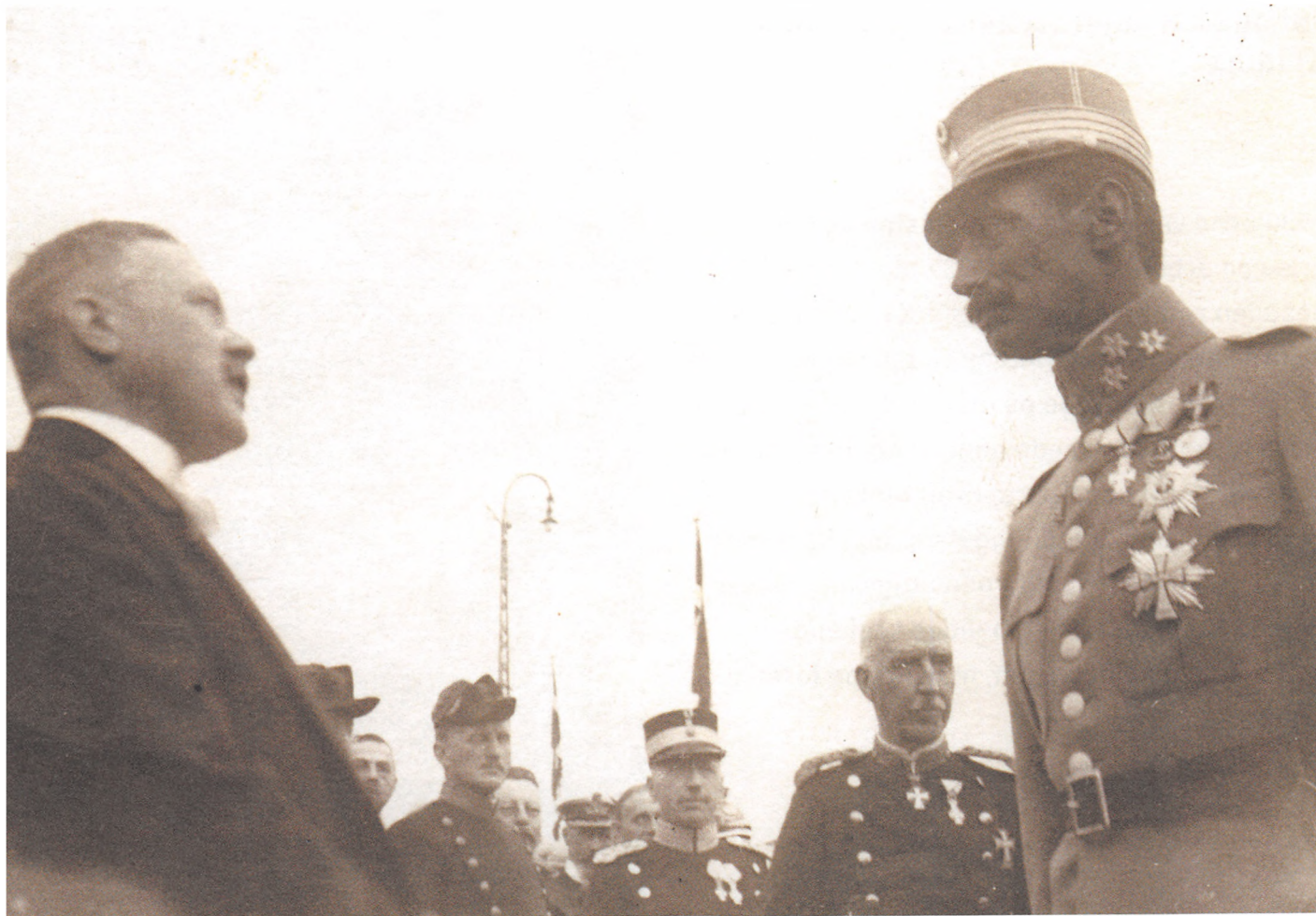
ganske sønderjyske land var sat stævne her. Sederne og mønterne var friske og ucirkulerede, "det gjorde lykke dernede, at vi kom med saa gode penge" skrev Bech i sine erindringer, og den 10. juli 1920 kom Christian X til Kolding og hilste på Oluf Bech. Kongen var parat til at ride til det genvunde land.

Referencer

- Dedenroth-Schou, Birgitte og Petersen, Jens Åge S. *Rådhus og bystyre i Kolding*. 2001.
- Jensen, Henrik. *Krigen 1914-1918*. 2014.
- Jünger, Ernst. *I stålstormen* (udg. første gang 1920)
- Remarque, Erich Maria. *Intet nyt fra Vestfronten* (udg. første gang 1929)
- Schultz, Annette Østergaard. *I én og samme båd*. 2007.

Kilder

- Kolding Stadsarkiv, A 8294: *Oluf Bechs erindringer, "Under første verdenskrig"*.
- Kolding Folkeblad, 7. august 1964. *Man fik mest muligt ud af tiden i sikringsstyrken*.
- Kolding Folkeblad, 11. oktober 1973. *Under første verdenskrig*.
- Lokalhistorisk arkiv i Christiansfeld, A 267: *Gårdejer Nis Paulsen, levnedsløb*.

Oluf Bech tager imod Christian X, da Kongen ankommer til Kolding den 10. juli 1920.

Foto: Kolding Stadsarkiv.

Jul og skarlagensfeber i 1930'ernes Kolding

Helene Jensine Holst

1930'erne var en periode med stor økonomisk krise og arbejdsløshed. I 1937 blev Danmark desuden ramt af skarlagensfeber, som hærgede over hele landet. Helene Holst, som var barn i 1930'erne, oplevede på nært hold, hvordan disse forhold påvirkede hendes omgivelser og opvækst. Familien blev splittet omkring juletid i 1937 på grund af indlæggelser, og i hjemmet var der ydmyge forhold, men alligevel oplever Helene Holst, at hun og hendes søskende har haft den bedste barndom, man kunne forestille sig.

Tre af søstrene ud af en søskendeflok på syv, Helene, Anna Kristine og Bertha, foran den gamle kro i Gl. Aalbo, 1934. Foto: Privateje og Kolding Stadsarkiv.

'Enebarn' i en søskendeflok på syv

I 1937 hærgede skarlagensfeberen i Danmark, og vores søskendeflok på syv blev hårdt ramt, idet de fem af os, Kjeld, Anna Kristine, Bertha, Jens og Lisbeth alle var indlagt på *Epidemien* i Kolding samtidig. Frederik var et år, jeg var ti, og vi var alene tilbage hos mor og far i ugerne indtil jul, da mine søskende alle var indlagt. Da prøvede jeg, hvad det vil sige at være enebarn. Frederik sov jo i vuggen det meste af tiden. Mor havde ved sin seng en bradepande på en stol, og i den var et lille spritapparat med en gryde vand og en sutteflaske med mælk, som hun kunne varme til Frederik om natten. Far var altid den, der om morgenen smurte rugbrødsmadder til os, da mor ofte var syg. Vi var nogle robuste børn, og vi fik altid mælk - aldrig vand. Vi var heller aldrig syge, undtagen da vi fik de smitsomme børnesygdomme. *Epidemien* var øgenavnet blandt borgerne i Kolding for den interimistiske træbygning, der var opført vinkelret på det gamle Kolding Sygehus i Sct. Jørgensgade. Her var der plads til 40 patienter, der skulle isoleres fra andre patienter på sygehuset. Udover sengepladserne var der i bygningen også badeværelser og en operationsstue.

Mine søskende var indlagt i seks til syv uger, for man kendte ikke noget specifikt middel mod sygdommen, der mest ramte børn, men som i sjældne tilfælde også ramte voksne. Blev man smittet med skarlagensfeber, skulle man straks isoleres, for smittefaren var stor. Der var også en række følgesygdomme i forbindelse med skarlagensfeber for eksempel mellemørebetændelse, som Kjeld fik, da han ikke

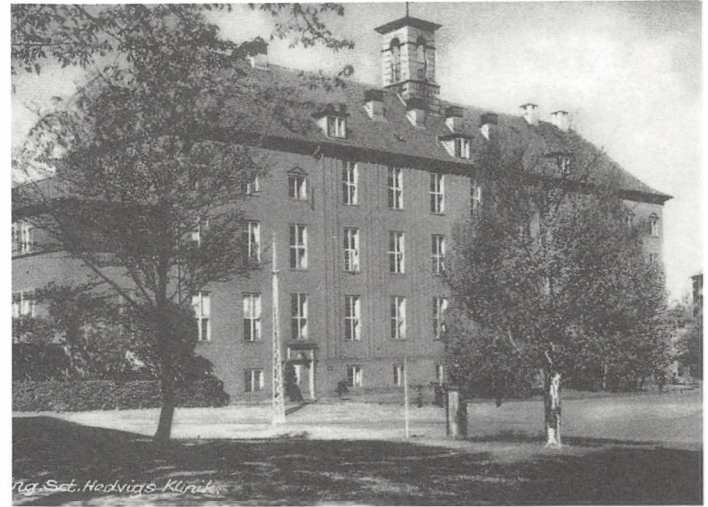
Søskendeflokken på syv, som var så hårdt ramt af skarlagensfeberen, foran den gamle kro i Gl. Aalbo. For en gangs skyld var søskendeflokken ikke fotograferet på en række efter alder, 1937. Foto: Privateje og Kolding Stadsarkiv.

Kolding Sygehus. Foto: Kolding Stadsarkiv.

længere var smittet med skarlagensfeber. Så da han var udskrevet fra *Epidemien*, blev han hurtigt indlagt på Sct. Hedvigs Klinik, som var en klinik grundlagt i 1921 af Sct. Hedvig Søstrene. Deres speciale var blandt andet øjen- og ørelidelser, og i 1929 havde de fået opført en ny stor bygning med plads til 65 patienter.

Mens jeg var 'enebarn', var jeg hele tiden i centrum derhjemme, og jeg husker, at mor sagde, at hun nu forstod, hvorfor så mange enebørn blev så for-kælede. Jeg måtte bestemme, hvad vi skulle spise juleaften, og jeg valgte, at vi skulle have suppe. Mor lavede mad på en primus i den 'gamle stue'. Køkkenet var iskoldt med åben skorsten, og da vi kun var tre, satte mor en lille gryde over blusset – og så græd hun. Det gjorde hun ret ofte, også da vi skulle op i en af de fine stuer, hvor juletræet stod. Selvfølgelig kunne vi hverken nå helt eller halvt om træet.

Sct. Hedvigs Klinik i Domhusgade, som var blevet opført i 1929. Her blev mange indlagt med forskellige følgesygdomme, blandt andet mellemørebetændelse. Foto: Rudolf Olsen / Kolding Stadsarkiv.

Det nåede altid til loftet og var omfangsrigt, men vi prøvede da at synge lidt. Mor havde en meget smuk sangstemme, men den svigtede hende, og snart hulkede hun igen. Hun fik dog fremstammet "Pakken", mens hun pegede på en lille julegave, der lå under træet. Den havde jeg selvfølgelig haft øjnene på, mens vi gik rundt om træet, og det viste sig at være en børnebibel.

Det blev altså ikke til ret megen julesang og dans om træet. Efterfølgende gik vi ned i den 'gamle stue' igen, og mor gik ret hurtigt i seng, mens far og jeg tog ludospillet frem og hyggede os med det. Det gjorde vi så tit, at jeg i spillet ikke behøvede at tælle mig frem, efter jeg havde kastet terningerne. Jeg sprang bare direkte frem til feltet med brikken, og

Faderen Niels Nielsen, cirka 1920.
Foto: Privateje og Kolding Stadsarkiv.

var jeg så heldig at ramme en stjerne, lød det hver gang fra far: "*Så, så, lille søster, er det nu også rigtigt?*" – og det var det hver gang.

Stjernerne kunne ses gennem taget

Efter vi var færdige med at spille, satte jeg mig op på det store bord i stuen. Bordet havde en bænk på

Moderen Bodil Cecilie Marie Nielsen, født Andersen, 1922. Foto: Privateje og Kolding Stadsarkiv.

hver side, og når jeg satte mig op på det for at læse, placerede jeg benene på den ene bænk. Dette skyldtes, at der var ret fodkoldt i stuen, men indeklimaet, som man ikke kendte til dengang, var helt sikkert godt, for hævede man blikket mod loftet, kunne man se stjernerne på himlen. Der var nemlig en ret stor revne i træloftet, og ligeledes var der hul i stråtaget

ved mønningen. Far sad også altid og læste ved et lille bord. Sådan sad vi mange aftener i stilhed, hvor kun ildens knitren i kakkelovnen hørtes.

I stuen var der udover det store bord et lille bord med to stole, hvor far og mor ofte sad og spillede skak. I stuen var der også et skab med en radio ovenpå, og så var der mors symaskinekasse. Det var på den, Bertha en morgen sad og børstede sit store krøllede hår, da hun pludselig faldt besvimet ned, uden at vi fandt ud af hvorfor.

Varmen kom fra en kakkelovn, som dog var uden kakler, og i den kunne mor varme vand i en 'stikkedel'. Ved siden af kakkelovnen var en hængereol, som far selv havde lavet af tov og sortlakerede brædder. På den øverste hylde lå Bibelen, som den skulle ifølge gamle fisker Kragh, der holdt søndags-skole for os. Jeg husker stuen som hyggelig og rummelig. Der var, hvad vi havde brug for, og der var plads til alle. Vores hjem var meget gæstfrit, og det var altid hos os, at vores skolekammerater samledes. Nethe og jeg bagte i mors primusovn, som var en rund genstand med hul i bunden, der blev anbragt oven på primussen, og så snart vi havde lært at bage en ny kage i køkkenskolen, blev den efterprøvet hjemme.

Vi havde to 'fine' stuer med mange møbler og ting, billeder, lamper, og mors store samling af kaktus, som en vinter blev reduceret med over 30 styk. Udefra kom man ind i en meget stor forstue, også med mange møbler og et vægmaleri fra dengang

huset var kro med stort ovnhus, som stadig var intakt. Det brugte Nethe, Karen og jeg til vore møder i *Trekløverets hemmelige forening*. Vi har kendt hinanden, siden vi var syv år og har holdt forbindelsen lige siden. Vores stuer var faktisk så smukke, at fru Langhoff over på Gl. Aalegaard engang ringede til mor for at spørge, om hun måtte komme med nogle gæster, så de kunne se dem.

Skøjteløb på isflagerne i fjorden.

Jeg var altid med mor og far i Kolding, hvor vi stod i det fri i bidende kulde nedenfor 'Epidemien', og alle fem søskende, der var indlagt med skarlagensfeber, stod ved vinduerne og kiggede ned på os. Der stod vi så i kulden, og sammen med mange andre kunne vi kun stå og kigge længselsfuldt op på de små og større patienter. Det var dengang, hvor piger også om vinteren havde et stykke med bart mellem strømper og bukser. Kjeld stod også i vinduet, og ved siden af ham stod altid den smukkeste dreng. Jeg fik senere at vide, at han hed Gustav, og ved ham hang mine øjne meget af tiden, samtidig med at jeg stod og prøvede at skjule begge ben bag hinanden. Jeg gik nemlig i mors højhælede støvler fra hendes ungdom. Senere gik jeg også i hendes konfirmationsfrakke, men den var lang, og jeg bad flere gange forgæves om at få klippet et stykke af, men mors svar var, at det jo også varmede.

Jeg løb også på skøjter i mors højhælede støvler. Det var kunstskejter, og jeg husker, hvor vanskelige de var at få spændt på. Hælene skulle sættes meget nøjagtigt på skøjten og bindes meget stramt fast.

Vintrene omkring 1940 var særdeles hårde, så selv Kolding Fjord flere gange frøs til. I 1941 var isen så tyk, at en tysk flyver kunne lande på den.

Foto: Kaj Baagøe / Kolding Stadsarkiv.

Det må også have været noget af en kunst at løbe på disse skøjter med høje hæle. For øvrigt var vi vist dumdristige, Langhoffs Johannes og jeg, for vi løb parløb over isflagerne, da isen gik i opbrud, og vi måtte springe fra den ene isflage til den anden. Det var i de år, hvor vi havde de strenge isvintre, og isen skruede op til bjerge. De blev næsten så høje som treetagers huse, som folk kom langvejs fra for at se. Fiskerne guidede derfor også de nysgerrige folk ud til flagerne, så de kunne se dem.

Efter Kjeld var blevet indlagt på Sct. Hedvigs Klinik, var han så angrebet, at mor og far var urolige for ham. Da mine søskende var kommet hjem, blev det min tur til indlæggelse, så jeg lå på 'Epidemien' samtidig med, at Kjeld var på Sct. Hedvig. På 'Epidemien'

fik jeg en stor skuffelse; flere af mine medpatienter gav mig ting og bøger, når de blev udskrevet, og en af sygeplejerskerne sagde, at det hele kunne blive desinficeret, så jeg kunne få det med hjem, men det blev der ikke noget af, så det hele blev igen givet videre. Det var nu godt nok, så der var andre, der fik glæde af det, men det havde været et kærlig komment supplement til de relativt få ting, vi hjemme havde til vores underholdning. Det var for eksempel et brætspil af krydsfiner, som far havde lavet med Mølle på den ene side og Dam på den anden, et spil firkort, som mor havde lavet, og et spil mator, der flittigt blev brugt. Vi sad ofte og spillede til langt ud på natten, når far var med en lørdag aften. Så havde vi også skakspillet, som mor og far brugte. Jeg mener, at alle vi syv børn har spillet skak, det træner jo hjernen, og det er mor altid gået meget op i. Til trods for mors kun syv års skolegang var hun meget vidende, og ofte sagde hun, at vi kun skulle læse det, der gjorde os klogere.

Den bedste barndom på trods af smalhals

Når vi ser tilbage, må vi nok erkende, at der var smalhals i vores barndomshjem, men ingen af os tænkte sådan, da vi var børn. Mor har måske gjort det, for Kjeld husker, at mor engang sagde, at hun havde regnet med, at vi skulle være vokset op under andre forhold.

Far gjorde, hvad han kunne for at skaffe brød på bordet til så mange. Far kørte 'Lillebil' en stor del af vores barndom, og jeg husker, at vi engang var sneet inde, da vi havde de strenge vintre. Det var nok

et sisyfosarbejde, da far tog en skovl og begyndte at grave vejen ud i håb om, at vi kunne køre. Der var levende hegn på begge sider, og heldigvis fik far assistance fra gårdene. Da de havde banet vejen, lå sneen på begge sider af vejen i højde med hegnene. Far huggede også 'stød' ovre i skoven, og han fik det for selv at hugge det op og fjerne det. Det var meget hårdt arbejde, som far slet ikke var egnet til, men vi hørte ham aldrig beklage sig.

Som ung og yngre var far meget velhavende. Han havde rideheste og gik på jagt. Mor gemte stadig ridepisken og de stive benbeskyttere til brug ved jagt. Hvorfor det gik ned ad bakke, er der nok flere forklaringer på. Den store verdensomspændende krise i 1929, som ramte Danmark i 1931, har sandsynligvis haft sin del af skylden. Det var især landbruget, det gik ud over, da priserne styrtdykkede. En anden forklaring kunne være fars store hjælpsomhed over for andre, der ikke var så heldigt stillede, og fars tillid til folk der viste sig at udnytte ham. Far sagde altid, at det var værst for dem, der bar sig sådan ad. Vi oplevede selv i det små, hvordan far affandt sig med tingene og ikke stod på sin ret. Mens vi boede i Gl. Aalbo, havde far et hus i Brørup. Da lejerne aldrig sendte husleje, kørte far ud til dem for at få en forklaring. Han fik den forklaring, at de aldrig havde betalt husleje, og det gjorde de heller ikke fremover, for det havde de ikke penge til. I stedet tilbød de at give ham et par gamle ski af træ, så dem kom han hjem med. Måske var det også sådan, at mine kunstskøjter kom til huse. Fakta blev, at lejerne blev boende i huset i Jernbanegade, indtil far solgte det og

købte Søndergade 23, hvortil vi flyttede fra Gl. Aalbo. Far var 37 år, og mor var 29 år, da de blev gift i 1924, så da havde far nok haft det meste af sin storhedstid. Han var dog stadig velhavende, da mor kom som husbestyrerinde på Fruergaard, som far havde overtaget efter sine forældre, og det var han også i nogle år efter, han solgte Fruergaard. De to gårde, som Kjeld og jeg er født på, Thorstedgaard i Thorsted og Hestbækgaard i Ringive, var også ret store. I sine velmagtsdage ejede far én af de største hjørneejendomme i Kolding på hjørnet af Søndergade og Helligkorsgade, det nu nedrevne, men dengang smukke Lilholdts Hotel i Klostergade, og et stort hus med to tårne og spir, der ligger ned til højre, når man kører nordud af Vejle. Det var i mange år meget flot, men begyndte at forfalde. I dag er det renoveret, men med stærkt reducerede spir.

Som børn syntes vi, at det var spændende, at alt dette havde været fars. Ingen af os tænkte længere og dybere og ønskede, at det stadig var hans. Vi stillede aldrig de spørgsmål, som vi måske i dag ville gøre, nu hvor vi har god tid til at tænke over tingene. Vi accepterede forholdene, som de var, uden at ønske andet, og vi har alle syntes, at vi havde den bedste barndom, man kunne forestille sig.

Nazitræf i Kolding - et terrorkorps træder sine barnesko i lange støvler

Villy Rasch

Den 17. til 18. juni 1939 var Kolding kulisse for det Danmarks Nationalsocialistiske Arbejderpartis landsstævne, hvor fremtrædende nazister fra Danmark og udlandet var inviteret. Det var en stort anlagt begivenhed. Partiet gik i optog gennem Koldings gader og hyldede nationalismen og den danske kultur ved taler og sang. Mange af deltagerne, der i 1939 marcherede gennem Koldings gader, blev senere frontkæmpere i Hitlers hær under Anden Verdenskrig, hvor de ofrede livet for nazismen. Forfatterens far var selv en aktiv del af begivenhederne dengang.

Slotsgården fyldt med tilhørere. Foto: Kolding Stadsarkiv.

Ved årsskiftet 1938-39 var Adolf Hitler i gang med at likvidere Tjekkoslaviet. Sudetertyskere i Sudeterlandet havde fået grænsen flyttet, og næste trin var undervejs. Ved socialdemokraternes nytårskonference drog Stauning paralleller til Danmarks situation: *"Det tyske mindretal i Sønderjylland havde tilkendegivet sin tilslutning til den tyske nationalsocialisme. Hermed kunne hele Danmarks eksistens være truet", "forsvaret var magtesløst", og "militær hjælp" var udelukket.* Englænderne havde tilkendegivet, at de hverken kunne eller ville hjælpe Danmark, men Stauning ville sætte alt ind på, *"at afværge den forsmædelse, som det ville være, om en bande med lange støvler skal være i stand til at kvæle dansk demokrati"*. Bag denne udtalelse lå, at der ofte ved politiske møder havde været gadeslagsmål med uniformerede nazister til trods for, at der var udstedt uniformsforbud. Det blev derfor besluttet at udvide politistyrken med 100 mand til ordenspolitiet, der skulle forme en udrykningsstyrke, der kunne sættes ind af de lokale politimestre ved større demonstrationer. Derudover skulle 60 kriminalbetjente fungere som en PET-styrke, der dels skulle kontrollere antidemokratisk, nazistisk og kommunistisk aktivitet og dels fungere som en kontraspionage enhed. Denne styrke skulle stationeres i lokale politikredse, men styres centralt. Den fik navnet *Rigspolitichefens Sikkerhedspoliti*. I Kolding var planlagt en afdeling, og her var min far, kriminalbetjent L.H. Rasch, udset som leder.

Mens man generelt i Danmark så med stor ængstelse på fremtiden, var det modsat hos det nazistiske parti, DNSAP, som var nationalistisk, racistisk,

Digteren og koldingenserens Carl Ploug blev en af DNSAP's forbilleder. Tegnet af: Constantin Hansen. Foto: Kolding Stadsarkiv.

antidemokratisk og autoritært. DNSAP havde skrevet sit partiprogram af efter det tyske NSDAP, *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*. Partifører var den oprindeligt dansksindede sønderjyde Frits Clausen. DNSAP var simpelthen en afdeling af NSDAP, men der var dog forskelle. Mens DNSAP dyrkede den nordiske mytologi og vikingerne, hyldede tyskerne den germanske kultur, og mens DNSAP

ønskede grænsen flyttet tilbage til Dannevirke, var hjemmetyskernes mål at komme *"heim ins Reich"*, altså Kongeågrænsen. Der skulle være folketingsvalg den 3. april 1939, og man startede derfor den 9. januar et dagblad ved navn Fædrelandet, redaktionens adresse var Mazantigade 10 i Kolding. Der havde tidligere - fra 1834 til 1882 - været et dagblad med det navn, det var de nationalliberales blad, der kæmpede for en fri forfatning og for Dannevirkebevægelsen, de ønskede en grænse ved Ejderen. I 40 år var redaktøren for dette blad koldingenser, Carl Ploug.

På forsiden af første nummer havde Frits Clausen skrevet: *"Saa blev det Virkelighed, hvad vi for Danmarks Sag har længtes efter saa længe og aldrig har savnet mere end til den Valgkamp, vi nu gaar ind til. Navnet samler sig om Kæmpehøjens Billede, om Vartegnet for den Jord, hvori Folkets ældste Skatte og Minder - Ætteguld og Ættens Bene- hviler."* Hermed var den patetiske form, som blev anvendt i hele avisens levetid fastlagt. I valgkampen blev avisen brugt til at vise tysk økonomisk politik i forhold til dansk. Danmark havde en kæmpe arbejdsløshed, Tyskland havde næsten ingen. Man opbyggede myten om Føreren, der med sine magtfulde taler kunne skære igennem al demokratisk palaver, og man fortalte om partiets politik ved at referere nazistiske valgmøder og rakke ned på politiske modstandere. Her stod specielt den socialdemokratisk-radikale regering for skud. Da Londonavisen Daily Express beskyldte Frits Clausen for at have bedt Hitler om hjælp, var svaret dog selvfølgelig populistisk, og Clausen svarede: *"Det er løgn, jeg har hverken henvendt mig til Hitler*

Stævnets logo med det brændende Koldinghus i baggrunden. Illustration: Aase Hoffmann-Madsen / Kolding Stadsarkiv.

eller nogen anden i Tyskland, og jeg er fanatisk hader af Preusserånd. Hvis Hitler forsøger at komme til Danmark, vil jeg være en af de første til at møde ham og kæmpe mod ham til den bitre ende." Der var i

Frits Clausen på talerstolen i slotsgården.
Foto: Kolding Stadsarkiv.

Øvrigt ingen kontakt mellem den tyske regering og DNSAP før besættelsen. DNSAP's valgresultat i 1939 blev en skuffelse, under 1,8 %, men mindre end en måned efter betegnede Fædrelandet det dog som en strålende sejr for *"den nye tids folk"*. Efter valget blev DNSAP's sjette landsstævne, som var fastlagt til afholdelse i Kolding den 17.-18. juni, avisens hovedemne. I Tyskland spillede partidagen i Nürnberg en stor rolle i skabelsen af NSDAP's identitet. I Danmark skiftede værtsbyen hvert år. I 1938 havde

det været Slagelse, hvor man netop i de år var ved at udgrave vikingebyen Trelleborg, og stævnets logo var derfor et vikingskib for fulde sejl. Kolding blev valgt på grund *"af det historiske Koldinghus, som alle der føler sig dansk vil føle sig dragne af, og byen ved den smukke fjord med de stejle bakker og med vejen direkte mod syd ind i den genforenede del af Slesvig over en Kongeå, som ikke længere er nogen grænse."* Her var det altså DNSAP's rod i Dannevirkebevægelsen, der talte - ikke hjemmetyskerne.

Nationalistiske partier lever af symboler. Hagekorset hos DNSAP var et oldnordisk rødt kors, hos tyskerne var det et sort. Tyskernes hilsen var en strakt højre arm og *"Heil Hitler"*, DNSAP kaldte det 'Nordisk hilsen' og svarede *"Dansk Front"*. Koldingstævnets store nyhed var lurerne, man fik fremstillet et par, så man *"som en verdenshistorisk begivenhed kunne demonstrere på Koldinghus' Slotsplads, at det var nordboerne og ikke orientalske jøder, der opfandt musikken."* Der blev i Fædrelandet skrevet artikler om Kolding: Byen med de historiske minder som konge- og grænseby, om gode og dårlige tider og om krige hvor tyskerne ofte havde været fjenden. Det er Schleppegrell, Rye og Castenskjold, der er helte, og afsnittet slutter *"dansk er byen, hvor den unge danske front skal gøre sit sejrrige fremstød,"* og netop her ved de unge havde man gjort det store kup, idet man havde fundet en ny ungdomslandsfører, C.F. von Schalburg, kaptajnløjtnant fra livgarden. Han havde fremragende evner som opildner af unge mennesker, og han fik en central rolle under stævnet, hvor der var kommet mange nye til i ungdomskorpserne.

Det var sådanne folk Hitler havde brugt i Tyskland, og man havde derfor store forventninger til dem i DNSAP.

Til stævnet i Kolding forventede man flere tusinde deltagere, som skulle indkvarteres, og dette medførte alskens logistiske problemer, som Fædrelandet beskæftigede sig indgående med. Der blev inviteret gæster fra udlandet, nogle kom - blandt andre Vidkun Quisling, leder af det norske naziparti, mens mange udeblev. Dignitarer og DNSAP's topfolk indkvarteredes på Hotel Royal sammen med en del SA'ere, stormtropafdelingen, som skulle passe på dem. Der kom dog ingen topnazister fra Tyskland. Rigsminister, Hans Frank, som den socialdemokratiske avis Arbejderbladet skrev om, at *"han har genindført huggeblokken og håndøksen som henrettelsesmiddel"*, tog i stedet imod en invitation fra Dansk Juristforbund til at holde foredrag og være officiel gæst hos konge og regering. Det vakte bestyrtelse hos DNSAP's storråd, og dette var sikkert et udtryk for forholdet mellem DNSAP og Tyskland. Hans Franks besøg blev indgående behandlet af hovedstadspressen. Frank indledte sit foredrag med at sige, at *"tysk retspolitik er i dag et udtryk for et kultursamfunds dybeste længsel"* og senere *"tiden er kommet, hvor tyskere og jøder må skilles"*. Han kom desuden med en del hentydninger til Kolding-træffet som værende *"nationalsocialistiske imitationer"*, *"barnlige efterligninger"*, *"hvis en politiker i et andet land hævder, at han repræsenterer nationalsocialismens ide, holder han sig ikke til sandheden"* og måske allerværst *"Danmark må være lykkelig for sin*

Sysselleder H.C. Bryld i tilknapet positur bag skrivebordet. Foto: Nationalmuseet.

styreform". Efter foredraget var der stort bifald, og Berlingske Tidende omtaler ham som *"den tyske minister med det vindende væsen"*. Han var i audiens hos kongen, til frokost hos Stauning og på sejltur på Øresund med lensgreve Schimmelmann, som i øvrigt var medlem af DNSAP's storråd, dette blev dog Hans Franks eneste møde med en dansk nazist. Han tog hjem før landsstævnet.

Dagen før mødet i Kolding ankom de udenlandske gæster, blandt dem var norske Quisling. Han udtalte: *"jeg hilser med glæde den danske national-socialismes fremmarch, som er af betydning for hele Norden"*. Senere blev Frits Clausen modtaget med en stor buket blomster af en lille pige. Samme aften ankom også Staunings udrykningshold i bus på Banegårdspladsen. Min far havde anbefalet min bror og mig at gå ned og tage dem i øjesyn. De var imponerende. 'De jyske bamser' blev de kaldt, men næste morgen strømmede *"tusinder og atter tusinder"* til byen. Partiet havde åbnet stævnekontor på Højskolehjemmet på hjørnet af Gråbrødregade og Jernbanegade, og her skulle alle melde sig. Jernbanegade var den formiddag fyldt med folk, der hilste hinanden med 'Nordisk Hilsen' og *"Dansk Front"*.

Klokken 16.30 startede åbningshøjtideligheden på Alhambra. Dannebrog og hagekorsfaner blev ført ind. De 6-700 deltagere rejste sig, gjorde front og hilste fanerne med 'Nordisk Hilsen'. Det samme skete, da Frits Clausen med livvagt gik op gennem salen, og så stod sysselleder H.C. Bryld på den dannebrogssmykkede talerstol og bød velkommen. Tyskerne fik en speciel velkomst på tysk, som sluttede med håbet om *"et godt og sundt Naboskab, grundlagt paa gensidig Agtelse, Venskab og Tillid."* Det var nok en bredside til Rigsministerens optræden i København. *"Netop paa Kolding-Egnen har Tyske og Danske kæmpet haardt, men lad det høre Fortiden til. Nu bygger vi Fremtiden op."* Efter fællessangen, Carl Plougs *Unge Genbyrds-liv i Norden*, besteg Frits Clausen under stor jubel talerstolen og erklærede

stævnet åbnet og udtrykte håbet om, at *"[...] Stævnet styrke os i vor Vilje og faste Beslutning om at redde vort Fædreland,"* og efter festfanfarer fra partiets trompeterkorps sluttede ceremonien. Mindetale over Carl Ploug var næste punkt, og den blev holdt af bibliotekar ved Statsbiblioteket i Aarhus, dr. phil. von Holstein-Rathlou. Han var indmeldt i partiet året før og allerede medlem af Storrådet. Han havde siden genforeningen været en af hovedmændene i Dannevirkebevægelsen, der ville have Flensborg tilbage på danske hænder. Han fastslog at *"Carl Ploug var Kampens Mand. I 40 Aar redigerede han »Fædrelandet«, og det er ikke nogen ren Tilfældighed, at der nu i hans Fødeby paany udgaar et Dagblad af samme Navn. - »Fædrelandet« den gang, og »Fædrelandet« nu kæmpede og kæmper for Danmarks Ære, Frihed og Ret,"* og han omtalte så Carl Plougs kamp for Folkets frihed, Slesvigs danskhed og Nordens enhed. Herefter var der solosang og deklamation af Plougske sange og digte, to medlemmer af NSU, Nationalsocialitisk Ungdom, bekendte troskab mod Danmark, og med sangen *Åndesyn fra gamle dage* sluttede eftermiddagen.

Klokken 19.15 indledtes aftenens program med optog af kvindelige medlemmer i nationaldragt. Det udgik fra Banegårdspladsen og gik gennem byen til Alhambra. *"Det så ud som en vandrende blomstermark"*, skrev det galante Fædrelandet, og kvinderne havde flot eskorte af garderofficeren von Schalburg i spidsen for ungdomskorpset. I Alhambras have var majstangen rejst, og kvinderne viste de gamle danske folkedanse. Man sluttede af med Carl Plougs

DNSAP's kvinder stillede til parade i folkedragter.

Foto: Kolding Stadsarkiv.

Et udnit af forlystelsesstedet Alhambra med stævne-
deltagere og ophængt transparent.
Foto: Nationalmuseet.

Nattens dæmrende tåger, der handler om slaget ved Fredericia, hvor Danmark slog tysken. Nu faldt mørket på, og Fædrelandet beskrev, da NSU og SA gik i fakkeloptog gennem byen. "Snart efter hørtes Fløjtespillerne, der gik i Spidsen for Tappenstregen. Faklernes blafrende Lys afspejlede sig i Butiksruderne i Gaderne. Forventningsfulde ventede den store Menneskeskare paa Raadhuspladsen, og i alle Vinduer omkring Akseltorv saas ivrige Tilskuere." "Da SA'erne gik gennem Jernbanegade" berettede Kolding Folkeblad, "satte en kolonne i strækmarch, og da skyllede hjertelige latterkaskader langs med husfacaderne. Det nummer kunne Koldingenserne ikke tage".

Klokken 21.45 var der NSU-appel på Axeltorv. Under ledelse af von Schalburg indledtes en appel, hvor man mindedes de landsmænd, der var faldet i kampen for Danmark helt tilbage til 1300-tallet. De ledende officerers navne blev nævnt samt antallet af faldne, og efter hver omtale blev trommerne rørt. Appellen sluttede med, at ungdomskorpserne højtideligt lovede, "at følge Fædrenes Vej i Kamp for Danmark." Dagen blev afsluttet med den såkaldte tappenstreg, som udførtes af et spillemandsorkester fra Himmerland og partiets trompeterkorps, og derved var der på Axeltorv i Kolding skruet op for alle patetiske udladninger, som kulminerede med, at "Trompeterkorpset blæste "Råb til Bøn". Med huerne under armen stod SAere og NSUere Ret, og efter et Vers af Salmen "Vor Gud, han er saa fast en Borg", blæste Trompeterne "Raab efter Bøn", hvorunder Mandskabet atter tog Huerne paa. Saa fulgte afblæsende Signaler af Overtambouren, hvorefter denne

meldte Tappenstregen slut til Partiføren. Partiføeren gav derefter Ordre til Afmarch, der fandt Sted Korps-, Gruppe- og Stormvis."

Den 18. juni, stævnets anden dag, husker jeg personligt bedst på grund af familiens traditionelle fødselsdagsbord. Det var min far, der havde dannebrogslaget stående ved sin plads, og gaven var en ny blød hat, der var kriminalbetjentens eneste og yndede uniformsgenstand, som han bestemt ikke var ene om.

"Nye tusinder strømmede til Kolding.", skrev Fædrelandet og talte om 25.000 i alt - begge dage. Den lokale presse mente dog, at der var tale om langt mindre. SA-parade for partiføeren i slotsgården var første programpunkt. Her bød Frits Clausen velkommen "[...] indenfor den gamle Slotsgaards hærgede Mure, der stod som et Symbol paa, hvorledes et elendigt og evneløst System kunde faa det til at se ud i Danmark. Disse Ruiner, sagde Partiføeren, er ikke alene Symboler paa Forfaldet, men naar vi ser disse Mure, maa vi mindes, at her har staaet Mænd, der engang har kunnet værne Danmark."

Efter paraden fulgte en højtidelig kransenedlæggelse ved byens og omegnens mindesmærker. Det drejede sig om dragon Niels Kjeldsens mindesten ved Højen, mindetavlen ved Sankt Nicolai, krigergravene på gamle kirkegård, Læsøstenen på Haderslevvej, mindestenen for fægtningen på Fynsvej og Oberst Wampels mindesten. Andet programpunkt var førertinget i Alhambras store sal. Den sædvanlige 'gribende' ceremoni med dannebrogspaner, hage-

kors, partiførerens indmarch med livvagt og 'Nordisk hilsen', og så partiførerens beretning om det "sejrrige valg", dagbladet Fædrelandet, "den marcherende ungdom" og Folketingsarbejdet. Herefter tilsvor syssellerne Frits Clausen "ubrydeligt Troskab og Kammeratskab indtil Døden skiller." Så længe varede det nu ikke.

Tredje programpunkt var faneindvielsen, som Frits Clausen nåede før frokost. Den var for *Frontkæmperforbundet, sønderjyske krigsdeltagere 1914-18 indenfor DNSAP*. Det sidste var vigtigt, der fandtes også en anden forening *Foreningen af dansksindede sønderjyske krigsdeltagere 1914-1918 i Kolding*; den var min far formand for, men den havde intet med DNSAP at gøre. Faneindvielsen efterfulgtes af en parade med ungdomskorpserne, "der hilste deres krigsprøvede Kammerater og nyindviede Fane med Honnør."

Søndag eftermiddag var planlagt til at blive – og blev – stævnets kulmination. På pladsen bag Fædrelandets redaktion formerede forskellige enheder sig, og præcis klokken 16.00 svingede SA under stabschefens personlige kommando ud på Mazantigade med faner, estandarter og musik. Fædrelandet skønnede, at der var 2.000 SA'ere og NSU'ere, der blev fulgt af kvinder i nationaldragt og menige medlemmer, i alt 6.000 mennesker. Overskriften var "Det største Demonstrationstog nogen sinde i Kolding". Optoget blev endvidere beskrevet således: "Paa det Tidspunkt var Gaderne sorte af Tilskuere.", da toget bevægede sig gennem den indre bys gader til Staldgården og Koldinghus. "Overalt hvor Toget kom frem hilstes det af andre Tusinder Partimedlemmer, der fra Gaderne

Ved landsstævnet nedlagde von Schalburg kransene ved krigergravene på den gamle kirkegård.

Foto: Kolding Stadsarkiv.

overværede deres Kammeraters March. Man faar et levende Indtryk af Demonstrationstogets Længde naar man hører, at det tog ca. tre Kvarter for at passere et Gadekryds."

For en krone kunne folk nu fortsætte ind i slotsgården, så længe der var plads, men mange måtte blive i Staldgården eller på bakkerne omkring slottet. Der var dog indrettet et højtaleranlæg, der ifølge Fædrelandet var så kraftigt, at selv folk i Sydbanegade tydeligt kunne høre, hvad der foregik, Fædrelandet skrev, at "Mødet indledtes med Lurlblæsning en Begivenhed, der kan betegnes som historisk. Thi her lød for første Gang i 3000 Aar de ældgamle Lurer, spillet saaledes som vore Forfædre spillede dem." Frits Clausen tog i sin tale udgangspunkt i Koldinghus' brand i 1808, "Her kan vi endnu blive stillet overfor levende Vidnesbyrd om

den Nød, der blev skabt der, da denne Stamme blev draget med ind i det sidste store blodige Opgør mellem Europas Stormagter. Og hvilke Følelser maa saa ikke fylde os, naar vi knytter disse Billeder om Ødelæggelse og Nød til den Virkelighed, Nuet stiller os overfor? Vel viser Uvejret sig kun endnu som en truende Sky paa Horisonten, men hvad skal forhindre, at det kommer over os? [...] nej det er Blodets dybe Fællesskabsfølelse, det er Fostbrødrelaget, der binder dem sammen, der har hvilet ved samme moderlige Barm og har stiftet fælles Barndomsglæde. [...] Vi vil knytte de levende Baand mellem Folkene, der med Carl Plougs Ord hviler i Folkehjertets Bund, hvor Stammeblodet springer. [...] Det er Nationalsocialisterne, der idag skal sikre Freden og ikke internationale Pacifister”.

Så har Kolding Folkeblad fundet en anden 'nede på jorden' tone, når de citerer et andet afsnit af hans tale, hvor "Frits Clausen vendte sig i meget skarpe vendinger mod det danske kriminalpoliti, som havde ligget på lur med fotografiapparater og fotograferet stævnedeltagere. Han skammede sig over for de udenlandske gæster over, at de var blevet behandlet som forbrydere i Kolding. Og under hørt-råb råbte han flere gange: *Fy! Fy! Fy!*" Det var min fars debut som uerfaren PET-mand, han blev buhet ud af tusindvis af mennesker, så det kunne høres helt hjemme i Fredensgade - og så på sin fødselsdag! Disse mishagsytringer var dog intet ved siden af det enorme bifald, der fulgte Frits Clausens tale. "Partiførerens Tale var Gang paa Gang blevet afbrudt af stærke Bifaldstilkendegivelser [...] Bifaldet vilde overhovedet ikke lægge sig. Det var som om Folkemasserne ikke vilde

En gruppe SA'ere indviede faner i forbindelse med landsstævnet. Foto: Kolding Stadsarkiv.

slippe deres Fører igen. Men saa lød Kvindegruppernes rene og klare Ungpigestemmer. Til Akkompagnement af de gamle Lurer sang de vore skønne nationale Sange. Ord og Toner steg op mellem Koldinghus' røde Murrester, steg op mod Himlen, bares ud over Kolding Fjord som en Forjættelse om, at de engang skal lyde over det ganske Land". Derefter sang man Kongernes Konge, mens alle blottede hovederne, og folk forlod herefter stille og bevægede slotsgården, men berettede Kolding Folkeblad, "herefter marcherede den ene kolonne brunskjorter ind på pladsen efter den anden. Det var en troppe- og hærmønstring i den helt store stil".

Folkebladets referat begyndte i øvrigt med overskriften: "Fredsommeligt Nazistævne med en Vrimmel af Uniformer" og sluttede "Begge Stævnedage er forløbet uden Uheld og Spektakler af nogen art.

Smilebåndet er det eneste, der har været i brug. En Politistyrke på 100 Mand varetog Roens og Ordenens Opretholdelse, og gjorde dette på en behersket og bestemt Måde, der bør komplimenteres både dem og de af deres Overordnede, der havde tilrettelagt Ordensarbejdet". Fædrelandet havde tilsvarende overskriften "Glimrende Samarbejde mellem Politiet og S.A.s Sikkerhedstjeneste" og bragte et interview, hvor Koldings Politikommissær Kleberg sagde "Som det var at forvente gik alt sammen programmæssigt i Henhold til de Aftaler, der var truffet mellem Politiet og Stævneledelsen, ligesom Politiets Samarbejde med S.A. forløb udmærket. [...] S.A.erne var Politiet til stor Nytte!" Det kan undre, at ordenspolitiet forud havde planlagt samarbejde med de, der overtrådte loven (uniformsforbuddet), og det var ikke helt rigtigt, at der ikke havde været episoder. En gruppe NSU'ere kom i slagsmål med nogle Koldingensere, så blodet flød. Det tørrede de op med deres banner og kaldte det blodbanneret. Det blev Schalburg så glad for, at han senere, da han blev deres kommandør i Frikorps Danmark, kaldte dem 'mine bloddrænge'. Banneret fulgte dem overalt på østfronten, hvor de gjorde sig bekendte ved udsædvanlig vildskab og frygtløshed. De led derfor store tab. Deres fører var Søren Kam, som omtales senere.

Historikeren John T. Lauridsen har kaldt stævnet 'absurd teater'. I bagklogskabens klare lys og med glimt til min fars medvirken vil jeg karakterisere det sådan, at aldrig har så mange vordende forbrydere været samlet i Kolding, og det drejer sig om meget alvorlige forbrydelser. Norske Quisling blev dømt

for statskup og henrettet i oktober 1945, hans navn blev synonym med landsforræder. Frits Clausen blev tiltalt med krav om dødsstraf for forsøg på statskup fire gange under besættelsen, men han blev ikke dømt.

Den tyske rigsminister Hans Frank - ham med det 'vindende væsen' - blev generalguvernør i Polen tre måneder efter besøget i Danmark, og ved krigsforbryderprocessen i Nürnberg blev han tiltalt for drab på hundredtusindvis af polakker og deportation af en million til slavearbejde i Tyskland, han blev henrettet den 1.oktober 1946.

Frits Clausen blev også tiltalt for antisemitisme og hvervning til tysk krigstjeneste, idet DNSAP oprettede hvervekontor til Frikorps Danmark. De fleste fra ungdomskorpserne, der deltog i Kolding, blev dømt for deltagelse i tysk krigstjeneste, undtagen naturligvis de der var faldet, og det var et stort procentdel. Langt de fleste kom til Waffen SS, de havde jo aflagt troskabseden i Kolding. De startede med supplerende kurser i Tyskland og Polen i march, våbenbrug, racehad og overmennesketeorier, og så var de politiske elitesoldater. Frikorps Danmark fik sin ild-dåb i Demjansk-kedlen under et angreb planlagt af Schalburg, som slog fejl. Herefter fortsatte Schalburg selv i et slags selvmordsangreb og trak 20 mand med i døden, derudover blev 40 såret.

Schalburg blev fejret som en helt ved et mindearrangement i København, hvor der deltog flere tyske og danske generaler, tre ministre og en repræsentant

Indmarch i Staldgården. Forrest ses blandt andre Frits Clausen og den norske leder af søsterpartiet,

Nasjonal Samling, Vidkun Quisling.
Foto: Emil Christensen / Kolding Stadsarkiv.

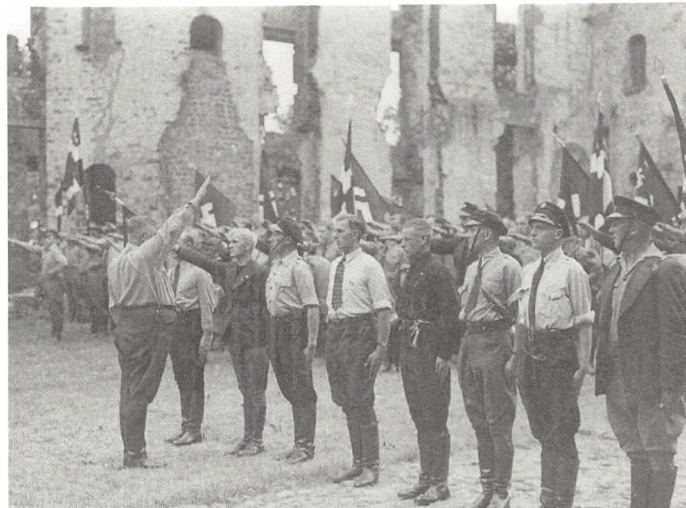

Situationsbillede fra slotsgården. Foto: Kolding Stadsarkiv.

for kongehuset. Der blev spillet afsnit af Beethovens 3. symfoni, Eroica, og Händels Largo, hans egen appelsang fra Kolding-stævnet blev reciteret, og udenrigsminister Scavenius nedlagde en krans for Schalburg, som han kaldte "en tapper mand". Selve jordfæstelsen foregik ved fronten med en ceremoni, som Schalburg selv havde skabt til danske SS-soldaters begravelse.

Korpset blev i løbet af et års tid så decimeret på grund af manglende tilgang og tab af faldne, sårede og tilfangetagne, at man måtte fordele resterne på andre enheder. Nogle blev optaget i andre Waffen SS kampenheder, mange kæmpede for eksempel i partisan kampe i Kroatien, som blev ført med stor vildskab fra begge sider, og som også omfattede blandt andet folkemord og afbrænding af landsbyer. Andre blev vagter i kz-lejre, som jo var Waffen-SS' gebet, og endelig kom nogle hjem til Danmark, hvor de blev optaget i forskellige afdelinger af Schalburg-korpset, der var oprettet til minde om Schalburg. Det var hovedsageligt vagt- og polititjeneste, og de mest forrædede kom i korpsets terrorgrupper, hvor de udførte clearingmord, schalburgtage, togattentater og gadeterror. Straffen for deltagelse i tysk krigstjeneste var minimum et års fængsel, og var der tjent yderligere vagt- og polititjeneste, var straffen minimum ti år.

Lad mig slutte med omtale af to, der helt sikkert var med i Kolding: Søren Kam, én af 'bloddrengene', som sammen med Flemming Helweg-Larsen den 30. august 1943 dræbte redaktør Carl Henning

Partimedlemmer hilste hinanden med opstrakt arm.
Foto: Kolding Stadsarkiv.

Clemmesen fra Berlingske Tidende, som havde kaldt dem landsforrædere. Helweg-Larsen blev anholdt efter befrielsen, og han modtog som den første en dødsdom - væsentligst på grund af denne forbrydelse. Han blev henrettet den 5. januar 1946. Søren Kam var i Tyskland den 5. maj, hvor han fik tysk statsborgerskab. Danskerne har i mange år forgæves søgt ham udleveret, og tyskernes påstand er nu, at fristen for anklage for drab er forældet. Han er dekoreret med Jernkorsets Ridderkors. Fædrelandet spurgte ham under krigen, hvor mange russere, han havde skudt, og han svarede: "Svært at sige når man er maskingeværskytte, men en dag talte jeg 42." I 2007 figurerede han som nummer otte på en liste over eftersøgte krigsforbrydere. Han er i dag 93 år. Henning Brøndum var også med i Kolding. Han var fra januar 1941 på SS-skoler og blev optaget i Waffen-SS allerede i maj 1941. Fra august 1941

til april 1944 var han på østfronten, hvor han blev såret flere gange, og blev, hvad han selv kaldte, et "forrået frontsvin". Dermed var han velegnet til indtræden i Schalburgkorpsets terrorkorps, Petergruppen, senere Brøndum-banden, der udførte schalburgtager, bombesprængninger, clearingmord og terrordrab rundt omkring i landet. Når de arbejdede i Jylland, boede de ofte i Konsul Effs villa i Søgade. Blandt deres ugerninger var sprængningen af Kolding Folkeblad, hvor redaktøren, hvis datter var min klassekammerat Kirsten, og portneren blev dræbt. Retssagen, som fyldte dagbladene med Brøndums pralende omtale af sine bedrifter, varede indtil Højesteret i april 1947 afsagde dom. Gruppen kendtes skyldig i 100 drab, 25 drabsforsøg, 8 togattentater, der havde kostet 26 menneskeliv og 157 Schalburgtager, der havde kostet 24 menneskeliv samt materielle skader for 100 millioner kroner. Syv af gruppens medlemmer, hvoraf mindst tre deltog i Kolding-træffet, blev dømt til døden og henrettet én af gangen natten mellem den 8. og 9. maj 1947. Henning Brøndum udtalte som sidste mand: "Brøndumbanden går ned med vajende faner. Ziel erreicht". Hvilket mål? Var det det, som Schalburg henviste til i sin appelsang ved Kolding-træffet?

I gamle knytter Blodets kæde

I den er du og jeg et Led.

Vi vil i Jeres Fodspor træde,

Vi sværger Jer en hellig Ed

Vi følge vil Jer klare Lære

Og ofre os for Danmarks Ære.

På den måde sluttede de deres odysse i et skydeskud på 2. redan på Christianshavns Vold. Søværnet,

som ejer området, opretholdt nogle år bevogtningen. Der var en del uhygge over stedet, og man anvendte derfor fortrinsvis ældre værnepligtige til vagterne. Jeg har været der et par nattetimer, da jeg var 24 og elev på Søofficersskolen. Jeg husker, at jeg tænkte, som nok mange har gjort, hvordan får man danskere til at gøre sådan noget? Var det det teatraliske Kolding-træf, der kunne hjælpe sådan et livsforløb i gang?

Referencer

Christensen, Claus Bundgård m.fl. *Danmark besat – krig og hverdag 1940-45*.

Gads leksikon om dansk besættelsestid 1940 og 1945.

Gads forlag 2002.

Information 2009.

Kirkebæk, Mikkel. *Beredt for Danmark Nationalsocialistisk Ungdom 1932-1945*. Gyldendal 2011.

Lauridsen, John T. *Dansk Nazisme 1930-45 – og derefter*. Gyldendal 2002.

Lauridsen, John T. *Over stregen – under besættelsen*. Gyldendal 2007.

Lidegaard, Bo. *En fortælling om Danmark i det 20. århundrede*. Gyldendal 2013.

Tamm, Ditlev. *Retsopgøret efter besættelsen*, Udgiverselskab for Danmarks nyeste Historie 1984.

Kilder

Fædrelandet, 1. halvår 1939.

Kolding Folkeblad, juni 1939.

Politifotografi af Henning Brøndum fra tiden omkring henrettelsen i 1947. Foto: Nationalmuseet.

Redaktør Carl Henrik Clemmensen, myrdet af Søren Kam, Flemming Helweg-Larsen og Jørgen Valdemar Bitsch. Foto: Nationalmuseet.

'Værnemagerens' søn og modstandsmandens datter

Martin Philipsen Mølgaard¹

Niels og Marie Aunsbjerg Nielsen blev gift i 1947. Et forhold der forekom umuligt. Krigen skabte dybe kløfter mellem to familier i Lunderskov, men smedede to unge mennesker sammen i et livslangt forløb.

Storegade 49. Alex Nielsen tredje fra venstre med armen på vognen. 1923. Foto: Kolding Stadsarkiv.

Niels Aunsbjerg Nielsen blev født i Lunderskov den 25. april 1926 som den næstældste søn ud af en flok på seks drenge. Storebroderen Kaj var født i 1923, og efter Niels blev der over de næste syv år født yderligere fire drenge, Viggo, Børge, 'Zander' og Erling. Da Erling blev født som den sjette og sidste dreng, råbte hushjælpen ud af vinduet til Alexander nede i gården: *"Det blev sgu også en dreng!"* De havde altid ønsket sig en pige, men de endte altså i stedet med at få seks drenge.

Niels' far, Alexander Nielsen, i det daglige kaldet Alex, var oprindeligt fra Thy, hvor han var uddannet svend på et maskinværksted i Lemvig. Alex fik arbejde som værkfører hos Christian Reinholdt, som havde et autoværksted på Storegade 49-51 i Lunderskov, indtil Alex i 1926 købte maskinerne og ejendommen. Alex havde nu fået sit eget auto-værksted samme år, som Niels blev født, og han kunne nu fortsætte som selvstændig.

Niels gik både i skole i Lunderskov og senere på Vamdrup Realskole, men det med skolen var ikke lige hans stil, så da han fik mulighed for at stoppe, gjorde han det. Han ville hellere være 'bondekarl', som han udtrykker det, og han fik så mulighed for at komme ud på Kongsbjerggaard, hvor han havde tilbragt meget af sin tid som barn. Her arbejdede han i halvandet år, indtil førstemanden hjemme på autoværkstedet overtalte faderen til at hente sønnen hjem, så han kunne uddanne sig til automekaniker. Lønnen var to kroner om ugen, men fordi Niels fik kost og logi, blev lønnen streget over i kontrakten.

Fra venstre: Kaj, Niels, Viggo, Børge, 'Zander' og Erling. Cirka 1936. Foto: Kolding Stadsarkiv.

Marie Elisabeth Lings blev født den 17. marts 1928 i Lunderskov som den ældste af tre børn. Maries far, Niels Kristian Frode Lings, var bondesøn fra Thy. Han skulle have overtaget den fædrene gård, men ville ikke være landmand, og han blev derfor dragon i Randers i stedet for. Han flyttede siden til Lunderskov og lejede et værelse over for sin kommende hustru, Christine Thøgersen Hansen. De to blev gift i 1927 i Skanderup Sognekirke.

Da Marie var 12 år startede hun på Kolding Realskole, og hun tog hver dag toget fra Lunderskov til Kolding, noget der senere under krigen skulle vise sig vanskeligt. Hendes første skoledag var den 1. april 1940, og den 9. april fløj de tyske flyvemaskiner henover toget fra Lunderskov og kastede flyveblade ned. Til morgensangen fik børnene at vide, at Danmark var besat, og Marie besvimelede ved nyhe-

Familien Lings i dagligstuen Frederiksberggade 16,
Lunderskov. Fra venstre Frode, Marie Elisabeth,

Niels Kristian Frode, Ruth og Christine Kathrine
Hansen. 1941. Foto: Kolding Stadsarkiv.

den. Tiden på Kolding Realskole var hård, ofte måtte Marie gå langs skinnerne for at komme hjem til Lunderskov, da togene ofte ikke kørte. Hun blev skoletræt og stoppede i realskolen som 15 årig, hvorefter hun blev oplært i kunststopning. Da hun efter to år var udlært, startede hun på Vamdrup Realskole, men på grund af sygdom måtte hun stoppe, og hun fik arbejde som husassistent.

Det var ikke kærlighed ved første blik for Marie og Niels Aunsbjerg, hun kunne faktisk ikke fordrage de uregerlige Aunsbjerg-drenge. De legede alt for vildt for Marie, men på nytårsaften, da hun var 13 år, rendte hun ind i Niels, og de begyndte snart at gå ture sammen og gå i biografen. Da Marie var 15 holdt de dog en pause, men da hun og lillesøsteren Ruth var på juleindkøb, mødte hun igen Niels, og han inviterede søstrene på kaffe. Da Ruth var blevet sendt hjem, tog Niels og Marie i biografen efterfulgt af en tre retters middag på Hotel Royal, hvorefter de sluttede aftenen af på Trocadero. Marie og Niels holdt herefter sammen, selvom de i begyndelsen kun sås i det skjulte. Niels havde tjent pengene til den store aften i byen ved at stjæle dæk fra tyskerne for derefter at sælge dem.

Smidt ud af hjemmet over flere omgange

Niels nåede at arbejde på faderens autoværksted i cirka tre-fire måneder, inden han blev smidt ud hjemmefra. Faderen kunne være svær at gøre tilpas, og han førte en streng disciplin i hjemmet overfor de seks drenge. Især Niels og Børge fik denne disciplin at mærke. En aften efter sengetid, hvor de

Alex Nielsen med hat og Niels Aunsbjerg Nielsen ved rattet i båden. Bemærk gasmotoren bag på bilen. Cirka 1945. Foto: Kolding Stadsarkiv.

havde glemt at stille haveredskaberne på plads efter dagens arbejde, blev de hevet ud af sengene for med det samme at sætte redskaberne på plads. Dog ville faderen sørge for, at de huskede det fremover, så de blev sat til at løbe frem og tilbage med redskaberne 20 gange. Faderen holdt nøje regnskab med antallet af ture, idet han for hver tur satte et hak i dørkarmen.

Niels nåede således kun at være i lære nogle få måneder hos faderen, inden han blev smidt ud. Årsagen var, at han ved et uheld kom til at kortslutte et bilbatteri. Sådanne batterier har det med at eksplodere, når de er ladet helt op, og man eksempelvis kommer til at kortslutte det. Det skete i dette tilfælde, og eksplosionen var så kraftig, at selve batterikassen

også revnede. Det skete under Anden Verdenskrig, så det var ikke til at skaffe nye batterier. Alex blev derfor tosset over uheldet, og han endte altså med at smide Niels ud hjemmefra.

Niels tog derfor sin cykel og cyklede fra Lunderskov op til sin bror, som arbejdede i Silkeborg. Efter et stykke tid begyndte Alex dog at spørge sin kone Elinor, om hun ikke vidste, hvor hendes dreng var henne? Konflikten endte derfor med, at Niels blev taget til nåde, og han kom tilbage til faderens værksted. I alt nåede Niels at blive smidt ud hjemmefra af sin far tre gange. Ifølge Niels selv skyldtes det nok, at han havde været umulig overfor sin far. Da det skete så forholdsvis ofte, havde Niels efterhånden vænnet sig til det, så da faderen ville smide ham ud tredje gang, svarede Niels, at han nok skulle rejse, men at det først ville blive til november, når han var udlært. Sådan blev det, og da den 1. november 1945 oprandt, stoppede Niels arbejdet til middag til faderens store overraskelse. Faderen spurgte, om han stoppede nu, hvortil Niels svarede, at det gjorde han, da han jo var blevet smidt ud. Derpå begyndte Alex at trække lidt i land, og han nævnte, at det jo ikke var noget at snakke om. Niels endte dog alligevel med at stoppe arbejdet på værkstedet, og han tog herefter ned til en svend i Skodborg, der tidligere havde arbejdet på autoværkstedet, men han var nu startet op for sig selv.

Hverdagen under krigen

Det at drive et autoværksted i første halvdel af det 20. århundrede var på mange måder et pionerarbejde.

Det var først under Niels' generation, at man fik deciderede automekanikere. Inden da blev autoværksteder drevet af smede og maskinarbejdere. Alex Nielsen lavede derfor mange andre ting end at reparere biler. Han fremstillede blandt andet reservedele, som han solgte til grossister i autobranschen. Derfor havde Alex Nielsen også et maskinværksted ved siden af autoværkstedet, hvor de kunne fremstille reservedele. Da Niels Aunsbjerg Nielsen begyndte i lære, var det derfor meningen, at han skulle stå for at reparere biler, mens faderen skulle sørge for at fremstille reservedele til både autoværkstedet og grossisterne. Arbejdet blev delt mellem far og søn, men da Alex efter krigen blev syg, blev der problemer med at fremstille nok reservedele. Niels blev sur over, at virksomheden ikke kunne levere de reservedele, der lå bestillinger på, og delingen af arbejdet fungerede ikke i denne periode. Niels mente ikke, at faderen passede det, han skulle, og dette blev den sidste større konflikt mellem Niels og hans far.

Krigens udbrud i 1939 og besættelsen af Danmark i 1940 førte til, at forudsætningerne for at drive et autoværksted ændrede sig, og virksomheden måtte omlægge produktionen. Før krigen producerede de som nævnt reservedele, blandt andet styrekugler, og udførte reparationer af biler. Krigen betød, at mange biler blev klodset op, og mange autoværksteder gik en hård tid i møde.

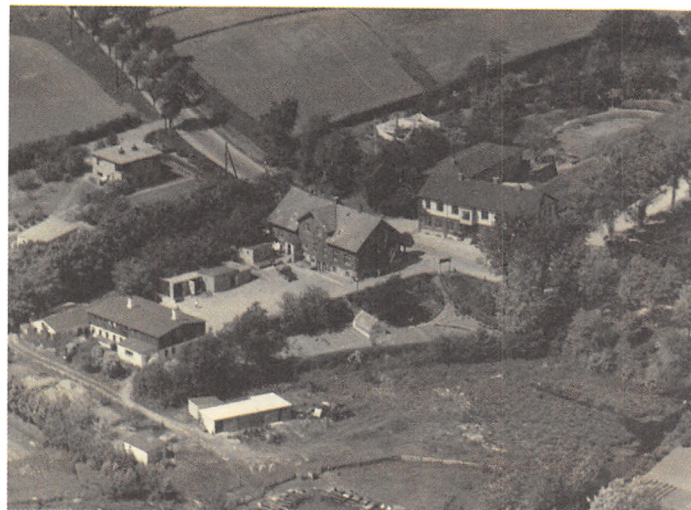
Alex Nielsen havde dog en baggrund som maskinarbejder, og dette kom ham til gode i de hårde tider

under krigen. Virksomheden begyndte at producere sparekomfurer, cykelbagagebærere, og hvad der nu ellers var efterspørgsel på. Da gasgeneratorerne begyndte at dukke op, sørgede Alex også for, at de begyndte at producere alt tilbehør, der hørte til disse. Meget kunne købes færdigt, men hos Alex Nielsen producerede de selv alle dele. At Alex var omstillingsparat i de trange tider under krigen sikrede, at virksomheden kunne drives effektivt videre.

Mekaniker om dagen, modstand om natten

På trods af disse tiltag, var det stadig trange tider for Alex Nielsens virksomhed og familie, som det også var for så mange andre under Anden Verdenskrig. Gennem en større Koldingvirksomhed, som reparerede biler for tyskerne, fik Alex noget værkstedsarbejde, som bestod i, at han også skulle reparere tyske biler. Arbejdet med de tyske biler gav mad på bordet i mange hjem. Niels mente derfor heller ikke, at hans far egentlig havde noget valg, da han enten kunne arbejde for tyskerne, eller også ville de tage hans værksted. Dertil kom, at arbejdet med de tyske biler gav lærlingene på værkstedet en mulighed for at undersøge bilerne på en måde, som de ellers ikke fik lov til. Det kom der nogle kanondygtige mekanikere ud af, fortæller Niels.

Snakken begyndte dog hurtigt at gå i byen, da der jo næsten altid stod tyske biler nede ved Alex Nielsens værksted, og Alex blev derfor af mange stemplet som værnemager. Hvad færre vidste var, at når mørket faldt på over byen, var Alex af og til aktiv på en anden front. Han var – udover lægen – den eneste

Storegade 49-51, Lunderskov, som var arbejdsplads og rammen for den store familie.

Foto: Kolding Stadsarkiv.

i byen, som havde kørselstilladelse om natten i Lunderskov i kraft af sin funktion som brandinspektør og kørsel med jordmoderen. Af samme grund havde han også en lastbil under hele krigen, og dette gjorde det muligt for ham at hjælpe med at transportere våben og ammunition for modstandsfolk. En aktivitet, som den nærmeste familie først blev vidende om efter krigens afslutning.

Unge Niels var også med på sidelinjen i modstandsarbejdet, men fik ikke lov til at deltage aktivt i egentlige sabotageopgaver. Han gik dog sammen med en mindre gruppe, som blandt andet bestod af Otto, Tom, Ejnar og Oluf. De var formentlig ikke en del af den organiserede modstandsbevægelse, men de var alle lokale, og flere havde arbejde på jernbanen. Deres viden om jernbanen blev derfor udnyttet til

at udføre flere af jernbaneaktionerne. De sprængte blandt andet jernbaneskiner i luften for at forhindre tyske tog i at passere.

Niels fik dog lov til at køre med ammunition for lokale modstandsfolk, og en af de episoder, som han stadig har i frisk erindring, var da han deltog i et våbentyveri sammen med sin bror. De havde set et stort antal tyske køretøjer holde parkeret tæt på autoværkstedet, og de var derfor taget op for at se på dem. Området var bevogtet, men det lykkedes alligevel for Niels og Kaj at finde ud af, i hvilke køretøjer der lå våben. De lavede derfor en afledningsmanøvre, hvor Niels talte med den tyske vagt, mens Kaj hoppede op i den ene lastbil og stjal et par geværer. Mens Niels talte med den tyske vagt, kunne han se, at Kaj hoppede ud af lastbilen med geværene i hænderne og løb over marken for at komme i sikkerhed i skoven. Faren for at blive opdaget var stor, så Niels var lettet, da hans bror endelig nåede frem til skovkanten.

Efterfølgende blev begge geværer gravet ned i skoven, indtil de kunne afhente dem om aftenen, og de kunne få dem pudset op. Da de var blevet gjort klar, gik de ned på autoværkstedet og skød til måls efter en jernplade. Det blev dog kun til et enkelt skud, da kuglen gik igennem pladen og skabte en frygtelig larm.

'Værnemagerens' søn og modstandsmandens datter

Niels blev i 1947 gift med sin barndomsveninde

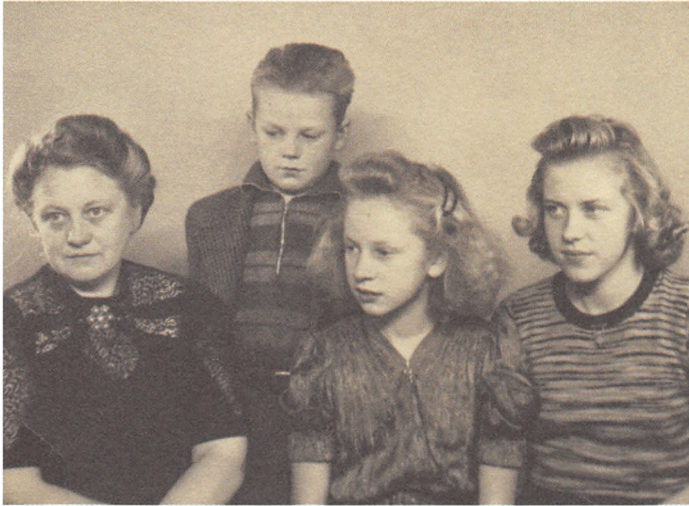
Marie og Niels, 1946. Foto: Kolding Stadsarkiv.

Marie, som han havde holdt sammen med siden 1939 og gennem hele krigen. Maries far, Niels Kristian Frode Lings, var aktiv modstandsmand i Region III. Han havde tillige en fremtrædende rolle som byleder for modstandsbevægelsen i Lunderskov. I det daglige var Niels Lings jernbanemand og lagerforvalter på Godset i Kolding. I forbindelse med en jernbanesabotage blev han imidlertid angivet af en stikker i Lunderskov. Tyskerne dukkede derfor op i radioforretningen i Storegade den 3. oktober 1944, hvor Marie ekspederede. Hendes far lå og sov ovenpå, da han havde været oppe hele natten, og Marie fattede straks mistanke til, hvad der foregik, da modstandsmanden Alvén kort tid forinden var blevet skudt under et flugtforsøg. Da hun gik ovenpå for at kalde på sin far, spekulerede hun derfor i, hvordan han kunne flygte. Niels Lings forsøgte dog ikke at flygte, men valgte at gå ned til tyskerne. Marie fik efterfølgende advaret mejeribestyreren og de øvrige gruppemedlemmer, så de kunne nå at komme væk, inden tyskerne også dukkede op på deres adresser. Maries far var derfor den eneste i gruppen, som blev tilfangetaget af tyskerne.

Efter anholdelsen blev han ført til afhøring hos tyskerne på Staldgården og indsat i celle II, og siden blev han sendt til Frøslevlejren. I Frøslevlejren fik Niels, Marie, og Maries mor Christine lov til at besøge faderen, på den betingelse, at der kun blev talt om forretningen. Det var hårdt for Marie og Christine, der skulle sidde roligt og fattet, mens de kun havde mulighed for at tale forretninger, inden de måtte tage toget tilbage til Lunderskov. Niels Lings

Niels Kristian Frode Lings. Lings blev først ført til Celle II på Staldgården, derefter til Kolding Arrest. Interneret som tysk fange i Frøslevlejren, 8. november 1944, hvorfra han blev sendt til Neuengamme og andre lejre. Foto: Kolding Stadsarkiv.

Christine Kathrine, Frode, Ruth og Marie Lings i 1944. Det ses, at det var alvorlige tider.

Foto: Kolding Stadsarkiv.

og hans kone, Christine Lings, havde sammen en radioforretning, men på grund af Niels Lings' status som tjenestemand kunne han ikke få et næringsbrev til at drive forretningen. Det var derfor Christine, der havde dette. Efter opholdet i Frøslevlejren blev han sendt videre til koncentrationslejren i Neuengamme.

I tiden mens Niels Lings opholdt sig i koncentrationslejr, blev Niels Aunsbjerg Nielsen den 'nye' mand i huset hos Marie og hendes mor. Marie og Niels var på det tidspunkt kun 16 og 18 år, og situationen var vanskelig, for hendes far var kz-fange, mens hans far arbejdede for tyskerne - Marie var altså kæreste med Niels - værnemagerens søn.

Niels Lings blev efter opholdet i kz-lejr sendt i karantæne først til Horsens derfra til Sverige, inden han

omsider kunne vende hjem til familien i Lunderskov. Den 10. maj 1945 var han tilbage i Lunderskov. Han skulle efter hjemkomsten lige vænne sig til, at Niels Aunsbjerg Nielsen nu havde været manden i huset, mens han var væk. Han modsatte sig dog ikke, at de to unge var kærester.

Luften mellem Maries far Niels og Niels' far Alex var dog iskold. Alex blev fortsat, på trods af sit natlige virke under besættelsen, opfattet som værnemager af mange. Alex blev frikendt, selv om der blev rejst en sag mod ham. En episode, som Alex aldrig rigtig kom sig over, udspillede sig netop umiddelbart efter befrielsen, hvor en lokal modstandsmand fra Lunderskov, der var død i Sverige af sygdom, efter han blev reddet ud af en kz-lejr, skulle begraves. Alex modtog forinden et brev, hvor der blev gjort opmærksom på, at hans tilstedeværelse ved begravelsen ikke var ønsket. Enkelte andre modtog et lignende brev, men det tog hårdt på Alex.

På trods af fædrenes uvenskab og Alex' stempel som værnemager, holdt Marie og Niels sammen i over 70 år, og den 5. maj 1945 gjorde de det officielt ved at gå hånd i hånd ned gennem Lunderskavs gader - til flere borgeres store forbløffelse. 'Værnemagerens' søn og modstandsmandens datter.

Overskud til at hjælpe andre

Efter krigens afslutning i 1945 sørgede Røde Kors for, at mange hollandske børn, de såkaldte *hollænderbørn*, kunne komme på rekreationsophold i Danmark i en kortere periode. Dette skyldtes, at

Et rørende gensyn med ægtefælle og børn, som ikke vidste, om han var i live. Foto: Kolding Stadsarkiv.

Niels Lings' hjemkomst til Lunderskov 10. maj 1945. Marie Lings yderst til højre. Foto: Kolding Stadsarkiv.

Niels og Marie blev gift den 18. oktober 1947.
Foto: Kolding Stadsarkiv.

Holland var særdeles hårdt ramt af krigen, og store dele af befolkningen levede i udbredt fattigdom. Især mange børn kunne ikke få føde. Efter ankomsten til Danmark blev de fordelt over hele landet hos plejefamilier og i feriekolonier.

Niels' forældre, Alex og Elinor, tog efter krigen imod to hollænderbørn Ian Willem og Chriss Slotbom, som boede hos dem i to år, og som familien stadig har kontakt med i dag. Det var især Elinor, der tog sig af de nye børn, der opholdt sig hos dem. Derudover tog de også imod et *finnebarn*, Gunnar. Finnebørn var børn fra Finland, som blev evakueret over to omgange på grund af krig i hjemlandet. Første gang i 1939 i forbindelse med krigen mellem Finland og Sovjetunionen og igen fra 1941, da Finland deltog på tysk side mod Sovjetunionen. Niels husker tydeligt den aften, hvor telefonen ringede, og det var fra Finlandshjælpen, som blandt andet stod for fordelingen af finnebørnene. Han var alene hjemme, og han fik oplyst, at pigen, som Alex og Elinor var skrevet op til at modtage, var blevet syg. I stedet havde de dog en dreng på fem år, som de kunne sende. Niels' svar kom hurtigt: "*Jamen, så send bare ham.*"

Derfor blev det sådan, at familien fik endnu et medlem og som der blev taget godt imod. Niels har lige siden betragtet Gunnar som sin egen lillebror.

Grænsevagt, bryllup og udvidelse af virksomheden

Efter krigens afslutning var der samling på torvet i Lunderskov, hvor der blev efterspurgt frivillige til at være grænsevagter for at sikre afvæbningen af tyskerne og sørge for, at de kom ordentligt ud af

Ian Willem Slotboom var det ene af de to hollænderbørn, som boede hos Alex og Elinor i to år. Der er stadigvæk kontakt til Ian og hans bror Chriss.
Foto: Kolding Stadsarkiv.

landet. Niels Aunsbjerg Nielsen meldte sig frivilligt, og han tog ned til grænseovergangen ved Kruså, hvor han gik vagt med det gevær, han sammen med sin bror tidligere havde stjålet fra tyskerne i lastbilen i Lunderskov. Mens Niels var grænsevagt, gik han med frihedskæmper-armbindet. På et tidspunkt kom en tysk soldat, som under krigen ofte kom på autoværkstedet i Lunderskov, forbi, og han genkendte Niels. Da han så armbindet, sagde han sagte:

"Ja, jeg tænkte det jo nok, Niels." Den tyske soldat var ikke nazist, og han havde holdt sin mistanke for sig selv.

En episode udspillede sig senere ved grænsen, som Niels aldrig glemmer. Han gik vagt ved en togvogn, der var kilet op på en måde, så når man fjernede bremseklodserne, ville togvognen rulle ud på vejen, og spærre overgangen. Et rygte var nået til grænsen om, at en flok tyske desertører var på vej i en lastbil nordfra. De havde tilsyneladende fået at vide, at når de kom til grænsen, ville de blive skudt. De danske grænsevagter havde derfor fået ordre om, at dette skulle forhindres, såfremt situationen opstod. Da den tyske lastbil dukkede op ved grænsen med de urolige desertører ombord, frygtede Niels, at han ville blive fanget i krydsilden mellem de to grupper af tyske soldater. Han valgte derfor at gemme sig i den nærliggende skov, da han ikke ønskede at dø, når nu han havde overlevet alt andet. Der opstod dog ingen farlig situation med de tyske desertører, som fik lov til at passere grænsen. Efter få dage blev Niels og de andre frivillige grænsevagter afløst af den svenske brigade, som skulle sikre den videre afvæbning af tyskerne.

Da Niels blev udlært i november 1945, syntes han, at han havde brug for luftforandring. Han var jo tidligere blevet fyret for tredje gang af sin far, og han havde fået at vide, at han skulle rejse. Dette gjorde han og efter et kort ophold i Skodborg hos en tidligere svend i faderens virksomhed, drog han til København, hvor han fik arbejde hos en stor Ford-forhandler. Han var

Hollænderbarnet Ian og finnebarnet Gunnar på vej til skole. Foto: Kolding Stadsarkiv.

dog kun ansat i en kort periode, da han i 1946 skulle aftjene sin værnepligt ved artilleriet i Ringsted.

Efter hjemsendelsen i april blev Niels forlovet med Marie, men der var dog en trykket stemning på grund af faderens værnemagersag, der kørte i retten. Niels og Marie blev dog gift den 18. oktober 1947 på hotellet i Lunderskov, og deres første hjem sammen var på loftet hos Maries forældre i Storegade 41. I august 1948 blev der en lejlighed ledig hos Niels' far, der havde en ejendom i Storegade 49-51.

Shell-stationen bygges i 1958 på hjørnet af Ivar Dahlsvej og Storegade i Lunderskov.

Foto: Kolding Stadsarkiv.

Det var dog op til kommunen og ikke Alex at bestemme, hvem der skulle have de ledige lejemål. Alex truede med at sætte lejligheden under vand, hvis ikke Niels og Marie fik den. Dette kunne dog vise sig vanskeligt, idet den ledige lejlighed lå på første sal. Det endte dog med, at Niels og Marie fik lejligheden.

Niels var i 1950'erne blevet udnævnt til værkfører på autoværkstedet, mens Alex stod for maskinværkstedet. Niels havde en drøm om også at sælge biler ved siden af auto- og maskinværkstedet, og han begyndte at handle med brugte biler. I 1956 blev det muligt at overtage konkurrenten Ivar Dahls Auto i Lunderskov. Alex havde ofte talt om at overtage denne virksomhed, da den havde en meget bedre placering. Da Niels købte den i 1956, var faderen dog

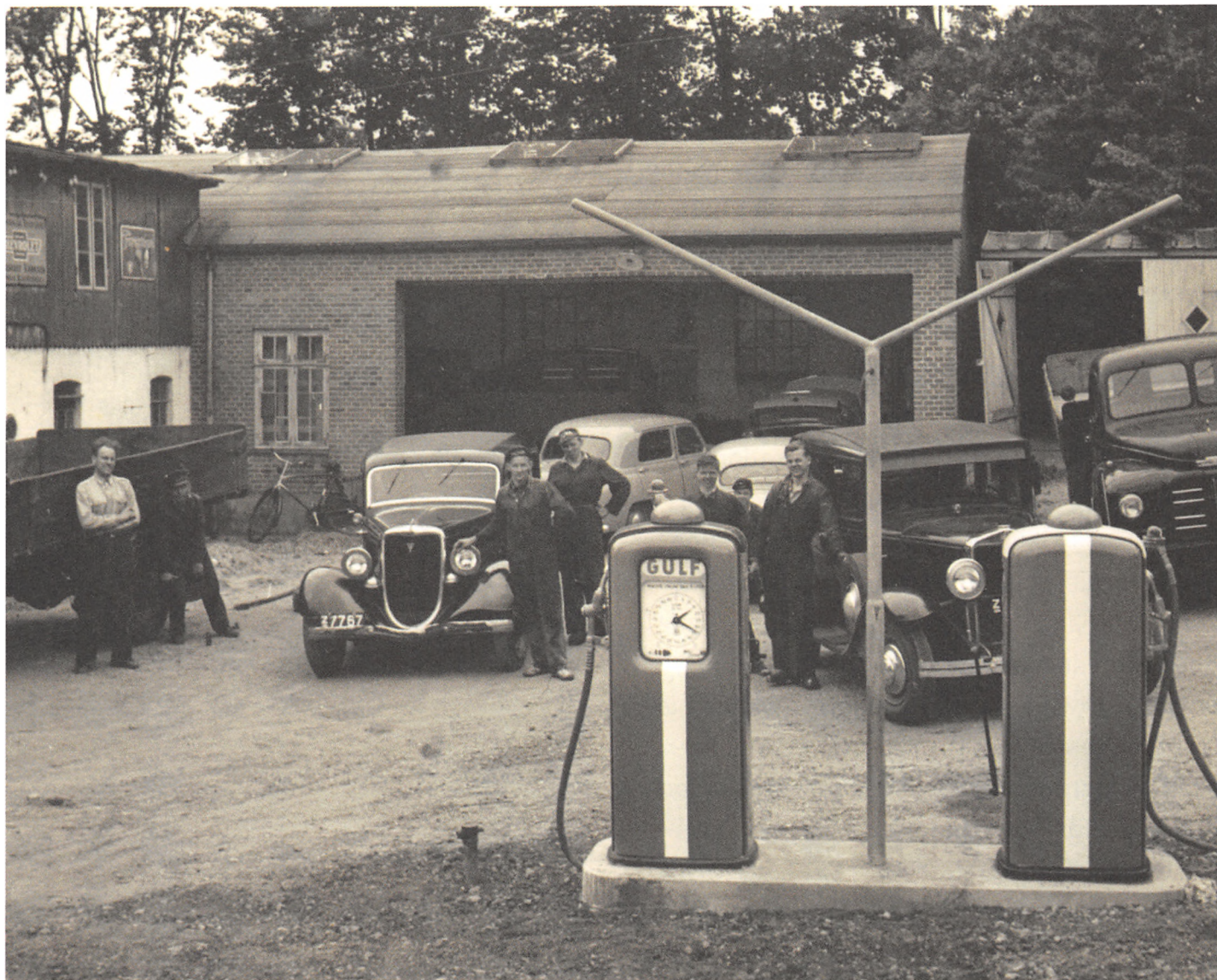
lige glad. Han havde på det tidspunkt fået konstateret lungekræft. Da Alex døde i 1958, havde Niels fået udvidet forretningen med en biludstilling og etableret en Shell-station på Ivar Dahls grund, hvor de gamle bygninger var blevet revet ned og erstattet af nye. En ny generation var klar til at tage over.

Noter

1. Artiklen er baseret på Marianne Gade og Helle Juhls endnu ikke publicerede bog *Niels og Marie – historien om et bildynasti* og på Kolding Stadsarkivs interview med Niels Aunbjerg Nielsen.

Referencer

Gade, Marianne og Juhl, Helle. *Niels og Marie – historien om et bildynasti*. Upubliceret manuskript.

Gårdspladsen i Storegade, yderst til venstre Niels og
yderst til højre Maries bror Frode Lings.
Foto: Kolding Stadsarkiv.

Røde Kors i Kolding i 1945

Martin Philipsen Mølgaard

I krigens sidste tid blev der i Kolding og mange andre danske byer oprettet Røde Kors Hjælpekontorer for at hjælpe danske politiske fanger i tyske fængsler. Efterhånden blev det nødvendigt for Hjælpekontorets medarbejdere at varetage andre opgaver også, som da De Hvide Busser over flere omgange ankom til Kolding med løsladte fanger fra de tyske koncentrationslejre. Med krigens afslutning stoppede Røde Kors' arbejde ikke. Krigsfanger og flygtninge skulle forplejes, indtil de havde mulighed for at komme tilbage til deres hjemlande igen. Røde Kors' store indsats blev i stor udstrækning udført af frivillige, som ved hjælp af økonomisk støtte og ressourcer fra både kommune, forskellige institutioner og frivillige, sørgede for, at mange udsatte mennesker fik en god tilværelse ved krigens afslutning.

Røde Kors-teltet, der var rejst på hjørnet af Piledamsvej og Haderslevvej i 1945. Røde Kors-medarbejderne står klar til at modtage De Hvide Busser. Foto: Kolding Stadsarkiv.

Gestapos hovedkvarter på Staldgården, hvor tortur og forhør af de danske modstandsfolk fandt sted.
Foto: Kaj Baagøe / Kolding Stadsarkiv.

Dansk Røde Kors' Hjælpekantor oprettes i Kolding

Den 1. januar 1945 blev Dansk Røde Kors oprettet i Kolding som en underafdeling af Dansk Røde Kors' Kontor for udenlandske Anliggender og Krigshjælp i København. Disse hjælpekantorer blev oprettet over hele Danmark i byer, hvor der var tyske fængsler, der havde danske politiske fanger indsat. Hjælpekantorerne var godkendt af Gestapos hovedkvarter i Shellhuset i København, og Gestapos underafdeling i Kolding, som lå på Staldgården, måtte derfor modvilligt acceptere Hjælpekantoret i Kolding. Gestapo var det hemmelige tyske statspoliti, som siden 1943 havde erstattet det danske politi, og som havde til opgave at forhindre statsfjendtlig virksomhed. Det var derfor Gestapo, som arresterede og foretog forhør og tortur af danske modstandsfolk og politiske fanger.

Dansk Røde Kors' Hjælpekantor i Kolding havde til opgave at være forbindelsesledet mellem Gestapo, de danske arrestanter og deres pårørende. Kolding Arrest var det største fængsel uden for København, så opgaven var omfattende. En af de første opgaver, Hjælpekantoret havde, var derfor at opnå besøgstilladelse til de pårørende og sørge for, at de indsatte kunne modtage pakker fra deres pårørende. Chefen for Gestapo i Kolding i 1945, Thees Burfeind, var noget uforstående over for nødvendigheden af dette, idet han oplyste, at de pårørende i forvejen havde denne mulighed ved blot at rette henvendelse til Gestapo. Den delegerede for Røde Kors' Hjælpekantor i Kolding, Asbjørn Rasmussen, forklarede derfor Thees Burfeind, at danskerne hellere gik til en institution som Røde Kors end til Gestapo.

Thees Burfeind, chef for Gestapo i Kolding fra 2. juni 1944 – 5. maj 1945. Foto: Gunnar Ebbesen / Kolding Stadsarkiv.

Det daglige arbejde besværliggøres

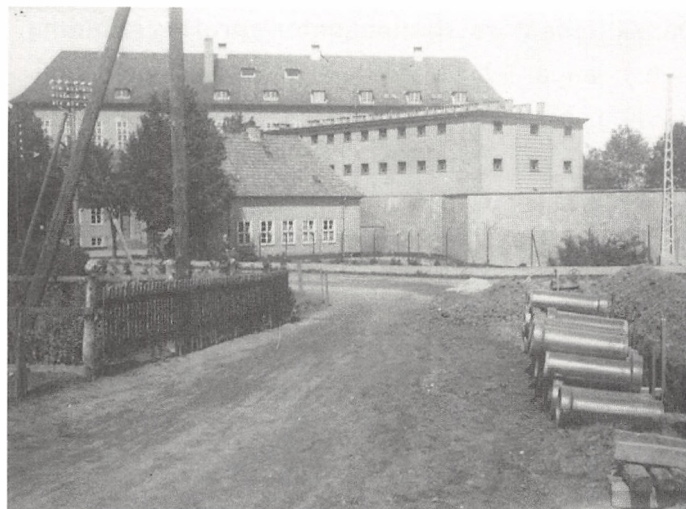
På Hjælpekantoret kunne man ofte ty til Gestapos Hovedkvarter i Shellhuset i København, hvis der fra Gestapo på Staldgården blev nægtet adgang til hjælpeorganisationen, eller den ikke fik de nødvendige tilladelser. Gestapo i København havde nemlig muligheden for at tilsidesætte beslutningerne i underafdelingerne. Gestapo i Kolding brød sig ikke om at blive underkendt. For at hævne sig på både Røde Kors, der gik udenom afdelingen i Kolding, og hovedkvarteret, der tilsidesatte beslutninger truffet

i Kolding, gjorde man alt for at besværliggøre Røde Kors' daglige arbejde på Staldgården og i Kolding Arrest.

Besværliggørelsen af arbejdet kom blandt andet til udtryk ved de pakker, som skulle udleveres til de indsatte. Ofte blev der truet med, at Gestapo ville nægte adgangen til fængslet, men ved at hævde retten til at komme der med disse pakker, blev der altid givet tilladelse. Der forsvandt dog ofte dele af pakkerens indhold.

De tyske fangevogtere i Kolding Arrest var ikke fra Gestapo, men fra den tyske værnemagt, og de var i et betydeligt omfang imødekommende over for Røde Kors-medarbejderne. De brød sig ikke om Gestapo og nazismen, og de hjalp i stor udstrækning de udsendte medarbejdere fra Røde Kors. De lettede dagligdagen for de indsatte, og især underofficeren Fritz Rühle gjorde en stor indsats for de indsatte og for modstandsbevægelsen. Han sørgede blandt andet for, at hemmelige beskeder kunne smugles ind til de indsatte.

For yderligere at besværliggøre Røde Kors-medarbejdernes arbejde sendte Gestapo på Staldgården ofte stikkere til Hjælpekontoret for at prøve at få oplysninger ud af medarbejderne, og især den næstkommanderende i Gestapo i Kolding, Hansen, gjorde, hvad han kunne for at besværliggøre det daglige arbejde. Det var ham, der sendte stikkere til Hjælpekontoret, og han oplyste også, at han kunne få adgang til Hjælpekontoret på alle tider af døgnet,

Kolding Arrest i 1940'erne, hvor Røde Kors-medarbejderne fra januar 1945 dagligt blandt andet sørgede for at levere pakker til de indsatte.

Foto: Kolding Stadsarkiv.

hvis det passede ham. Han mødte dog det svar, at han var velkommen i Hjælpekontorets åbningstid, og at de intet havde at skjule. I alt var der i løbet af den periode, hvor Røde Kors ydede hjælp til arrestanterne, 337 indsatte, som fik udleveret 425 pakker og over 500 personlige breve.

De Hvide Busser

I krigens sidste fase blev der etableret en redningsaktion kaldet De Hvide Busser, som skulle sørge for at hente skandinaviske fanger ud af tyske lejre. Fra de allieredes hovedkvarter blev der udsendt en erklæring om, at alle fanger i koncentrationslejrene skulle blive, hvor de var, indtil de allierede tropper kunne befri dem. Denne besked nåede også frem til nogle civilt internerede skandinaviske fanger i

Danske og norske fanger føres i 1945 ud af en kz-lejr til De Hvide Busser for at blive transporteret til Sverige. Foto: Kolding Stadsarkiv.

Tyskland, som mente, at mange ville dø, inden de allierede nåede frem. Det var derfor nødvendigt at iværksætte en redningsaktion med mulig hjælp fra Sverige, som havde forholdt sig neutralt under hele krigen, og som derfor kunne være en god mægler. Lederen af SS, Heinrich Himmler, der var hovedansvarlig for de tyske koncentrationslejre, havde efterhånden indset, at Tyskland ville tabe krigen, og han så også det neutrale Sverige som en god mægler for de tyske forslag i forbindelse med de kommende fredsforhandlinger. Den norske eksilregering kunne derfor også godt se fordelene i, at Sverige blev inddraget i redningsaktionen, og de gav derfor den norske ambassade i Stockholm tilladelse til at få svenskerne med på idéen. Den svenske udenrigsminister var positiv overfor forslaget, og han sendte derfor den næstkommanderende for det svenske Røde

Kors, Grev Bernadotte, til Berlin for at forhandle med blandt andre Heinrich Himmler. Forhandlingerne bar frugt, nok især fordi Heinrich Himmler ønskede nogle gode relationer til Sverige, hvis de også skulle mægle ved fredsforhandlingerne.

I starten af marts 1945 kunne de første transporter derfor afgang fra Sverige over Danmark og mod Tyskland. Transporterne i Tyskland var dog forbundet med stor fare, idet de allierede kontrollerede luftrummet og angreb trafikken på de tyske veje. Busserne blev derfor malet hvide med røde kors påmalet for at undgå angreb. Fra den 8. april blev De Hvide Busser en fælles dansk/svensk aktion, som tilførte adskillige danske busser og ambulancer til kolonnen. Disse var også hvidmalede, men havde Dannebrog påmalet i stedet for røde kors.

Forplejning af fangerne i De Hvide Busser i Kolding

Fra marts og de følgende måneder blev adskillige skandinaviske fanger og fanger af andre nationaliteter reddet ud af de tyske koncentrationslejre takket være De Hvide Busser. Fangerne blev sendt via Danmark videre til Sverige, hvor de skulle opholde sig, så længe krigen varede. Mange af transporterne gjorde holdt i Kolding på vejen mod Sverige, og Røde Kors' Hjælpekontor i byen gik straks i gang med forplejningen af fangerne. Dette blev gjort samtidig med, at man fortsatte med at sørge for de indsatte i Kolding Arrest.

Den første transport af De Hvide Busser, der nåede Kolding, kom den 21. april 1945. Hjælpekontoret

De Hvide Busser stoppede i Kolding på vejen mod Sverige. Hver gang stimlede en stor folkemængde sammen om busserne for at se, om der var pårørende med. Foto: Kolding Stadsarkiv.

var ikke forberedt på den store opgave, det var, at sørge for forplejningen af alle disse fanger. I starten var det derfor kun under improviserede forhold på Haderslevvej, at forplejningen fandt sted. Det stod dog hurtigt klart, at det var nødvendigt med mere ordnede forhold til alle disse fanger under deres gennemrejse. Derfor blev der opslået et stort telt på hjørnet af Haderslevvej og Piledamsvej. Her blev der blandt andet smurt tusindvis af madpakker, som et stort antal frivillige koldingborgere velvilligt hjalp til med på alle tider af døgnet. En stor del af byens borgere stimlede desuden sammen om De Hvide Busser, når de ankom til teltet for blandt andet at finde eventuelle pårørende, der skulle befinde sig ombord på busserne.

I alt blev der registreret 21 bustransporter i Kolding i løbet af den periode, som redningsaktionen forløb over. Derudover blev en del fanger også ført med tog over Danmark og videre til Sverige. I alt blev der foretaget 12 togtransporter i perioden. Redningsaktionen sørgede for, at over 15.000 fanger blev reddet ud af Tyskland inden krigens afslutning, og af disse var lidt over halvdelen skandinaver. Resten var blandede nationaliteter. Langt de fleste af dem, der blev reddet ud af Tyskland inden krigens afslutning, kom igennem Kolding på deres vej til Sverige, og det krævede store ressourcer, både menneskelige og økonomiske, at sørge for disse mennesker. Mange private og flere institutioner hjalp med den økonomiske hjælp udover at hjælpe til som frivillige sammen med hovedafdelingen af Røde Kors i København og Kolding Kommune.

Røde Kors' arbejde i Kolding efter kapitulationen

Den 4. maj 1945 klokken 20.35 kom budskabet i radioen om, at Tyskland havde overgivet sig i Holland, Nordvesttyskland og Danmark. Kapitulationen ville dog først træde i kraft den 5. maj 1945 klokken 8.00. Dette betød, at de indsatte fanger i Kolding blev sat på fri fod i løbet af formiddagen den 5. maj, og dermed var denne del af Røde Kors' arbejde afsluttet. Røde Kors-medarbejderne havde dog stadig mange opgaver, selvom de nu ikke længere skulle sørge for de indsatte.

Kort efter kapitulationen fik Dansk Røde Kors nu ansvaret for at sørge for de allierede krigsfanger, som befandt sig i Danmark. I Kolding befandt der sig

Røde Kors-medarbejdere sørgede blandt andet for at smøre madpakker til passagererne i De Hvide Busser. Der blev smurt madpakker til over 15.000

fanger, som gjorde holdt i Kolding.
Foto: Kolding Stadsarkiv.

De Hvide Busser fra Danmark var malet hvide med Dannebrog for ikke at blive beskudt fra luften.
Foto: Kaj Baagøe / Kolding Stadsarkiv.

også et betydeligt antal allierede krigsfanger, og det blev nu Hjælpekontorets opgave at sørge for forplejningen af disse mennesker og sørge for, at de havde et sted at være. Til dette formål fik Røde Kors derfor stillet nogle tidligere tyske barakker samt Badmintonhallen på Østerbrogade til rådighed. I begyndelsen var førsteprioriteten at sørge for disse mennesker, og først efterhånden blev det muligt at sortere dem efter nationalitet, hvorefter man løbende kunne sende dem hjem til deres respektive hjemlande.

En stor del af arbejdet var at få fangerne og flygtningene til atter at vænne sig til en normal tilværelse. Mange af de mennesker, som blev indkvarteret i Røde Kors-lejrene, var tidligere indsatte i tyske fangelejre eller tyske flygtninge, som var på flugt fra det tyske sammenbrud.

Badmintonhallen var blevet opført i 1937, men i 1945 blev den brugt til at huse flygtninge, som manglede et sted at være efter krigen. Foto: Kolding Stadsarkiv.

Der var flere forskellige måder, hvorpå man kunne vænne dem til en normal tilværelse igen. Mange blev sat til at hjælpe til i lokalområdet med markarbejde og i køkkener. Derudover sørgede Røde Kors også for, at mange af de allierede krigsfanger kunne komme på besøg ude blandt borgerne i Kolding.

Den italienske krigsfange

En af de allierede krigsfanger, som kom på besøg ude blandt borgerne i Kolding, var italieneren Angelo La Cognata. Han var blevet indkaldt som 19-årig til den italienske hær i Torino i 1942. Italien var da allieret med Tyskland, men i september 1943 underskrev landet en fredsaftale med de allierede. Dette skyldtes, at Italien havde mistet sine afrikanske kolonier til de allierede, og som herefter var gået i land i Italien. Italien kæmpede nu på samme side som

de allierede - mod tyskerne, hvilket betød, at mange italienske soldater blev taget til fange og sendt nordpå. En af disse var Angelo La Cognata. Han blev efter sin tilfangetagelse først sendt til Hamborg, herefter Rusland og så retur til Hamborg, inden han i maj 1945 blev sendt til Danmark for at være vejarbejder for tyskerne. Kort efter ankomsten kom kapitulatio- nens dog, og han havnede i stedet hos Røde Kors i Kolding. Han lagde især mærke til danskernes venlighed og hjælpsomhed overfor krigsfangerne, så man ikke skulle længes så meget hjem.

Angelo La Cognata var ude ved mange forskellige familier og spise, og her lærte han de danske maner- rer at kende. Han mindedes især en dansk familie, hvor han blev gode venner med familiens tiårige søn Egill. Der var ofte sprogproblemer, da han ikke kunne dansk og kun lidt tysk, men Egills søster fun- gerede som tolk og guide i området. Gæstfriheden blandt de danske familier fik ham til at nyde de fire måneder, han i alt opholdt sig i Danmark. Den sidste tid i Kolding var derfor bevægende for Angelo La Cognata, da han i september 1945 skulle tage afsked med de mange mennesker, han havde knyttet bånd til. Især den sidste aften, hvor han tog afsked med Egill og hans familie, var meget bevægende. Han holdt dog kontakten med familien i mange år efter krigen, indtil de mistede kontakten i 1963.

I 1988 ønskede Egill imidlertid at genfinde sin gode ven fra Italien. På det tidspunkt var Egill politimand, og han sendte derfor et brev til kollegaerne i Ragusa, hvor Angelo formentlig befandt sig. Det lykkedes at

Den italienske krigsfange Angelo La Cognata på besøg hos familien Steiness i 1945, som han lærte at kende rigtig godt. På armen er det Vibeke Steiness, mens Egill Steiness står ved siden af. Foto: Privateje / Kolding Stadsarkiv.

lokalisere Angelo igen, og historien blev slået stort op i den sicilianske avis La Sicilia. Det efterfølgende år gensås de to gamle venner på Sicilien med deres familier.

De sidste krigsfanger og flygtninge rejser hjem

Angelo La Cognata var i Danmark i cirka fire måneder, inden han igen kunne komme hjem til Ragusa i Italien efter tre år. Krigsfangerne blev løbende sendt hjem, når der var mulighed for det, og i marts 1946 var der kun et fåtal lettiske fanger tilbage.

Sagen forholdt sig anderledes for de tyske flygtninge, der var kommet til landet i krigens sidste dage. Disse blev kort efter kapitulationen interneret i blandt andet de tidligere tyske barakker på Kløvervej, den såkaldte Kløvervejslejr. Her var de indespærret bag pigtråd, og de måtte ikke omgås lokalbefolkningen, men der var dog mulighed for at gå i skole og lave mad selv. Fra november 1946 begyndte man at hjemsende de tyske flygtninge, og Kolding blev en gennemgangsby for tyske flygtninge fra hele Danmark, der skulle hjem til Tyskland. I februar 1949 forlod de sidste flygtninge Kolding.

Røde Kors' humanitære indsats i Kolding gjorde en stor forskel for en stor gruppe mennesker. Både indsatte, krigsfanger, flygtninge og mange andre havde stor glæde og gavn af den indsats, som især mange frivillige bidrog med.

Referencer

- Baagøe, K. og Ebstrup, E. *Kolding under besættelsen*, Konrad Jørgensens Forlag 1946.
- Dedenroth-Schou, Birgitte og Jørgensen, Tove. *Besat og befriet – erindringer fra besættelsestiden i Kolding*, Kolding Stadsarkiv 1995.

Kilder

- A2065, Røde Kors 1919-1963, Kolding Stadsarkiv.
- La Sicilia, avisartikel 1988.

Tyske flygtninge i Kolding i 1945. Tyske flygtninge blev modsat flygtninge fra andre lande interneret for

sig selv, og de måtte ikke omgås lokalbefolkningen.
Foto: Kolding Stadsarkiv.

Kongeågrænsen – den mentale grænse

Kaj Skaaning

Grænsen mellem Nørre- og Sønderjylland har gennem tiden været markeret af en mental grænse hos borgerne i områderne omkring Kongeåen. Det tidligere grænseland har en unik historie, som giver byerne i området et helt specielt tilhørsforhold til de omkringliggende. Netop dette har givet udslag i en mental grænse mellem nord og syd, der gennem årene blandt andet har vist sig ved kommunesammenlægningerne og været til grund for mange diskussioner. Den mentale grænse afgjorde for mange mennesker, hvor de havde størst tilhørsforhold, da de blev stillet overfor valget; Kolding eller Haderslev.

Tavlen på Brødremenighedens Hotel i Christiansfeld, som blandt andet fortæller, at våbenhvilen i 1864 blev underskrevet på hotellet.

Foto: Christiansfeld Lokalhistorisk Arkiv.

1818	”	18 Juni
1831	”	8 Juni
1838	”	28 Nov.
1840	”	3-4 Aug
1848	”	15 April
1858	”	29 Sept
1863	”	3 Okt.
1864	”	3 Juli
1864	”	18 Juli
1920	”	28 Sept.

Frederik VI med Kgl. Familie.
 Frederik VI med Kronprinsen.
 Kronprins Christian og Kronprinsessen.
 Christian VIII med Dronning og Følge.
 Frederik VII med Ministre og Hestgarde.
 Frederik VII med Følge.
 Frederik VII med Gemalinde (Festmaaltid,
 arrangeret af Gaardejere fra Tyrstrup Herred)
 ærfører Prins Friedrich Karl v. Preussen.
 Aabenstilstanden sluttedes her - mellem
 Danmark og Preussen = Østrig.
 Christian X og Dronning Alexandrine -
 (Samvær med Beboerne)

Tavlen ophængt 1933.

Histor. Samf.

Køen var lang hos bager Schmidt på hjørnet af Kongensgade og Lindegade i Christiansfeld denne forårmorgen den 1. april 1970. Eller forårmorgen er måske så meget sagt, for den hårde vinter 1969-1970 havde knap sluppet sit tag. Mens jeg ventede på at få mine rundstykker, kom jeg til at se over mod det modsatte hjørne af gaden, hvor en af Brødre-menighedens markante bygninger, Brødre-menighedens Hotel, ligger. På det skråt afskårne gavlhjørne så jeg en stor tavle, og da jeg havde fået mine rundstykker, gik jeg over for at se nærmere på den.

Det viste sig at være en tavle, som indeholdt informationer om de væsentligste begivenheder i det dengang knap 200 år gamle hotels historie. Her kunne jeg læse, at masser af prominente gæster - herunder konger og dronninger - havde gæstet hotellet, men det var især én bestemt information, der fangede min opmærksomhed, den lød således: *"1864 18. juli Vaabenstilstanden sluttedes her - mellem Danmark og Prøjsen-Østrig."* Tænk engang jeg var kommet til en by, hvor generalerne med en våbenhvileaftale havde afsluttet en af de korteste, men mest blodige og skelsættende krige i landets historie, og ikke nok med det lød begivenheden lige før: *"1864 3. juli Hærfører prins Friederich Karl von Preussen"*. Går man lidt dybere ind i den information, fortæller den om en af de voldsomme ydmygelser, som den nordlige del af det daværende Slesvig blev udsat for efter nederlaget i 1864. For den preussiske prins ikke bare overnattede på hotellet, han holdt sejrsfest i Brødre-menighedens by.

Nu var det jo ikke sådan, at jeg ikke var klar over, hvor jeg befandt mig. Jeg havde haft min barndom og en stor del af min ungdom i Sønderjylland, men det var i Gram inde i landsdelen - det såkaldte 'Midtland', og jeg må ærligt tilstå, at det ikke var grænse-landsspørgsmål, der optog mig mest i min barndom og ungdom. Der var ligesom andre prioriteter, og mine forældre var ikke sønderjyder, så der blev ikke talt meget grænseland i vores hjem.

Sagen afgjort - på papiret

Jeg blev uddannet journalist på dagbladet Vestkysten, min kone Kirsten blev uddannet samme sted, og efter endt uddannelse fik vi begge tilbudt job på Lolland Falsters Folketidendes lokalredaktion i Nakskov. Vi forlod landsdelen, men vi fik hurtigt hjemme, og da Kolding Folkeblad ville etablere en lokalredaktion i Christiansfeld, søgte jeg jobbet som lokalredaktør og fik det.

Derfor stod jeg i kø hos bageren i Christiansfeld den 1. april 1970, det var min første arbejdsdag i byen, og den 1. april 1970 var ikke en hvilken som helst dag. Det var den første dag, hvor den nye Christiansfeld Kommune skulle til at fungere efter en turbulent sammenlægning af Christiansfeld, som ved sin grundlæggelse i 1773 havde fået en række særretigheder af kongen, den omkringliggende Tyrstrup Kommune og en række sognekommuner nord, syd og vest for Christiansfeld.

Sagen var den 1. april 1970 for så vidt afgjort, men det var den blevet efter en dramatisk proces.

Det historiske værelse på Brødremenighedens Hotel i Christiansfeld, som det så ud før hotellets renovering. Foto: Christiansfeld Lokalhistorisk Arkiv.

Det første byråd i Christiansfeld Kommune efter sammenlægningen i 1970. Borgmester Niels Ebbesen Hansen, Frørup, i midten i forreste række. Borg-

mesteren i Christiansfeld indtil sammenlægningen, Villy Bunkenborg, på hans højre side.

Foto: Christiansfeld Lokalhistorisk Arkiv.

Det gik hurtigt op for mig, at knuderne måske nok var løst på papiret, men mentalt var de langt fra på plads. Jeg kom som lokaljournalist for alvor til at beskæftige mig med de mentale grænser, som i høj grad var en faktor i den nordlige del af Sønderjylland få kilometer fra den faktiske grænse, der indtil 1920 adskilte Sønderjylland (Slesvig) fra Danmark. Christiansfeld og Tyrstrup opfattede hinanden som rivaliserende kommuner. Det var Christian VII - eller måske rettere hans læge og statholder Struensee - der med et opkøb af jord fra Tyrstrupgård havde placeret Christiansfeld som en slags enklave midt i Tyrstrup Sogn. Det var ikke problemfrit, for kongen gav herrnhuterne i Christiansfeld skattefrihed og andre rettigheder for at skubbe byen i gang. Samtidig var herrnhuterne dygtige og ambitiøse på en række områder. Struensee, som havde en stor del af æren for oplysningstiden i Danmark, havde netop overtalt kongen til at hente herrnhuterne til Danmark, fordi Danmark trængte til en indsprøjtning af indvandrere med en række kompetencer, som det danske bondesamfund ikke havde nok af. Herrnhuterne havde gennem mange år været forfulgt for deres religiøse overbevisning. De var derfor vant til at klare sig selv og havde i den forbindelse oparbejdet kompetencer indenfor en række både helt almindelige, men også meget specielle håndværk.

Tre sogne slog sig voldsomt i tøjret

Beslutningen om at forære herrnhuterne plads til deres by bar selvfølgelig konflikten i sig. Ikke desto mindre blev sognerådet i Tyrstrup og byrådet i Christiansfeld på et møde den 6. februar 1968

på Brødremenighedens Hotel i Christiansfeld enige om en principbeslutning om, at de fra den 1. april 1970 skulle være en kommunal enhed. Eller enige er måske så meget sagt, for beslutningen blev først truffet efter, Kommunalreformkommissionen havde presset voldsomt på.

Blandt de omegnssogne, som også var tænkt som en del af den nye storkommune, var der stærkt delte meninger, og ikke mindst de tre sogne: Taps, Hejls og Vejstrup slog sig voldsomt i tøjret. Da jeg kom rigtigt i gang med mit arbejde som lokalredaktør i området, fandt jeg hurtigt ud af, at den mentale grænse for alvor var en faktor, jeg skulle tage i betragtning i forbindelse med dækningen af den første turbulente tid efter dannelsen af den nye Christiansfeld Kommune. I princippet var beslutningerne truffet, men mentalt var sammenlægningen langt fra på plads. Jeg havde flere gange om ugen folk fra de tre sogne i telefonen. De lagde ikke skjul på, at det for dem handlede om at finde alle de fejl, som den nye storkommune måtte begå.

Christiansfeld-Tyrstrup havde hele tiden givet udtryk for, at de tre sogne skulle med for at skabe et bæredygtigt befolkningsgrundlag for den nye kommune, men nordpå blev der arbejdet konkret på at samle de otte sogne, som efter nederlaget i 1864 blev skilt fra Slesvig og indlemmet i Danmark. Tre af dem var Taps, Hejls og Vejstrup. Der var på et tidspunkt planer om, at de tre sammen med Sønder Stenderup, Bjert, Ødis Bramdrup og de sydligste dele af Vonsild og Dalby skulle blive til Skamling Kommune.

Uforsonlig stemning på borgermøde

Normalt følger der et resultat efter en proces, men kommunesammenlægningen i 1970 resulterede i en meget speciel situation. En vanskelig proces førte ganske vist til et resultat, men derefter fortsatte processen faktisk, ikke at den kunne ændre resultatet, men mentalt var grænserne langt fra på plads. Et eksempel, som blev omtalt i Kolding Folkeblad, var, at der skulle etableres en dispositionsplan for den nye Christiansfeld Kommune. Den skulle blandt andet præsenteres ved et borgermøde på Skamling. Det er spørgsmålet, om det var helt gennemtænkt at holde mødet på netop Skamling, men sådan blev det.

At den fortsatte diskussion om den nye Christiansfeld Kommunes berettigelse optog borgerne, var der ingen tvivl om. Ikke færre end 400 mennesker mødte frem, og tonen var endog meget uforsonlig. For eksempel sagde proprietær Th. Vind Thomsen, at han betragtede Christiansfeld Kommune som noget af en vanskabning. *"Vi er tvunget ind i kommunen men føler ingen tilknytning til den."* Det var rene ord for pengene, må man sige. Modstanden mod den nye storkommune kom også til udtryk i en åben protest i form af en resolution, som blandt andet tilkendegav et ønske om, at det tidligere Vejstrup Sogn blev udlagt til byzone, fordi man mente, at nye boligområder skulle placeres så tæt på 'storbyen' Kolding som overhovedet muligt.

Luften tyk af dårlig kemi

Striden var helt uden nåde, og atmosfæren var tyk af dårlig kemi. Jeg forsøgte i mit arbejde at være så

objektiv som mulig, men når det ikke var godt nok efter 'oprørernes' mening, sendte de læserindlæg til avisen. For eksempel skrev Holger Dam fra Sjølund, der selv var medlem af Christiansfeld byråd, et indlæg under overskriften *"Sjældent har så få ødelagt så meget for så mange"*. Holger Dams læserindlæg sluttede således: *"Da 'kommunaldiktaturkommissionen' flyttede amtsgrænsen, var befolkningen meget bekymret, men man havde alligevel aldrig drømt om, at vi og vores skønne område kun skulle bruges til gulvmåtte for det sønderjyske storamt. Vi har aldrig i Vejle Amt bemærket, at vi var yderste distrikt men er altid blevet behandlet hæderligt"*. Da dispositionsplanen kom til behandling i Christiansfeld Byråd, var tonen lige så ufordragelig, og de skarpe indlæg resulterede i følgende overskrift i Kolding Folkeblad den 24. november 1971: *"Storkommunen knager i sammenføjningerne"*.

Diplomatiets kunst

"Byrådsmøde om dispositionsplan tyder ikke på, at medlemmerne ser kommunen som en helhed". Gård ejer Niels Ebbesen Hansen fra Frørup blev storkommunens første borgmester. Frørup havde helt siden midten af 1960'erne samarbejdet med Tyrstrup og var i det hele taget venlig stemt for samarbejdet. Derimod sad viceborgmester Bent Skriver i en varm stol. Han var fra Hejls, og hans rolle var ikke misundelsesværdig. Ikke desto mindre blev han borgmester efter Niels Ebbesen Hansen, og han udviste store diplomatiske evner.

I forbindelse med Bent Skrivers 50 års fødselsdag interviewede jeg ham selv til Kolding Folkeblad, og artiklen blev indledt således: *”Han sidder på en uriaspost. Han er det byrådsmedlem i Christiansfeld Kommune, som har været mest i søgelyset siden kommunesammenlægningen. Han ved selv, at han beklæder en uriaspost – har erkendt det. Men det har ikke indvirket på hans facon”.*

Det var vanskeligt for den unge journalist, at få Bent Skriver til at hidse sig op over de stridigheder, som ellers var vanskelige at overse. Direkte adspurgt om han syntes, at det nye byråd samarbejdede godt, svarede han: *”Jeg synes, det fungerer godt. Vi må huske på, at vi har fået en masse reformer at arbejde med, samtidig med, at elleve gamle kommuner skal prøve på at få det hele til at køre. Det kan være svært. Nogle gange kunne man godt ønske, at man lagde lidt mindre vægt på lokalpatriotismen”.* Sådan taler jo en vaskeægte konsensusøgende politiker, og så langt kunne man få Bent Skriver til at gå; men læg lige mærke til den sidste sætning.

Ny dramatisk proces

I forbindelse med den seneste kommunalreform i 2007 trådte den mentale grænse igen i karakter. Christiansfeld Kommune var ifølge reformisterne for lille, og den skulle lægges sammen med enten Kolding eller Haderslev. Det siger næsten sig selv, at det gav anledning til en ny dramatisk proces. I den nordlige del af Christiansfeld Kommune var man naturligvis overvejende godt tilfreds med, at det gamle ønske om at komme tættere på Kolding nu

endelig kunne gå i opfyldelse, men i den sydlige del af Christiansfeld Kommune var man unægtelig af en helt anden opfattelse. Her gik stærke kræfter i gang med at arbejde for en tilslutning til Haderslev. Igen blev alle midler taget i brug lige fra almindelig sund demokratisk debat over underskriftsindsamlinger til slet skjulte trusler.

Denne gang blev den notoriske uenighed imidlertid afgjort ved en afstemning. I 2005 besluttede Folketinget, at der skulle stemmes i Fjelstrup, Bjerning og Hjerndrup, men en borgergruppe i Christiansfeld lagde sig i selen for, at der skulle stemmes i flere sogne. Der var fastsat afstemningsdato i de tre sogne, men så besluttede indenrigsministeren, at den tidligere Aarhus-borgmester og indenrigsminister Thorkild Simonsen skulle være opmand i uenighederne i Christiansfeld. Efter flere møder foreslog Thorkild Simonsen, at der skulle stemmes i syv sogne, men indenrigsminister Lars Løkke Rasmussen overtalte Kommunaludvalget til, at der skulle stemmes i hele kommunen, og sådan blev det. Den 25. maj 2005 stemte 60,4 % eller 3.376 borgere for en tilknytning mod nord til Kolding, Vamdrup og Lunderskov, mens 39,6 % eller 2.214 borgere stemte for Haderslev, Gram, Vojens-modellen. Sognene Fjelstrup, Bjerning og Hjerndrup stemte dog for Haderslev, og de blev derfor en del af den nye Haderslev Kommune.

Den mentale grænse styrede følelserne

Det var således mere den mentale grænse end rationale, der blev afgørende for resultatet. Taler man med nogle af de borgere, som gik ind for en tilknyt-

Det sidste byråd i Christiansfeld Kommune inden sammenlægningen med Kolding, Vamdrup og Lunderskov i 2007. Borgmester Jørgen From er nummer tre fra venstre i første række.

Foto: Christiansfeld Lokalhistorisk Arkiv.

ning til Haderslev, skinner dette klart igennem, og for nogles vedkommende indrømmes det direkte, at det var følelserne og dermed den mentale grænse, der styrede deres valg. Flere kalder den mentale grænse for 'undefinerbar'. Udtalelserne fra tilhængerne af Haderslev-modellen, som de af en eller anden grund helst ikke lægger navn til, viser dog i høj grad den mentale grænses store betydning.

"Den gamle grænse er der jo, og vi har arbejdet meget sammen med Haderslev".

"Rent kulturelt hører vi til dernede".

"De ved, hvad ordet mojn betyder".

Det hører med til historien, at mange nu syv-otte år efter den dramatiske proces har skiftet opfattelse.

"Mange er nok blevet overraskede, for vi er faktisk blevet taget godt imod i Kolding Kommune," siger en

af dem. Den gamle grænse ved Frederikshøj nogle få kilometer nord for Christiansfeld byder på et overfløddighedshorn af historier og anekdoter, som har deres udspring i den mentale grænse.

Den folkevalgte grænse

1920-grænsen er en unik og enestående grænse, som ikke har sin lige i verden. De fleste grænser trækkes af politiske årsager eller som følge af krige med vindere og tabere, men 1920-grænsen er fastlagt efter en folkeafstemning. Det var det tyske nederlag i Første Verdenskrig, som bevirkede, at de dansksindede nordslesvigere, som vi i dag kalder sønderjyder, med stor styrke rejste kravet om en folkeafstemning om genforening med Danmark. Kravet blev imødekommet som en del af fredstraktaten i 1919, og i 1920 blev afstemningen holdt.

Helt uden politisk indblanding blev processen dog ikke. Inden man kunne holde afstemning, blev Slesvig delt i tre zoner, som var fastlagt på baggrund af undersøgelser og opmålinger af befolkningens nationale sindelag. Det blev besluttet, at valget i den nordligste zone skulle afgøres af det samlede stemmetal, og 75% ønskede indlemmelse i Danmark. Mellemzonen holdt afstemning opdelt i kommuner. I et meget smalt område fra øen Sild til Flensborg stemte flertallet i alle kommuner til fordel for Tyskland. Herfra mod syd ned til den gamle grænse ved Ejderen blev der ingen afstemning.

Efter Anden Verdenskrig og nazismens fald fik danskheden syd for grænsen vind i sejlene. Medlemstal-

Genforenings- og Grænsemuseet ved Frederikshøj nord for Christiansfeld.

Foto: Christiansfeld Lokalhistorisk Arkiv.

lene i de danske foreninger var på himmelflugt, og der opstod et pres for en ny grænsedragning. Muligheden var der, men den daværende danske samlingsregering greb den ikke. Grænsen mellem Danmark og Tyskland er ændret utallige gange gennem historien, og det gælder ikke bare den politiske statsgrænse, men også grænsen mellem folkeslag og kulturer. Floden Ejderen blev allerede i 811 lagt fast som grænsen mellem Frankerriget og det danske kongerige. Derimod lå den mentale, kulturelle og sproglige grænse mellem det danske og det tyske længere mod nord ved Dannevirke. Det var den danske konge, der i 1100-tallet indsatte sine repræsentanter til at passe på det danske riges sydgrænse ved Ejderen. Disse kongetro folk fik titel af hertug, og dermed var hertugdømmet Slesvig etableret. Hertugerne kastede ind imellem loyaliteten over bord og krævede selvstændighed,

og i magtkampen med den danske konge allierede de sig med de holstenske grever. Båndene mellem Slesvig og Holsten blev styrket væsentligt, og i 1440 overtog den holstenske greve Adolf VIII hertugdømmet Slesvig. Adolf erklærede imidlertid den danske konge troskab. Slesvig var fortsat et dansk len, men Slesvig-Holsten fik særstatus som en delstat. Indtil 1700-tallet var Slesvig delt mellem flere hertughuse og den danske konge. Hertugerne forvaltede området på tysk, men fra Kongeåen og ned til Dannevirke var folkesproget dansk.

Kreative smuglere

Den nyere historie i området er kendt. Det er klart, at et område med så store omvæltninger fører til utallige konflikter, og at både konflikterne og dagligdagen i et så turbulent grænseland påvirker befolkningens holdninger. Samtidig giver livet i grænselandet anledning til masser af begivenheder, som er påvirket af disse holdninger. De mere kreative i et grænseland har alle dage dyrket smugleri, og det var også tilfældet over denne grænse.

En slagtermester i Christiansfeld havde en hestevogn med dobbelt bund. Når han havde slagtet kreaturer, lagde han huderne ned i dobbeltbunden og kørte over grænsen til Danmark. Her solgte han huderne, og for pengene købte han smør, som han lagde ned i dobbeltbunden for efterfølgende at sælge det i Christiansfeld og omegn.

I Hejlsminde taler man helt konkret om Hejlsminde Nord og Hejlsminde Syd, og den mentale grænse

går ved broen over norets udløb. En af de mere kuriøse historier om den grænse er, at man laver hver sin type æblekage i henholdsvis Hejlsminde Syd og Hejlsminde Nord, og man konkurrerer benhårdt om, hvem der laver den bedste.

Infrastrukturen og den kollektive trafik er også påvirket af den mentale grænse. Bus nr. 254 kommer kørende fra Kolding i nord, men ved broen over norets udløb vender den og kører tilbage. Bus nr. 264 kommer kørende fra Haderslev i syd, men ved broen over norets udløb vender den og kører tilbage mod Haderslev. Så vidt vides har ingen foreslået en gennemgående buslinje på østkysten mellem Kolding og Haderslev.

Besværligt græseliv

For at forstå hvorfor den mentale grænse fortsat spiller en stor rolle i dette område, skal man vide lidt om Hejlsmindes historie. I midten af 1800-tallet var Hejlsminde en driftig by, hvor der blev udskibet tegl og korn, hvor der blev drevet et omfattende fiskeri, og hvor man efter dagens dont vederkvægede sig på kroer på begge sider af udløbet. Da grænsen blev trukket efter nederlaget i 1864, kom grænsen til at gå gennem slusehullet. Der blev etableret toldboder og gendarmhuse på hver side af udløbet, og det gjorde ikke sammenhængskraften mellem områderne nord og syd for udløbet mere enkelt. Samlivet blev ikke nemmere af, at der ind imellem opstod urolige tider. Det var for eksempel tilfældet under den fransk-tyske krig i 1870-1871. En del franske krigsfanger flygtede til Danmark. Derfor blev gen-

darmerne erstattet af soldater, og det gjorde ikke livet nemmere.

Da Første Verdenskrig brød ud i 1914, blev grænsen i Hejlsminde spærret med spanske ryttere. Der er således masser af både konkrete og mere kuriøse eksempler på, hvordan et grænseland med en så turbulent historie påvirker ikke alene den daglige tilværelse, men også tankegangen hos de mennesker, som lever i grænselandet.

Stenen ved Frederikshøj nogle få kilometer nord for Christiansfeld, som markerer det sted, hvor kong

Christian X red over grænsen den 10. juli 1920.
Foto: Peter Drescher Jensen / Kolding Stadsarkiv.

Klostergårdens 'Berlinmur'

Lene Wul'

Tunnelen ved Klostergården i Kolding blev i 1989 det første sted i Danmark, hvor graffiti blev lovliggjort. Graffitiundervisning og et frirum for kunstnerne betød samtidig, at den ulovlige graffiti blev mindre fremtrædende i bybilledet. Samarbejdet mellem Ungdomsskolen Skolegade, Kolding Kommune og graffitikunstnere i byen satte snart Kolding på graffitiverdenskortet, og i dag er tunnelen et unikt eksempel på 1980'ernes social- og kulturhistorie.

Rune, Bo og Lars til præsentation af bogen *Spraytrip Kolding*, hvor omkring 200 mennesker fra graffiti-miljøet i hele landet mødte op.

Foto: Cecilia Palombo / Kolding Stadsarkiv

En cirkel sluttes

I efteråret 2012 mødte jeg Rune Lorentsen for første gang. Vi aftalte, at Kolding Stadsarkiv skulle medvirke i at udgive bogen, der dokumenterede Koldings graffitihistorie. Hvad kunne være mere naturligt? Graffitiens spæde start i Kolding var omkring 1985, men i 1989 skete der noget i Kolding, som adskilte byen fra alle andre byer i landet. Der blev oprettet et graffitihold i Ungdomsskolen og indviet en tunnel med lovlig graffiti – og gruppen, der stod bag, havde tilholdssted i de samme lokaler, hvor Stadsarkivet ligger i dag. Nemlig i den gamle Borgerskoles bygning i Skolegade. For 25 år siden husede bygningen *Ungdomsskolen Skolegade*. Det sted i byen, hvor den første graffitiundervisning i kommunalt regi fandt sted.

Nu sad Rune igen i de samme lokaler, hvorfra han oprindeligt blev oplært i graffitiens verden. Idéen om at dokumentere Koldings graffitihistorie havde været længe undervejs. De første planer startede omkring 2008, og den oprindelige tanke var, at bogen skulle markere 25-året for det første 'tag' i Kolding. Dengang lykkedes det dog ikke at rejse de nødvendige midler og støtte, så der skulle gå fem år mere, før dette projekt blev realiseret. I mellemtiden var graffiti blevet et specielt indsatsområde i Kolding.

Kolding Kommune besluttede således i 2011 at afsætte ekstra ressourcer til en særlig indsats overfor den voksende graffiti. Det betød, at By- og Udviklingsforvaltningen siden begyndelsen af 2012 har arbejdet aktivt på en graffitiindsats og -handlingsplan i to

spor. Det ene spor har sat ekstra kræfter ind på at få fjernet og skærpet indsatsen over for den ulovlige hærværksgraffiti, og det andet spor har arbejdet på at tilbyde graffitimalerne lovligt at male graffiti på udvalgte steder. Hermed blev der fra kommunal side etableret et officielt skel mellem ulovlig og lovlig graffiti. Det betød, at der på den ene side blev iværksat en forebyggende indsats mod graffitiens ulovlige elementer samtidig med, at tilstedeværelsen af graffiti-kulturens æstetiske og kunstneriske udtryk blev anerkendt.

Allerede i 2006 havde der ganske vist på initiativ af det lokale graffitimiljø været overvejelser oppe omkring muligheden for at stille flere mure til rådighed for lovlig graffiti. Sagen blev imidlertid lukket, da forhindringerne viste sig for store. Konklusionen var dengang, at Kolding sammenlignet med andre større byer i Danmark havde ganske gode graffiti-forhold i form af tunnelen ved Klostergården, hvor det havde været muligt at male lovligt siden 1989.

Den efterfølgende udvikling betød imidlertid, at holdningen i 2011 havde ændret sig hos de kommunale myndigheder og politikere. Der blev nu åbnet op for en dialog på tværs af de mange forskellige aktører og interesser, og torsdagen efter påske – den 12. april 2012 – inviterede Kolding Byråd derfor til et åbent inspirationsmøde i Kvarterhuset på Junghansvej under overskriften: *"Graffiti – fra hærværk til kunst"*. Mødet samlede omkring 100 mennesker, deriblandt politikere, politiet, butiksejere, repræsentanter fra kommunen og Designskolen Kolding samt ikke mindst

Graffiti på DSB-tog og ved banegården i 2004.
Foto: Jakob Roest Vinkel / Kolding Stadsarkiv.

flere fra graffitmiljøet. På mødet blev Fredericia og Svendborgs positive erfaringer og tilgang til graffiti-kulturen fremhævet. I Svendborg var der i 2009, på initiativ af Enhedslisten og Svendborg Ungdomsråd, blevet etableret en lovlig mur i byen til at male på, og projektet var en stor succes. Et initiativ, som fik stor opmærksomhed, og som Svendborg Kommune var gået aktivt ind i og havde støttet. Noget tilsvarende forsøgte lokale kræfter i Kolding dengang at indføre, men tiden var endnu ikke helt moden. Det er dog en tanke værd, at idéen egentlig var over 25 år gammel i Kolding, men dén historie var næsten blevet glemt i mellemtiden, på trods af tunnelen ved Klostergården i dag står som et lyslevende udtryk for 1980'ernes social- og kulturhistorie.

Graffiti som aktiv social- og kulturpolitik

I graffitmiljøet er Kolding blevet betragtet som noget særligt, og det er der god grund til. Det var her,

at landets første kommunale social- og kulturpolitiske graffitiprojekt fandt sted. Det var der næppe mange af de daværende aktører, der tænkte over dengang. De var blot nogle unge fyre, som ville male. Det fik de så mulighed for på grund af en fremsynet ungdomsskoleleder, der dengang tillod graffitiundervisningen at komme på skemaet. I samarbejde med den daværende Teknisk Forvaltning gav det graffitiscenen i Kolding nogle helt unikke forhold.

Det hele begyndte med, at der i august 1987 kom en ung gymnasieelev og graffitimaler fra hovedstadsområdet til Kolding. Hans navn var Morten Kirckhoff, og han begyndte i 2.g på Munkensdam Gymnasium, men fritiden blev brugt til andet end sædvanlige gymnasieaktiviteter. Morten var allerede en erfaren graffitimaler, og han medbragte erfaringer og viden om, hvordan graffitien kunne indgå i en lovlig sammenhæng. Morten havde nemlig undervist et år på ungdomsskolen i Allerød og ligeså været engageret i flere lovlige graffitiaktiviteter på Sjælland.

I Kolding sad Peter Larsen dengang som leder af Ungdomsskolen Skolegade. Han var startet i sin stilling året før og stod nu i 1987 over for store udfordringer, idet der var bebudet besparelser på hele ungdomsskoleområdet i de efterfølgende år. Kolding Ungdomsskole havde dengang tre afdelinger, som lå på Fynsvej, Fabriksvej og i Skolegade, og de tre ungdomsskoleinspektører var langt fra begejstrede for udsigten til de kommende besparelser. De formulerede derfor en skrivelse med en række kommenta-

Ungdomsskolen i Skolegade satte graffiti på skemaet.
Her står Rolf og Uffe og maler. Foto: Peter Thastum /
Kolding Stadsarkiv.

rer, der blev vedlagt budgetforslaget. Det er værd at fremhæve især én af bemærkningerne:

*"De konkrete tiltag over for de unge kriminelle skal etableres af medarbejdere fra kultursektoren. Kolding Byråd forestiller sig formodentlig, at SSP-aktiviteterne skal udmønte sig i konkrete indsatser over for truede unge. [...] Den bedste socialpolitik er en aktiv kulturpolitik, hvorefter man naturligvis kan udlede, at den mest effektive indsats er at trække de truede unge ind i sunde aktiviteter i stedet for at aktivere dem i deres egne ghetto lignende miljøer." Det er derfor afgørende, at kulturmedarbejderne inddrages i dette arbejde i stedet for at beskære ungdomsskolens aktiviteter med 40% i perioden 1980-89 og konkret nu med 15%."*²

At forebygge ungdomskriminalitet var med andre ord et spørgsmål om en aktiv kulturpolitik. Kolding Ungdomsskole var således parat til at rumme en subkultur og til at skabe en platform, hvorfra graffiti-kulturen kunne udøves inden for lovlige rammer. I hvert fald tøvede Peter Larsen ikke, da Morten ringede ham op og foreslog, at der blev oprettet et graffitihold på Ungdomsskolen Skolegade. Det betød, at det første hold allerede blev etableret i løbet af vinteren 1987/88.

Morten blev selv den første lærer, siden kom flere til. Blandt andet en af hans elever, den to år yngre Ole Jørgensen, der læste til grafiker på teknisk skole. Senere igen overtog Rolf Mogensen, også kendt som MESTER88, undervisningen i flere år, indtil undervisningen blev nedlagt omkring årtusindeskiftet.

Tunnelen ved Klostergården

Det egentlige vendepunkt kom, da Morten Kirckhoff den 7. november 1988 kækt skrev til Kolding Kommune med et forslag om udsmykning af tunnelen ved Klostergården: "Vi er 14 friske drenge fra ungdomsskolen i Skolegade som gerne vil påtage os den opgave at udsmykke tunnelen." Sagsbehandlingen var forbløffende kort og effektiv. Allerede den 20. december 1988 forelå afgørelsen fra Teknisk Udvalg. Ikke alene blev der givet tilladelse til lovligt at udsmykke tunnelen med graffiti, men udvalget bevilgede endvidere 20.000 kr. til betaling af materialerne til 440 m² mur! Hermed kunne US Graf (Ungdomsskolens graffitihold) sætte deres signatur på tunnelens mur og skrive graffitihistorie i Kolding. Det konkrete arbejde startede i februar, og to måneder efter stod tunnelen klar til indvielse og fernisering.

Det foregik en regnfuld aprildag i 1989. Kommunen var repræsenteret ved Kulturudvalgets formand Marie 'Misse' Tastesen, som på en lånt talerstol fra Klostergården holdt dagens officielle tale. Pressen bemærkede, at hun efterfølgende måtte flå det røde bånd over, da ungdomsskoleeleverne i "sand kunstner-distraction", som avisen skrev, havde glemt at fremskaffe en saks. Mellem 70-100 personer var mødt op. Hermed var Kolding for alvor blevet sat på graffiti-landkortet, og tunnelen og ungdomsskolens graffitihold fik stor medieopmærksomhed i de følgende år. Det betød en anseelig vækst af den lovlige graffiti i byen samtidig med, at den ulovlige graffiti dalede drastisk i disse år. US graf-drengene blev efterspurgt graffiti-malere til flere større graffiti-

20. april 1989 var US Graf, ungdomsskolens graffitihold, klar til at indvie tunnelen ved Klostergården.
Foto: Kolding Stadsarkiv.

Et af værkerne fra da graffititunnelen blev åbnet.
Motivet blev anvendt på forsiden af bogen *Spraytrip*
Kolding. Foto: Kolding Stadsarkiv.

Morten Kirckhorff blev primus motor for den lovlige graffiti i Kolding. Her ved åbningen af tunnelen 20. april 1989. Foto: Peter Thastum / Kolding Stadsarkiv.

projekter rundt i byen og resten af landet. Lige fra fagforeninger som SiD, hvor Hardy Hansen overrakte 18.000 kr. for graffitiarbejdet, til virksomheder og Cityforeningen i Kolding, der i 1990 hyrede de unge til at pynte byen op med graffiti. En historie, som røg i Ekstra Bladet og blev landskendt. I kølvandet på denne succes stillede kommunen i 1990 endnu en tunnel til rådighed, og graffitimalerne fik udvidet deres område til Jernbanetunnelen ved Søndergade.

Drejebogen var efterhånden på plads: Graffitiundervisning på Ungdomsskolen, et sted at male lovligt og derefter et fald i den ulovlige graffiti. Medieopmærksomheden var uundgåelig, og med det blev graffiti-miljøet i Kolding eksponeret og kendt i hele landet som 'den gode graffitihistorie'.

Kulturudvalgets formand Marie 'Misse' Tastesen måtte flå båndet over, da de unge havde glemt at tilvejebringe en saks. Foto: Peter Thastum / Kolding Stadsarkiv.

En del af byens kulturarv

Med den historie i bagagen var det knap så overraskende, at det var graffiti-miljøet i Kolding, der 25 år senere selv pegede på behovet for et mødested, der kunne samle og understøtte den lovlige graffiti. Der blev således til mødet i april 2012 rejst et ønske om lokaler til et værksted, hvor forskellige kreative miljøer kunne samles. De havde prøvet det før. Resultatet var, at Kulturlogen blev stiftet i forsommeren 2012, og i juli kunne de flytte ind i ejendommen, Råværket på Esbjergvej 108, som kommunen havde stillet til rådighed. Der var tale om et pilotprojekt, der gav den nystiftede forening, Kulturlogen, mulighed for at etablere et kreativt værksted for unge i byen. En ordning, som i dag foreløbig er forlænget.

Ungdomsskolens graffitihold, som havde påtaget sig at udsmykke tunnelen. Foto: Kolding Stadsarkiv.

Ungdomsskolens graffitihold blev i årene efter indvielsen af tunnelen landskendt. Foto: Kolding Stadsarkiv.

Koldings graffitihistorie er på mange måder en interessant fortælling om et graffiti miljø, som i høj grad selv har været medvirkende til at sætte en dagsorden. Både kunstnerisk, men også – ganske bemærkelsesværdigt – ved at insistere på at indgå i samfundslivet på legal vis – næsten fra begyndelsen af. Drivkraften har været graffiti, men gennem historien har de rette folk på begge sider af den gængse kulturkløft været til stede – og sammen har de skabt en særlig historie.

Værdien af at kende sin egen bys historie er, at man nogle gange ikke behøver at lede så langt væk for at finde de gode idéer og løsninger. Nogle gange er man en del af dem uden at vide det. Kolding Kommune var de allerførste i landet, som i 1988 lovliggjorde graffiti i den skala og det omfang, som det var tilfældet med tunnelen. Siden gik Graffiti-tunnelen sin sejrsgang rundt i graffiti miljøet og de officielle nationale medier før efterfølgende næsten at blive glemte. I de lidt mere end ti år, hvor Ungdomsskolen ikke længere underviste i graffiti, var der ikke længere noget organisatorisk samlingspunkt for graffiti miljøet i byen. Samtidig voksede graffiti hæværket i bybilledet.

Kommunens graffiti projekt har i dag fået vind i sejlene. Den ulovlige graffiti er blevet halveret, og inden for de seneste år er Kulturlogen blevet indstillet til og har modtaget flere priser. Graffiti miljøet er igen blevet en succeshistorie i Kolding, og Kolding Ungdomsskole har genoptaget graffiti undervisning fra skoleåret 2012-13. Morten Kirckhoff udtalte i 1991

følgende ord til magasinet Ung: *"Måske bliver Klostergårdens tunnel solgt i stumper som Berlin-muren"*. Klostergårdens tunnel bliver forhåbentlig ikke solgt i stumper, men måske bliver den en dag officielt udpeget som et stykke bevaringsværdig kulturhistorie! I graffiti miljøet har man længe vidst det – Klostergårdens graffiti tunnel – eller 'Hall of fame' - er en unik del af byens kulturarv.

Fodnoter

1. Artiklen er i store træk et genoptryk af forfatterens bidrag til *Spraytrip Kolding* 2014.
2. Ungdomsskoleinspektørens kommentarer til de foreslåede nedskæringer i ungdomsskolens budget vedr. 1988 og 1989. Fremlagt på ungdomsskolenævnsmødet i forbindelse med behandlingen af budget 1988. Ungdomsskolenævnets protokol 1984-1991. A539.

Kilder

Folkebladet Sydjylland. 22.4.1989
 Kolding Ugeavis. 18.7.2009
 Lokalbladet Budstikken Kolding. 19.8.2008
 Ungdomsskolenævnet. A539. Kolding Stadsarkiv.
 Teknisk Forvaltnings arkiv, journalsag 20.04.00G01

Hvor var du den 3. november 2004?

Ole Sønnichsen

Der er begivenheder, der mejsler sig ind i bevidstheden hos folk, byer og nationer og sidder fast for altid. I år er det ti år siden, at fyrværkeri-katastrofen i Seest lammede en hel bydel og optog koldingenserne. De fleste kan huske, hvor de var, og hvad de lavede den dag. Derfor besluttede jeg mig for med et nyt bogprojekt at opsøge dem, der blev berørt af katastrofen og vise, hvordan katastrofen stadig sidder i dem i dag.

Luftfoto, taget tre dage efter katastrofen.

Foto: ABC-luftfoto, Jan Laursen / Kolding Stadsarkiv.

Onsdag den 3. november 2004 lignede en arbejdsdag i Kolding som alle andre.

Et lille års tid forinden havde jeg opsagt min stilling som journalist på Morgenavisen Jyllands-Posten og var nu i gang med at opbygge en lille journalistisk produktionsvirksomhed, Storyhouse, med base ovenpå Ecco-forretningen i Jernbanegade, hvorfra vi leverede artikler til en lang række forskellige aviser og magasiner. Denne onsdag havde vi lige afleveret et tillæg til Jyllands-Posten, og jeg var på vej hjem for at hente børnene og køre dem til gymnastik i Dalby Hallen, da telefonen ringede.

"Der er brand i en fyrværkerifabrik i Kolding," lød beskeden fra Jyllands-Postens redaktion i Kolding, der bad mig følge udviklingen og skrive om det i avisen. Så jeg afleverede børnene i hallen og cyklede ind mod byen og branden. Jeg anede ikke, at der var et fyrværkerilager i Seest – og jeg havde slet ikke fantasi til at forestille mig det, der fulgte. Det, der lignede en banal brand, blev til en af den moderne danmarkshistories største katastrofer; en brandmand omkom, flere blev sårede, hundreder blev husvilde og mistede alle deres ejendele, og en hel by blev mærket for altid.

Det var nogle intense dage med barske oplevelser, men med tiden gled den over i rækken af begivenheder, jeg har dækket som journalist, og i dag husker jeg mest katastrofen i glimt; ildkuglen, der rejste sig over Kolding, trykbølgen, der blæste mig omkuld ud for Aalykkeskolen, min grådkvalte og lettede hustrus

stemme i telefonen da hun fandt ud af, at jeg stadig var i et stykke, min lille søn, der havde svært ved at sove i dagene og ugerne efter, de ulykkelige ansigter da politiet orienterede om katastrofen på Bakkeskolen, den første bustur ind i området, der lignede noget, jeg indtil da kun havde set i tv-avisen fra fjerne lande og perlerækken af danske krigsfotografer, der holdt til på Cafe Lucca, indtil de blev lukket ind i området.

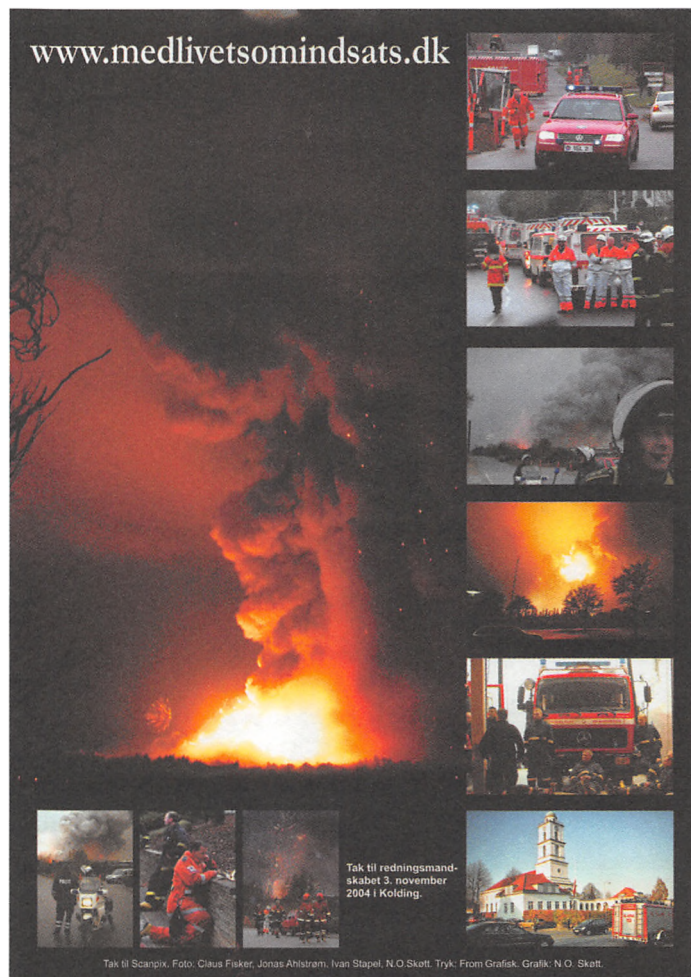
Med årene gik det dog op for mig, at katastrofen stadig sad fast i Kolding og koldingenserne – selvfølgelig mest i dem, der havde haft katastrofen tæt på, men også i folk der blot fulgte med fra sidelinjen og fornemmede den utryghed, der bredte sig i byen på selve dagen og i tiden efter. Derfor besluttede jeg mig for at vende tilbage til Seest-katastrofen – og tage en snak med nogle af de mennesker, der var tæt på begivenhederne dengang. Ikke for at rippe op i tingene, men for at forstå og videregive, hvordan katastrofen mærkede Kolding og nogle af dens borgere for altid. En af dem var Alex Vestergaard, der var driftsassistent hos virksomheden PNA 83, der lå lige ved fyrværkerifabrikken, han oplevede ulykken på nærmeste hold.

"For nogle år siden var jeg i Berlin lige op til jul. Da vi gik på gaden, var der en fyr, der sprængte noget fyrværkeri lige bag os. Jeg blev simpelthen så forskrækket, at jeg vendte mig om og vappede ham en på hovedet. Det sidder så dybt i mig, når jeg hører lyden af fyrværkeri; hvad sker der nu? Jeg blev taget med på stationen af politiet, men da jeg forklarede dem om

ulykken, kunne de godt forstå, at jeg gjorde, som jeg gjorde, og jeg blev løsladt igen,” fortalte han mig med mig et lille dagligdagseksempel på, hvordan katastrofen havde sat sig fast i krop og sjæl.

Jeg var ikke den første, der havde forsøgt at sætte ord på eftervirkningerne af katastrofen. Derfor talte jeg med Moqi Simon Trolin, der er grundlæggeren af Mungo Park Kolding og instruktør af forestillingen 'Seest', der fem år efter katastrofen satte et anderledes fokus på, hvordan Kolding blev påvirket, da det bragede løs over Seest.

”Jeg var meget optaget af, hvad der sker med mennesker, når de bliver udsat for et uheld, en katastrofe eller en anden enormt stor ydre påvirkning, som de ikke selv har valgt, og ikke selv har nogen skyld i. Det rammer helt ned i sårbarheden i det at være menneske, når naturen eller noget andet skaber noget voldsomt, der forandrer dit liv,” sagde han og tilføjede: ”Kun få uger efter Seest-ulykken skete den enorme tsunami-katastrofe i Asien, hvor over 250.000 mennesker mistede livet, og i mit hoved var der naturligvis en kæmpe forskel på alvoren i og betydningen af de to ting. En dag så jeg en af børnetegningerne, der blev lavet i Seest. Den viste et billede af et hus, der brændte – og en kæmpebølge, der skyllede ind for at slukke ilden. Det var et barns billede på to katastrofer, der skete lige efter hinanden, og i et barns hoved er én katastrofe ikke mere eller mindre end en anden katastrofe. Truslen på tryghed er den samme, og det ramte mig. Jeg hørte med andre ord til en af dem, der tænkte, at det vel ikke havde været så slemt i Seest, og

Takkeplakat til beredskabet for dets indsats.
Foto: Kolding Stadsarkiv.

der var virkelig mange, der tænkte det samme: Hvorfor brokker de sig stadigvæk og snakker så meget om det? Når man kiggede på de ydre skader, så var det hele jo i orden igen. Men det, vi ikke forstod, var, at det sad fast i folk, der havde haft det tæt på. Jeg hørte fx om en mand, der havde været ude at fiske på fjorden, da den store eksplosion kom. Da han så den store ildkugle

Et lynskud af en af de tidlige eksplosioner.
Foto: Karsten Harders / Kolding Stadsarkiv.

over Seest, troede han, at hele Seest var væk, ja at store dele af Kolding var væk. Og når han ringede til sin familie, kunne han ikke komme i kontakt med dem, fordi telefonnettet var nede. I en halv time sad han i uvished og tænkte, at alt måske var forbi. I en halv time troede han, at hans familie var død, og den erfaring og psykiske belastning kan man ikke fjerne fra ham. Fra da af forstod jeg mere og mere af ulykken og dens omfang og vidste, at vi kunne lave en forestilling, der både ramte lokale fortællinger og løftede sig til en universel problematik om at blive ramt af katastrofen.”

Efter min samtale med Moqi Simon Trolin, forstod jeg først rigtigt, at katastrofen aldrig ville gå væk, at den altid ville præge Kolding og koldingenserne. Den havde sat byen på landkortet – ja vel rettere verdenskortet – og samtidig åbnet en kollektiv fortælling, der vil blive videregivet til de kommende generationer, der ikke selv oplevede den dag, da en Kolding-forstad stod i flammer. Derfor tog jeg kontakt til Kolding Stadsarkiv og Museet på Koldinghus for at gøre det til et indsamlingsprojekt, hvor folk kunne komme af med deres fortællinger, fotos og genstande, så de blev bevaret for eftertiden og kunne indgå som en del af Koldings samlede byhistorie. Det endte med bogen *03.11.04 – Katastrofen i Seest*, hvor citaterne i fortællingerne i denne artikel også stammer fra.

I foråret 2014 rykkede vi over flere søndage til Seest for at gøre det nemt for folk at komme med deres historier – enten ved at skrive dem selv eller ved at lade sig interviewe. En af dem, der kom, var Michael

Branden er slukket, men røgen hænger stadig over katastrofeområdet. Foto: Kolding Stadsarkiv.

Jakobsen fra Lerbjergvej. Han havde i ugerne og månederne efter katastrofen skrevet sine tanker om katastrofen ned – og også fået nogle af dem trykt i *JydskeVestkysten*. De satte alle sammen på deres måde ord på eftervirkningerne.

”Jeg skal aldrig mere udtale mig humoristisk om krisehjælp. Lad det være mit eneste nytårsforsæt efter det chok og de følgevirkninger vi har mærket på vores egen krop og sjæl,” skrev han ærligt. *”Fra de første dages følelsesladede oplevelser husker jeg især to ting: For det første fornemmelsen af kun at kunne tænke få timer frem, og for det andet sorgen og ængstelsen, der omgav mig. Det var egentlig mange grader af sorg, jeg fornemmede. Det virker mærkeligt at sorg kan gradbøjes, men alligevel følte vi, der efterhånden fandt ud af at vores hus ikke var brændt, sådan som vore naboers huse var det, en vis blufærdighed. Hvordan skulle vi kunne tillade os at sørge, når der var andre, det var gået meget værre? - Selv om vores hus*

viste sig at være ubeboeligt, og vi nu er flyttet til en toværelses lejlighed for det næste halve år. Her sidder vi så tre uger senere og græder af og til uden nogen egentlig grund [...] Jeg tror det er vigtigt at få sorgen og arrigskaben ud af kroppen. Selv snakker jeg som et vandfald til alle der gider høre på mig. At en anden af eftervirkningerne er, at man ikke kan huske, hvem man har fortalt hvad, er så en anden sag. Mine venner må bære over med mig. Ligesom min arbejdsgiver og mine elever må bære over med, at jeg altså for en periode ikke er på toppen. Det virker som om alt omkring mig er kommet ud af fokus. Jeg er (endnu) mere rodet og distræt end jeg plejer at være og mister ofte tråden. En fodboldkamp er pludselig alt for lang at koncentrere sig om, og læser man i en bog, må man hele tiden vende tilbage for at samle op.”

Lignende fortælling kom fra Karina Toft Thomasen, der var dagplejemor på Højbjergvej, da katastrofen indtraf, og den gravede sig så dybt ind i hende, at hun ikke efterfølgende kunne passe børn og blev ramt af en depression. *”Jeg begyndte hos krisepsykologen og har ærlig talt ikke tal på, hvor mange timer jeg fik der, men jeg er glad for, at det var gratis, at gå der. Senere blev jeg henvist til en privat praktiserende psykolog, og det har ikke været billigt igennem årene, men det har været nødvendigt. Jeg kan selvfølgelig ikke sige mig fri for, om jeg alligevel ville have fået en depression på et senere tidspunkt, hvis ikke det var for fyrværkeriulykken, men det er helt sikkert, at ulykken skubbede til nogle ting, der fik underlaget til at skride,”* berettede hun. *”Jeg har ikke tal på hvor mange gange gennem årene, vi har lagt ører til, hvor heldige vi var at*

få et nyt hus. Og ja, rent økonomisk kunne det da godt se ud som om, vi scorede kassen, men hånden på hjertet: Jeg ville gerne have nøjes med mit gamle 1970’er hus, hvis jeg kunne have været alle oplevelserne og følgerne foruden. Det er selvfølgelig svært at gisne om, hvad der ville være sket, hvis jeg ikke havde oplevet at stå alene med fire børn under katastrofen. Men jeg kan bare konstatere, at depressioner og psykologhjælp har været en stor del af min hverdag i mange år efter, hvilket har ført til, at jeg i dag er tilkendt fleksjob og ikke længere arbejder med børn, da jeg ikke føler mig parat til at stå alene med ansvaret for andre børns liv. Jeg er nået rigtig langt og kan nu holde hovedet oven vande, men det har kostet dyrt på mange fronter. Vi har alle oplevet den 3. november 2004 på hver sin måde, og det har ramt os meget forskelligt. Jeg ved, at der er flere, der ligesom mig har kæmpet med depressioner og angst efterfølgende og andre, der hurtigt har kunnet ryste det af sig. Men for mig blev ansvaret for stort. Jeg stod i en umulig situation, hvor jeg ikke følte, jeg havde et valg. Jeg ville gøre alt for at beskytte og trøste børnene, men jeg havde ikke arme nok og kunne ikke blot løbe min vej, da det blev nødvendigt.”

Hårdt ramt var naturligvis også familien til brandmanden Max Jørgensen, der mistede livet under ulykken. Hans søster, Heidi Jørgensen, valgte at bidrage til bogen for at huske folk på Max og hans kollegers flotte indsats under katastrofen. *”Det var slet ikke meningen, at Max skulle have været ude til branden. Han var ikke blevet kaldt ind, men da han hørte om ulykken, tog han med det samme fri fra sit arbejde som tømrer i Fredericia og skyndte sig*

Et blandt mange ødelagte huse.

Foto: Frank Hansen / Kolding Stadsarkiv.

To ødelagte huse - og en ødelagt bil - på en stikvej.
Foto: Anders H. Eskildsen / Kolding Stadsarkiv.

Fyrværkerirest fundet i området efter katastrofen.
Foto: Frank Hansen / Kolding Stadsarkiv.

til Seest. Max var altid parat til at hjælpe og gøre en ekstra indsats. Sådan var han, da han var spejder som lille, og sådan var han, da han i en meget ung alder blev en del af Civilforsvaret. Han levede og åndede for at være frivillig brandmand. Han var fascineret af det og elskede adrenalinikket ved at komme ud til en brand og kunne gøre en forskel for andre. Max var en meget, meget stille person, der havde haft det svært i skolen, men han var altid hjælpsom og i godt humør," forklarede hun. "Da min svigerinde ringede og fortalte, at han var død, brød min verden sammen. Det hele var surrealiseret og uforståeligt. Om søndagen, fem dage efter katastrofen, fik vi lov at komme ind og se området, og det var som at gå midt i en film. Det var svært at forstå, at han virkelig var væk. Sådan har jeg det stadigvæk, men så finder jeg billederne fra begravelsen frem og ved, at det passer. Måske er det, fordi han blev revet så pludseligt væk, og fordi vi ikke fik lov at se ham. På den måde blev det aldrig afsluttet ordentligt. Begravelsen var et medicirkus, og jeg husker mest kameraerne og de mange blitzlys. Det var flot, at der kom så mange for at sige farvel, men vi fik som familie aldrig fred til selv at tage afsked med ham. På årsdagen for hans død var der en lille ceremoni ved hans grav, og det blev heldigvis en lidt mere privat måde at sige farvel til ham på. Min storebror var altid den, der støttede mig og

Fra den tidlige udrykning - slukningsmandskab rykker ud. Foto: Karsten Harders / Kolding Stadsarkiv.

passede på mig. Vi mistede vores mor, da vi var teenagere, og min far døde fire år efter Seest-katastrofen. Jeg savner dem og mangler én, der passer på mig. Max blev kun 33 år gammel og efterlod to drenge, der ikke bare kan få en ny far. Men jeg tænker altid, at Max gjorde en indsats for, at andre kan leve i dag. Hvis han ikke var gået forrest og var død i den første eksplosion, så var alvoren måske aldrig gået op for folk – og så havde rigtig mange mennesker været døde i dag. Max ofrede sit liv for andre," påmindede hun stiltørdigt.

Så selv om det nu er ti år siden, Seest-katastrofen ramte Kolding og dens indbyggere, er den på mange måder stadig et åbent sår, den er blevet en del af bagagen – let eller tung – hos koldingenserne, og samtidig har fyrværkeri-tomten indtil i dag ligget øde og forladt og mindet os om det, der rev en bydel fra hinanden.

Katastrofen førte dog også folk sammen - ikke mindst i Seest. Det sammenhold har nu ført til, at en gruppe af borgere arbejder på at skabe det, de kalder for 'Seest Samling' - et mødested for folk, der bor i bydelen. *"Vi ønsker at skabe et samlingssted for borgerne i Seest og fastholde den gode ånd og det gode sammenhold, der opstod efter katastrofen. Dengang rykkede folk sammen og talte om tingene og hjalp hinanden. Mennesker, der aldrig havde snakket med hinanden, snakkede pludselig sammen - og det hjalp helt sikkert en masse mennesker til at komme videre. Vi kalder stedet for Seest Samling. Det er et areal på 6.000 kvadratmeter, hvor alle skal kunne mødes om kulturelle tilbud, aktiviteter, Skt. Hans-bål, koncerter og meget andet. Seest Samling er både et minde og et sted for fremtiden,"* forklarer Palle Schorling, en af initiativtagerne til Seest Samling.

I løbet af foråret besøgte jeg flere gange området, hvor N.P. Johnsens Fyrværkerifabrik engang lå, og det gik op for mig, at jeg i de ti år, der var gået, aldrig havde været tilbage i området efter jeg dækkede katastrofen. Måske var det fordi, årene bare var gået, eller måske var det en ubevidst måde, hvorpå man ikke behøvede at vende tilbage til en tung historie. For området vækker virkelig minder - og ikke mindst derfor er det ekstra glædeligt, at der nu langt om længe skyder et almennyttigt boligbyggeri op på den gamle fyrværkerigrund. Dengang rev katastrofen meget med sig, nu begynder der en ny historie med et nyt byggeri.

"Jeg oplever i dag, at folk i Seest er klar til at komme videre. Selvfølgelig er det vigtigt, at der bliver kigget tilbage og husket, og selvfølgelig er det vigtigt, at forholdet til fyrværkeri i Kolding stadig er anderledes end de

Faktaboks:

Lørdag den 13. november 2004, ti dage efter katastrofen jævnedede dele af Seest med jorden, blev den koordinerede redningsindsats endelig afblæst. En brandmand mistede livet, og syv brandfolk kom til skade heraf to alvorligt. 34 brandfolk, 8 politibetjente og 26 mand fra Beredskabsstyrelsen blev indlagt på sygehuset, mens 17 beboere i området kom lettere til skade. 750 husstande med omkring 2.000 beboere blev evakueret. 355 huse blev beskadiget, 176 huse kunne ikke umiddelbart bruges igen - og 94 huse måtte nedrives og genopbygges. 12 virksomheder blev totalt ødelagt, og i alt blev der anmeldt skader på 2.012 bygninger. De officielle rapporter og undersøgelser erklærede efterfølgende, at ingen love og regler var blevet overtrådt - hverken i forbindelse med opbevaringen af fyrværkeri på fabrikken eller håndteringen af katastrofen. Industriområdet på Kløvkærvej, hvor fabrikken lå, blev aldrig genopbygget og ligger i dag hen som et grønt område. Én virksomhed er tilbage, men den skal være ude i 2016, og der er vedtaget en plan for etablering af almene boliger, der hvor fyrværkeriet for en stund tog magten.

flESTE andre steder. Da KIF Kolding København i foråret blev danske mestre, var vi i tvivl, om vi turde fejre det med et stort fyrværkeri. Men vi informerede borgerne om det, og der var ingen klager,” som borgmester Jørn Pedersen sagde en dag, jeg interviewede ham på borgmesterkontoret. “Nu er vi også klar med det byggeri, der skal opføres på fyrværkeri-tomten. Første etape består af almene boliger og skal være med til at sikre, at der igen kommer liv i området. Vi skal altid være bevidste om, hvad det var der skete i Seest, men det her er også begyndelsen på en ny tid for Seest.”

03.11.04 - Katastrofen i Seest af Ole Sønnichsen er udkommet på forlaget Gyldendal.

En af fyrværkeriekspllosionerne.

Foto: Bjarne Andersen / Kolding Stadsarkiv.

Optur, nedtur, kiksekage og litteratur

Karen Filskov

Det er i 2014 ti år siden, at Litteratur6000 blev stiftet. De første ti år har været præget af både op- og nedture, og foreningens bestyrelse har kæmpet en brav kamp for at skabe et rum for litteraturen i Kolding. Spændende udflugter, forfatter- og oplæsningsarrangementer har banet vejen for en forening, hvor medlemmerne i dag strømmer til, men dette var bestemt ikke tilfældet, da foreningens bestyrelse satte sig ned til et krisemøde i 2008.

Bestyrelsen for Litteratur6000.

Fra venstre: Gunhild Augustinus, Annje Horsmark, Annelise Grinsted, Annie Terp Thomsen, Ellen Kristoffersen, Karen Filskov og Kirsten Lorenzen.

Foto: Lene Wul / Kolding Stadsarkiv.

I en spisestue på Castenskjoldsvej sidder en slukøret bestyrelse og overvejer, om den skal dreje nøglen om. Det er i november 2008 i foreningen Litteratur6000. *"Egentlig skulle det have været et visionsmøde,"* fortæller formand Kirsten Lorenzen, *"men sagen var, at der ikke kom særlig mange til vores arrangementer, selvom vi havde lagt det mest ambitiøse program til dato. Det var også svært at fastholde medlemmerne. Vi havde for første gang fået trykt et flot program med alle efterårets arrangementer, blandt andet med den store forfatter Pia Juul. Til dette arrangement kom der bare fem gæster foruden bestyrelsen. Til arrangementerne med Marianne Gade og Gretelise Holm kom der heller ikke så mange. Det var ret nedslående. Visionsmødet blev derfor til et krisemøde."* Sådan begynder Kirsten Lorenzen sin beretning om Litteratur6000's ti første leveår. Det var oven i købet ikke første gang, at foreningen næsten blev nedlagt. *"Men vi besluttede alligevel at give projektet et år mere og så lufte vores bekymring på generalforsamlingen."* Det, der reddede foreningen denne gang, var julearrangementet. Det trak 25 gæster til. Det var nemlig gratis for medlemmerne, men foreningen blev også reddet, fordi de fem fremmødte på generalforsamlingen i 2009 meget gerne ville, at foreningen kørte videre. *"Et medlem foreslog, at vi skulle nøjes med at afholde tre faste forfatterforedrag om året. Så skulle folk nok komme,"* forklarer Kirsten, *"men det syntes vi slet ikke var nok! Så vi gjorde det modsatte!"*

En forrygende start

De første spæde idéer om en litteraturforening i Kolding spirede i sommeren 2004. Kolding Bibliotek

Bibliotekar Marianne Majgaard Jensen, 2014.

Foto: Lene Wul / Kolding Stadsarkiv.

var på det tidspunkt ved at afslutte litteraturprojektet, *Mødet i Litteraturen*, der gennem et år havde arbejdet med at skabe nye og anderledes oplevelser med litteratur, men hvad så når projektet var slut i efteråret 2004? Skulle der så bare lukkes og slukkes, og det hele glemmes igen?

Marianne Majgaard Jensen, bibliotekar på Kolding Bibliotek, havde helt fra begyndelsen slået på tromme for, at der skulle findes en måde at forankre alle de gode idéer i Kolding. Sådan opstod idéen om at danne en forening for litteratur. Marianne kontaktede en række litteraturentusiaster blandt andre professor Anne-Marie Mai fra Syddansk Universitet, og der blev indkaldt til stiftende generalforsamling den 9. november samme år under ledelse af advokat Carsten Hove. I invitationen stod blandt andet: *"Formålet med foreningen er at få mere litteratur i Kolding. Litteratur har mange former og mange brugere: Det kan være som foredrag – arrangementer – forfatterbesøg – op-*

*læsninger – bog & film – digtværksteder – erindrings-
skriveri – poetry slam – læsekredse. Og det kan være
for børn og voksne – for de rødhårede og cyklister – for
kolonihavedyrkere og surfere – for fodboldentusiaster
og pensionister.” Salen var fyldt, vedtægterne blev
godkendt, bestyrelsen blev valgt, og indmeldelserne
strømmede ind. Det var helt forrygende. Stemningen
var nærmest euforisk. Der var 100 interesserede,
der meldte sig den aften. Dog var det langtfra alle,
der betalte kontingent, da opkrævningen kom. Med
cirka 50 ikke særlig aktive medlemmer blev kampen
for overlevelse hurtigt en del af hverdagen i forenin-
gens første år.*

Postnummernavn

*”Det var Marianne, der spurgte, om jeg ville stille op,”
fortæller Kirsten, der tydeligt husker den stiftende
generalforsamling, der fandt sted i det gamle biblio-
teks foredragssal. ”Jeg blev valgt ind som den ældste,
de andre var studerende eller nyuddannede.” Tina
Møller blev formand, Morten Hecquet næstformand
og Christian Heesche kasserer. Desuden var der
Laila Selch Jensen og Valeria Lacorte som menige
medlemmer. Laila Hecquet og Kirsten Lorenzen blev
suppleanter. ”Vi blev enige om, at suppleanterne også
deltog i møderne, så der var syv – og ikke kun fem – til
at udføre bestyrelsesarbejdet. En skik som vi har fulgt
lige siden.”*

De første bestyrelsesmøder blev holdt på Sct. Jør-
gens Gaard. ”Der var delte meninger om, hvordan vi
skulle gribe det an,” husker Kirsten. ”Nogle ville i gang
med at lave arrangementer med det samme, andre var

Den første formand, Tina Møller.

Foto: Privateje / Kolding Stadsarkiv.

*mere forsigtige. Først skulle der søges penge fra kom-
munen, kontingenter skulle opkræves, vi skulle have
et momsnummer, og der skulle findes et navn. Valget
faldt på Litteratur6000 som en naturlig følge af, at to
andre Koldingforeninger havde postnummernavne. Vi
var meget glade for, at biblioteket tog sig af at sende
post ud og betale porto det første år. Foråret 2005 gik
med alle disse praktiske ting. Som det første bestyrel-
sesmedlem forlod Valeria Lacorte bestyrelsen. Hun fik
arbejde i Odense.”*

Byt bøger og find en skat

*”Det første arrangement var byt-en-bog-dag i maj
2005,” fortæller Kirsten. ”Man kunne aflevere sine
gamle bøger og bytte dem til andres gamle bøger.
Imens man ventede på, at flere bøger dukkede op,
kunne man købe en kop kaffe og en hjemmebakket bolle.
Det blev en stor succes, hvor der kom cirka 60 bytteiv-
rige koldingensere.”*

Byt-en-bog-dag afholdes nu fast hvert halve år i Jens Holms Hus. Siden er der kommet små litterære indslag til, hvor blandt andre Runa Kähler, Elsebeth Gerner Nielsen og en delegation fra Falderebet på Tøndervej har læst yndlingshistorier op. *"Efter den første Byt-en-bog-dag fik vi storhedsvanvid,"* griner Kirsten. *"Kolding skulle være vært ved en cartoonfestival, så hvad var mere nærliggende end at få folk til at komme og bytte tegneserier. Det blev et stort flop, der kom næsten ingen, og der blev slet intet byttet."* På Kulturturnatten i 2005 arrangerede foreningen en skattejagt på det gamle bibliotek. *"Der var lagt en rute af garn, og på udvalgte steder var der spørgsmål som: 'Hvilket dyr forekommer i titlen på Morten Ramslands roman?' Således kom man gennem hele huset, fra loftet, gennem alle de finurlige gange og lokaler og helt ned i kælderens. Gevinsten var bøger, der var udloddet af Bog & idé i Helligkorsgade,"* beretter Kirsten.

Bestyrelsen ville også gerne lave forfatterarrangementer. Det første var med Vibeke Arndal, der fortalte om sin roman, *Ambrosius Digteren*. Der kom cirka 30 tilhørere. Senere afholdtes et arrangement med bestyrelsesmedlem Laila Selch Jensen, som fortalte om femikrimier. Det var også velbesøgt, men til de efterfølgende arrangementer med forfatterne Pablo Llambías og Robert Zola Christensen kom der kun henholdsvis fire og syv tilhørere. *"Det var drøjt med så ringe opbakning fra medlemmerne,"* husker Kirsten.

Byt-en-bog-dag. Annelise Grinsted (i forgrunden) er senere blevet valgt ind i bestyrelsen.

Foto: Ludvig Dittmann / Jyske Vestkysten Kolding.

Tæt på et nulpunkt

Efter arrangementerne med meget få deltagere blev bestyrelsen nærmest affolket. Laila Selch Jensen trådte ud, da hun fik arbejde i Sønderborg, og til sidst forlod også Christian Heesche bestyrelsen. *"I 2007 sad vi fire tilbage! Det var næsten som sangen om de 10 små cyklister. Vi var meget tæt på at gå i opløsning, for der var ingen suppleanter, og to af medlemmerne ønskede ikke genvalg. Den første begejstring var forduftet, og vi følte os tæt på et nulpunkt. Der var ikke andet at gøre end at tage foreningens fremtid op på generalforsamlingen."* fortæller Kirsten. *"Det var et rent held, at de fremmødte bakkede op. En næsten ny bestyrelse blev valgt, og Morten Hecquet blev formand. Vi manglede dog en suppleant, men fik mandat til selv at finde en."* På dette tidspunkt havde foreningen cirka 60 medlemmer.

Søren Ryge i væksthuset

Senere på året lykkedes det at få et arrangement med Søren Ryge op at stå. Det foregik i Geografisk Have. *"Væksthuset var proppet med mennesker, det blev en fantastisk aften,"* fortæller Kirsten. *"Vi havde fået lov at plukke georginer, så folk kunne få en lille buket med hjem. Personalet havde sørget for stemning; der var tændt levende lys både i væksthuset og hele vejen op til udgangen. Vi havde slet ikke tænkt på, at det blev så hurtigt mørkt, til sidst kunne dem på de bageste rækker ikke se Søren Ryge. Arrangementet i Geografisk Have blev et fast indslag i en årrække, ofte med et havetema ... og lys på foredragsholderen."*

Det var også i 2007, at foreningen første gang tog til BogForum i København. Konceptet var at følges fra Kolding med morgenbrød i toget, og prisen skulle være konkurrencedygtig for medlemmerne. Turen, der siden er blevet en tradition, er desuden blevet brugt til at hente inspiration til nye arrangementer.

Fra suppleant til formand

I 2008 forlod Morten Hecquet bestyrelsen. Kirsten, der var startet som suppleant, blev valgt som formand. Nye tiltag blev sat i gang, og bestyrelsen begyndte at langtidsplanlægge. I stedet for en pjece om foreningen blev der trykt et program med alle efterårets arrangementer. Der blev også tegnet et logo. *"Vi havde en bred vifte af arrangementer af høj kvalitet, syntes vi selv, og vi havde en begyndende PR-strategi. Det var alt sammen meget godt,"* beretter Kirsten, *"men spørgsmålene hobede sig op. Hvordan fik vi folk til at komme til arrangementerne? Hvordan kunne vi få flere medlemmer? Kunne vi overhovedet*

fastholde de medlemmer, vi havde? Vi ville jo gerne være mere synlige i byen. Vi ville også gerne præsentere flere aktuelle forfattere, men hvordan i alverden fik vi råd til det? Vi ville helst opretholde det lave kontingent, så alle kunne være medlem, men hvordan fik vi vendt den kedelige spiral?" Foreningen var nået et lavpunkt i 2008, hvor det føromtalt *krisemøde* blev afholdt. *"Vi havde ikke så mange penge. Derfor besluttede vi at tilbyde forfatterne max 5.000 kr. for et arrangement – et beløb, der var realistisk at skaffe. Desuden satte vi os det mål at nå 100 medlemmer. Vi skruede op for antallet af arrangementer, smøgede ærmerne op og gjorde lidt ekstra ud af det hver gang – med kaffe og kage, hygge og pynt, så folk blev glade for at komme. Det lyder banalt, men det virkede – både på publikum – og på forfatterne, der har fortalt os, at de ofte kommer til et dødssygt lokale og en lunken kop kaffe. Det var meget mere inspirerende at komme til en pyntet sal."*

Fingre og tæer

"Det startede for sjov til julearrangementet med Henriette E. Møller i 2009, hvor der var lavet små piberensernisser, der sad i julepynten på hvert bord," fortæller Kirsten. *"Nisserne havde hver en lillebitte bog i skødet – nemlig en model af forfatterens roman, Jelne. Der var rift om at få nisserne med hjem."* Arrangementet blev afholdt i Jens Holm på 1. sal på det nye bibliotek. *"Det var altid meget stemningsfuldt i dét lokale, men senere, da der begyndte at komme flere til arrangementerne, måtte vi flytte ned i salene i kælderen. Den kreative pynt fulgte med og blev mere og mere forfinet. For eksempel de håndklippede søhestebogmærker."*

Det var til arrangementet med den unge forfatter Stine Pilgaard i 2012. Hun skrev nemlig *søhestemonologer* i sin debutroman, *Min mor siger*. Stine Pilgaard havde oven i købet selv tænkt i lignende baner og bar søhøstøringerne den aften. Nogle af idéerne var endda spiselige, der var for eksempel kransekagefingre og –tær til julearrangementet med Mathilde Walter Clark samme år. Hun læste op fra novellsamlingen *Grumme historier* om madanmelderen, der mistede sine kropsdele. Mathilde Walter Clark lagde bagefter et foto af kagerne ud på Facebook med kommentaren: "Se, det er en tema-snack efter mit hjerte. Hvad kan man sige andet end at: Kolding styrer!" "Det er næsten blevet et varemærke for vores arrangementer, at der er noget ekstra", griner en tilfreds formand.

Stjernerdyr

I løbet af 2009 og 2010 begyndte det at gå fremad. En trofast skare af medlemmer kom til næsten hvert arrangement, og lige så stille voksede antallet af medlemmer. "Men alligevel havde vi i 2010 et lille underskud. Der blev talt om på generalforsamlingen, at folk skulle betale for kaffe og kage til arrangementerne," sukker Kirsten. "Da det blev muligt via Statens Kunstråd at søge støtte til debutanter, satte vi en ære i at præsentere nogle af disse forfatterskaber. Derfor havde vi en overgang mest nye eller mere ukendte forfattere på besøg. Lidt efter lidt, i takt med at medlems-tallet og besøgstallet begyndte at stige, fik vi også råd til at hyre mere kendte forfattere."

I 2011 var der 100 medlemmer, i efteråret 2014 har antallet passeret 175. "Vi var også lidt heldige," fortæl-

ler Kirsten, "for eksempel fik Anne Lise Marstrand-Jørgensen massiv omtale af sin bog *Hildegard II*, der netop udkom op til vores arrangement med hende på Koldinghus. Der kom 100 tilhørere. Josefine Klougart fik Kronprinsparrets Stjernerdyrpris i 2011 – lige inden julearrangementet med hende. I 2013 fortalte Anne Cathrine Riebnitzsky om sin roman *Den stjålne vej i Kvarterhuset*. Efterfølgende vandt hun Politikens roman-konkurrence med romanen *Forbandede engel*, som hun også modtog boghandlernes pris, *De Gyldne Laurbær*, for."

Rejselekture

"En af de mere kuriøse oplevelser var, da vi havde besøg af Henning Mortensen i 2010," fortæller Kirsten, "han fortalte om *lb-bøgerne*. Blandt andet læste han en passage op, der foregik i Paris. Et medlem, Anse Hamming, udbrød, at hun inden så længe skulle til Paris. Henning Mortensen bad om hendes adresse. Et par dage senere modtog Anse et eksemplar af bogen."

En klump i halsen

Kolding har uofficiel Danmarksrekord i antal læsekredse. Biblioteket og Litteratur6000 var flere gange blevet spurgt, om der kunne etableres noget lignende for folk, der gerne ville skrive. Det skulle altså være selvkørende grupper, hvor man kunne få respons på egne tekster. På den måde kunne der skabes et skrivemiljø i Kolding for både professionelle skribenter og for dem, der hidtil havde skrevet til skrivebordsskuffen. Tanken med foreningen var jo også at se litteraturen med nye øjne - ikke bare sætte sig ned og lytte. Thorkild Brunsborg, der var med i bestyrelsen, og

Den kreative pynt til arrangementerne kunne også være spiselig, som til julearrangementet med

Mathilde Walter Clark i 2012.

Foto: Lene Wul / Kolding Stadsarkiv.

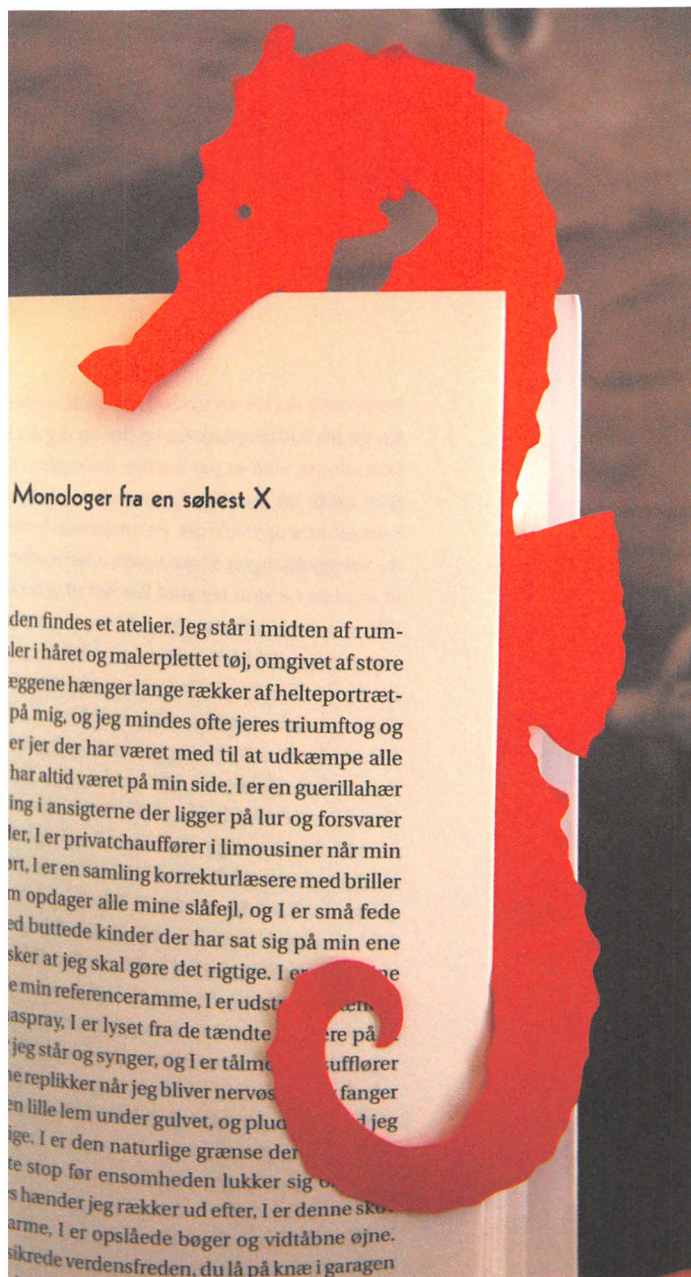

Benny Andersen og Kirsten Lorenzen i udklædningsværkstedet på Koldinghus i forbindelse med et arrangement med Annemarie Morris, hvor der blev sunget Benny Andersen-sange. Benny Andersen var med som æresgæst.

Foto: Privateje / Kolding Stadsarkiv.

Søhestebogmærkerne til Stine Pilgaard-arrangementet kunne man få med hjem.

Foto: Lene Wul / Kolding Stadsarkiv.

Marianne Majgaard Jensen satte sig sammen og udviklede et forløb i 2010. Blandt andet blev der afholdt en inspirerende skriveværkstedsdag med Trisse Gejl som underviser. Der blev dannet skrivegrupper og arrangeret en oplæsningsaften på biblioteket, hvor forfatterspirene kunne læse egne tekster op. En af deltagerne, Betina Christiansen, læste et digt til sine forældre og skrev bagefter en artikel om sin oplevelse til Kolding Ugeavis (30. marts 2011), som sluttede således: *"Det kan anbefales alle, at deltage i disse arrangementer og opleve denne følelse det giver; at stå med en klump i halsen, mærke nervøsiteten og adrenalinen pumpe i hele kroppen og lettelsen over modtagelsen af sit værk når det hele er overstået."*

Flere af deltagerne drømte dog også om at læse op på en café ude i byen. Derfor etableredes der et samarbejde med Cafetik Refugiet i Jernbanegade om en halvårlig oplæsningsaften. Det er blevet til en række uforudsigelige aftener med alt fra dagbogsnotater til digte, noveller, revytekster og romanuddrag. Foreningen har også afprøvet en *åben skrivegruppe* under navnet *Kolding skriver* på Kolding Bibliotek, hvor deltagerne helt uforpligtende kunne komme og gå. Denne er i 2014 overgået til at være en Facebookgruppe, hvor skriveglade deler skriveskriver med hinanden.

Publikumsmagneter

Kirstens barndomsveninde, højskolelærer Annet Marie Morris, sprang til med kort varsel, da foredragsholderen til julearrangementet i 2010 meldte fra. Det blev starten på et samarbejde omkring flere

store arrangementer. Det første var sammen med Koldinghus i forbindelse med museets store Poul Henningsen-udstilling (PH) i 2012. Kolding Mandskor og Pia Hall sang PH-viser, og Annemarie Morris causerede om PH's liv mellem sangene. Bagefter var der spegepølse-madder og håndbajere. Det blev et tilløbsstykke med cirka 100 gæster. Året efter afholdt foreningen et lignende arrangement – også med Kolding Mandskor. De sang Benny Andersen-sange, og Annemarie Morris bandt det hele sammen. *”Vi havde inviteret Benny Andersen som æresgæst, og der kom 200 tilhørere,”* fortæller Kirsten, *”men da han ankom til Koldinghus, havde han desværre hold i ryggen. Jeg ville låne ham min magnet, som jeg bruger mod ondt nogle steder, men jeg havde den ikke på mig, som jeg plejer, for jeg havde lånt den ud til en af sydamerne fra Koldinghus. Hun kom også den eftermiddag, og da jeg fik øje på hende, beordrede jeg magneten fra hende og satte den fast i Benny Andersens undertrøje. Det hjalp faktisk, sagde han bagefter! Det blev et uforglemmeligt øjeblik, da han uventet satte sig til klaveret og spillede et nummer.”* Efterfølgende har Annemarie Morris været primus motor i foreningens seneste tiltag: En højskoledag med sangtime, causeri, forfatterforedrag og god mad. Det blev afholdt for første gang på Løgumkloster Højskole i 2013.

Cyklende sommerfugle

Lige bortset fra den kriseramte generalforsamling i 2009 kan Litteratur6000 bryste sig af et flot fremmøde på generalforsamlingerne. Der er nemlig altid et arrangement som optakt, og det er gratis for medlemmerne. Efter nedturen i 2009 fik bestyrel-

sen den idé at annoncere arrangementet allerede i efterårsprogrammet, selvom generalforsamlingen først afholdes i februar. Så kunne folk sætte kryds i kalenderen. På samme måde er mange andre ting nu sat i system – lige fra kaffeindkøb til ansøgning om sponsorstøtte – for uden penge, ingen arrangementer. *”Og så er der sommerfuglene, vores frivillige,”* påpeger Kirsten, *”nogle bager kage, andre folder programmer eller cykler ud med dem. Vi kalder dem sommerfugle, da foreningens logo godt kan ligne en sommerfugl.”*

Den fineste aften i evigheder

I begyndelsen af 2014 blev Litteratur6000 nomineret til Kolding Kommunes Kulturpris, og i november samme år kan der fejres ti års fødselsdag. Der har været både opture og nedture, og foreningen har budt på masser af litteraturoplevelser gennem årene og haft besøg af flere end 50 forfattere. *”Vi har da også fået en del takkemails,”* afslører Kirsten – for eksempel en fra Jens Blendstrup efter arrangementet med ham i 2013. Han skrev i sin erindrings-børnebog *Alle dage – kiksekage*, at de hver dag spiste kiksekage derhjemme, da han var barn. Så hvad var mere nærliggende end at servere kiksekage den aften. Der var også kreeret servietter med maskinskrevne citater fra hans roman *Gud taler ud*. *”Efter arrangementet skrev han til mig: ‘Selvtak for den fineste aften jeg har haft i evigheder. Jeg kunne vist slet ikke stoppe igen :-)* Men I var også gode og nysgerrige [...] Servietterne og kiksekagen gjorde jo magiske underværker. Den ligger i min fryser til en særlig lejlighed...’ ” slutter en rørt formand.

FORFATTERE

Anders Orris

Født 1984 i Horsens. Opvokset i Egersund. Cand. mag. i historie og litteraturvidenskab ved Syddansk Universitet i Odense 2012. Arkivar ved Landsarkivet for Sønderjylland 2013-14 og tidligere ansat som kampagneleder, kundekonsulent mv. Tillige redaktør ved tidsskriftet Replique. Arkivar ved Kolding Stadsarkiv fra 2014.

Birgitte Dedenroth-Schou

Født 1945. Cand. mag. fra Københavns Universitet 1972 i historie og engelsk. Arkivar ved Rigsarkivet og Landsarkivet for Fyn 1971-78. Ekstern lektor på Odense Universitet 1977-79. Ansat på Kolding Kommunebiblioteker 1982-87 som leder af Lokalhistorisk Arkiv. Fra 1987-2012 stadsarkivar på Kolding Stadsarkiv. Redaktør af Koldingbogen 1981-2012.

Erik Voss

Født 1949 i Vester Vedsted. Cand. mag. i dansk og historie. Har boet i Kolding siden 1977. Lærer på IBC Kolding 1979-2011. Medlem af bestyrelsen for Historisk Samfund for Sydøstjylland.

Helene Jensine Holst

Født 1927. Uddannet defektrice og efterfølgende tekstildesigner fra Kunsthåndværkerskolen i Kolding. Undervisning og udstillinger med *Sydjydske Kunsthåndværkere*. Fra 1972-1992 indehaver af Hotel Henico i Kolding. Som pensionist blandt andet lokalhistorisk skribent.

Helle Fangel Juhl

Født 1957 i Greve. Opvokset i Greve. Journalist fra Danmarks Journalisthøjskole 1980. Cand. public. i kulturhistorisk formidling fra SDU 2013. 1980-1986 journalist ved Kolding Folkeblad, Jydske Tidende og Kolding Nærradio. Freelance siden 1986. Fagbogsforfatter og foredragsholder siden 2008.

Kaj Skaaning

Født 1942. Uddannet journalist. Lokalredaktør for Kolding Folkeblad i Christiansfeld fra 1970-1978. Fra 1978-2012 ansat ved en række journalistiske arbejdspladser primært i København. Bosat i Christiansfeld i flere år. I dag pensionist og frivillig på blandt andet Lokalhistorisk Arkiv i Christiansfeld.

Karen Filskov

Født 1967. Børnebogsforfatter. Uddannet tekstildesigner fra Designskolen Kolding i 2001. Har været medlem af Litteratur6000's bestyrelse siden 2008.

Lene Wul

Født 1968 i Korea. Opvokset i Vamdrup. Cand. phil. i historie ved Syddansk Universitet 1995. Ph.d-stipendiat SDU 1995-1998. Ansat ved Statens Arkiver 1998-2001. Bosat på Sicilien 2001-2007. Forskningssekretær ved Designskolen Kolding 2007-2011. Museumsinspektør ved Billund Museum 2012. Fra september 2012 stadsarkivar ved Kolding Stadsarkiv.

Martin Philipsen Mølgaard

Født 1981 i Sønderborg. Opvokset i Løgumkloster. Cand.mag. i historie med suppleringsfag i IT ved Aarhus Universitet 2008. 2000-2001 værnepligtig ved Den Kongelige Livgarde. 2001-2008 studentermedhjælp ved SuperBrugsen Jægergårdsgade og Bilka Tilst. 2009-2010 administrativ medarbejder ved Dustin A/S. 2010-2011 administrativ medarbejder ved Wupti.com. 2012 arkivar på Tilst-Kasted Lokalhistoriske Arkiv. 2013- arkivar på Kolding Stadsarkiv.

Ole Sønnichsen

Født 1973. Opvokset på Als, bosat i Kolding Kommune siden 1999. Uddannet fra Danmarks Journalisthøjskole og San Francisco State University i 1999. Har siden arbejdet som journalist, forfatter, foredragsholder, forlagsredaktør og kommunikationsdirektør. Har skrevet en lang række anmelderroste biografier og historiske værker. Er i dag Chef for Rum og Formidling på Koldingbibliotekerne.

Poul Duedahl

Født 1973 i Fredericia. Opvokset i Brejning mellem Vejle og Fredericia. Mag.art i historie ved Syddansk Universitet 2001. Arkivar ved Odense Stadsarkiv 2001-2003. Ph.d. i historie ved Aalborg Universitet 2003-2007. Bl.a. forfatter til Forbrydelsens Ansigt (Gads Forlag), som blev årets Historiske Bog 2013. Professor mso ved Historiestudiet, Aalborg Universitet, siden januar 2014.

Søren Flø Sørensen

Født 1955 i Grindsted. Uddannet bibliotekar ved Danmarks Biblioteksskole Aalborgafdeling i 1979. Fra februar 1984 bibliotekar ved Kolding Stadsarkiv og Koldingbibliotekerne.

Villy Rasch

Født 1929. Student fra Kolding Gymnasium 1947. Civilingeniør fra DTU 1953. Teknisk chef ved NKT-virksomheder i København og Nørresundby. I dag pensionist og bosat i Kolding.

Die Welt ist weit
und schön,
wer weiß ob wir uns
wiedersehen!
Sarabinnen. 1915.

ARKIV
Kolding Stadsarkiv

